

"Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girerken Türkiye"

Çalıştay Dizisinden Perspektifler

Cumhuriyet ve Demokrasi
Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji
Refah ve Bölüşüm
Çevre ve Kalkınma

"Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girerken Türkiye" Çalıştay Dizisinden Perspektifler

Bekir Ağırđır - Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu
(Çalıştay Dizisi Proje Eş Koordinatörleri)

Prof. Dr. Murat Somer - Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu
(Cumhuriyet ve Demokrasi Çalıştayları Eş Moderatörleri)

Prof. Dr. Evren Balta - Barçın Yinanç
(Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji Çalıştayları Eş Moderatörleri)

Prof. Dr. Ceyhan Elgin - Prof. Dr. Burça Kızılırmak
(Refah ve Bölüşüm Çalıştayları Eş Moderatörleri)

Dr. Ümit Şahin - Prof. Dr. Eriñç Yeldan
(Çevre ve Kalkınma Çalıştayları Eş Moderatörleri)

© 2023, TÜSİAD
ISBN 978-605-165-056-2

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK'nu uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

Rapor Tasarım: Sonntag Agency

Aralık 2023
Yayın No: TÜSİAD-T/2023-12-634

Meşrutiyet Caddesi, No: 46, 34420, Tepebaşı/ İstanbul
Telefon: (0 212) 249 07 23 * Telefax: (0 212) 249 13 50
www.tusiad.org

Önsöz

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve iş insanları tarafından 1971 yılında Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür. TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin, laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin, rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar.

TÜSİAD, Atatürk'ün öngördüğü hedef ve ilkeler doğrultusunda, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyini yakalama ve aşma anlayışı içinde, kadın erkek eşitliğini siyaset, ekonomi ve eğitim açısından gözeten iş insanlarının toplumun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancıyla, yukarıda sunulan ana gayenin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar gerçekleştirir.

TÜSİAD, kamu yararına çalışan Türk iş dünyasının temsil örgütü olarak, girişimcilerin evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun faaliyet göstermesi yönünde çaba sarf eder, küreselleşme sürecinde Türk rekabet gücünün ve toplumsal refahın, istihdamın, verimliliğin, yenilikçilik kapasitesinin ve eğitimin kapsam ve kalitesinin sürekli artırılması yoluyla yükseltilmesini esas alır.

TÜSİAD, toplumsal barış ve uzlaşmanın sürdürüldüğü bir ortamda, ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınmasında bölgesel ve sektörel potansiyelleri en iyi şekilde değerlendirerek ulusal ekonomik politikaların oluşturulmasına katkıda bulunur. Türkiye'nin küresel rekabet düzeyinde tanıtımına katkıda bulunur, Avrupa Birliği üyeliği sürecini desteklemek üzere uluslararası siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki, iletişim, temsil ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapar. Uluslararası entegrasyonu ve etkileşimi, bölgesel ve yerel gelişmeyi

hızlandırmak için araştırma yapar, görüş oluşturur, projeler geliştirir ve bu kapsamda etkinlikler düzenler.

TÜSİAD, Türk iş dünyası adına bu çerçevede oluşan görüş ve önerilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne, hükümete, diğer devletlere, uluslararası kuruluşlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı olarak basın ve diğer araçlar aracılığı ile ileterek yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturmayı hedefler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

Bu yıl, Cumhuriyetin yüz yıllık kazanımlarının haklı gururunu yaşıyoruz. Diğer yandan adım attığımız ikinci yüzyılımızda dünyamızı ve ülkemizi bekleyen ağır sorunların da farkındayız. Bu sorunlarla yüzleşmek ve başa çıkmak durumundayız.

TÜSİAD olarak bu çerçevede, Cumhuriyet'in 100. yılı için "Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Giderken Türkiye Çalıştay Dizisi"ni başlattık. Bu özel projede, farklı toplumsal kesimlerden ve uzmanlık alanlarından katılımcıları davet ettiğimiz çalıştaylar düzenledik. Cumhuriyetimiz'in önündeki meseleler ve yapılması gerekenler için, şimdi "söyleşme" zamanı dedik. Dört kritik sorunun cevabını aradık:

- Cumhuriyeti ve demokrasiyi birlikte nasıl güçlendireceğiz?
- Ulusal stratejimizi küresel dönüşümler içinde nasıl konumlandıracağız?
- Refahı artırırken bölüşümü daha adil nasıl yapacağız?
- Kalkınmayı sağlarken çevreyi nasıl koruyacağız?

Bu yayın, Cumhuriyetimiz'in 100. yılı vesilesiyle TÜSİAD tarafından Nisan-Ekim 2023 döneminde toplumun farklı kesimlerinden temsilcilerin katılımlarıyla düzenlenen

"Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Gिरerken Türkiye Çalıştay Dizisi" kapsamındaki tartışmaları özetlemektedir.

Çalıştay dizisinin düzenlenme gerekçesi TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı'nın 14 Aralık 2022 tarihinde Ankara'da yapılan TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi'ndeki konuşmasında aşağıdaki şekilde ifade edilmişti:

"TÜSİAD olarak biz, Cumhuriyetimiz'in ikinci yüzyılında müreffeh, toplumsal refahın adil biçimde dağıldığı, fırsat eşitliğini ve insani kalkınmasını sağlamış, hukukun üstün olduğu, insan haklarına eksiksiz biçimde, amasız-fakatsız riayet eden, kadın-erkek eşitliğini her alanda hayata geçirmiş, demokrasiyi bir yaşam tarzı haline getirmiş, katılımcılığı ve çoğulculuğu özümsemiş, üretim ve tüketim standartlarıyla doğaya zarar vermeyen, çevreyle uyumlu, dijital ve yeşil dönüşümü başarmış, bilimsel bilgi üretiminde evrensel standartları yakalamış, Avrupa Birliği entegrasyonunu sağlamış, gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye hayal ediyoruz. (...) Yerelde paydaşları bir araya getireceğimiz ve yıl boyunca sürecek bir tartışma platformu başlatıyoruz.

Bu süreçte çok önemli bir şansımız olduğunu düşünüyoruz. Karşı karşıya olduğumuz tüm sorunların çözümü için, ne yapılması gerektiğini ortaya koyacak yetmiş siyasi ve bürokratik kadrolarımız, teknik ve akademik birikimimiz, dinamik ve deneyimli iş dünyamız ve gelişmiş bir sivil toplumumuz var. Ve belki daha da önemlisi, son zamanlarda biraz kaybetmiş olsak da toplum içinde sorunları tartışma geleneğimiz var.

Bugün, ne demokratikleşmenin gerekleri, biçimleri, yolları; ne de ekonomik istikrarın nasıl ve hangi politikalarla sağlanacağı, hiçbirimiz için yeni konular değil. Bütün bu çetrefil konuların hepsinde, toplumun kılcal damarlarına uzanan bir birikim oluştu. Şimdi yapmamız gereken, bu birikimi açığa çıkartmak. Ulusumuzun çok değerli enerjisini, kamplaşma ve kutuplaşmanın yarattığı gerilimlerle

heba etmeyelim. Çok kültürlü, zengin bir coğrafyanın kadim tarihine sahip bir ulus olarak, cumhuriyetimizin ikinci yüzyılı ideali çerçevesinde, bir araya gelelim."

Bu çerçevede, çalıştay dizisinin hayata geçirilmesi için oluşturulan "Proje Kurulu"nda yer alan; "Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Gिरerken Türkiye Çalıştay Dizisi" Proje eş koordinatörleri Bekir Ağırdir ve Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu'na, Proje kapsamında düzenlenen Cumhuriyet ve Demokrasi çalıştaylarının eş moderatörleri Prof. Dr. Murat Somer ve Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu'na, Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji çalıştaylarının eş moderatörleri Prof. Dr. Evren Balta ve Barçın Yinanç'a, Refah ve Bölüşüm çalıştaylarının eş moderatörleri Prof. Dr. Ceyhun Elgin ve Prof. Dr. Burça Kızılırmak'a, Çevre ve Kalkınma çalıştaylarının eş moderatörleri Dr. Ümit Şahin ve Prof. Dr. Erinç Yeldan'a teşekkürlerimizi sunarız. Çalıştay eş moderatörlerinin başkanlığında çalıştayların akış yöneticiliğini yapan İdil Türkmenoğlu'na; çalıştayların kavram haritalarını hazırlayan Dr. Fatma Öncel'e; çalıştayların düzenlenmesi ve raporun yayına hazırlanmasındaki katkıları için TÜSİAD Genel Sekreterliği'ne teşekkür ederiz.

Nisan-Ekim 2023 döneminde düzenlenen 8 çalıştay ve 1 yuvarlak masa toplantısı için davetimize icabet ederek görüşlerini paylaşan 224 katılımcıya çok teşekkür ederiz.

TÜSİAD, Cumhuriyetimiz'in ikinci yüzyılına girerken küresel ve ulusal düzlemde önümüzde duran önemli meselelerin farklı bakış açılarıyla ele alınabileceği ve farklı fikirlerin tartışılacağı bir platforma ev sahipliği yapmıştır. Çalıştaylarda ortaya konan fikirlerin uzlaş(tırıl)ması amacı güdülmemiş, meselelerin yapıcı ve canlı bir diyalog ortamında ele alınması için zemin yaratılmıştır. Bu yayında özetlenen fikir çeşitliliğinin başta siyasi partiler olmak üzere tüm kurumlar ve tüm vatandaşlarımız için kıymetli bir kaynak olmasını umuyoruz.

Aralık 2023

İçindekiler

Giriş (Bekir Ağırdır) _____	8
Cumhuriyet ve Demokrasi (Prof. Dr. Murat Somer – Prof. Dr. Ali Yayıcıoğlu) _____	14
Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji (Prof. Dr. Evren Balta – Barçın Yinanç) _____	50
Refah ve Bölüşüm (Prof. Dr. Ceyhun Elgin – Prof. Dr. Burça Kızılırmak) _____	78
Çevre ve Kalkınma (Dr. Ümit Şahin – Prof. Dr. Erinç Yeldan) _____	102
Sonuç Yerine (Prof. Dr. Ali Yayıcıoğlu) _____	140

Özgeçmişler _____	148
Ek 1: Çalıştayların Kavram Belgeleri _____	152
Ek 2: Çalıştayların Katılımcıları _____	160

Giriş

Bekir Ağırđır

Gerekçe

Bu yıl Cumhuriyetimiz'in 100. yılını kutlamaktan onur ve kıvanç duyuyoruz. Kuşkusuz birinci yüzyılda başarılarımız var, ekonomide de toplumsal yaşamda da teknolojide de dış politikada da. Cumhuriyet'in başlangıcında hedefimiz "muasır medeniyete" ulaşmak, çağdaş kurum ve kuralları inşa etmek, laiklik, eğitim, hukuk hedefleriyle toplumsal dönüşümü sağlamaktı. Elbette "muasır medeniyet" yolunda hâlâ yapmamız, başarmamız gereken çok ödevimiz, sorumluluğumuz olduğunun da farkındayız.

Cumhuriyet Türkiye'de ortak bir gelecek hayali, eşit ve özgür yurttaşlık ideali, eğitim vasıtasıyla fırsat eşitliği, altyapı ve kalkınma hamlesi ve halkımızın değişen şartlara göre kendini dönüştürebilme iradesi ve gücü kazandırdı. 100 yıllık Cumhuriyet aynı zamanda, uzun yılları kapsayan dalgalanmalarla geçen demokratikleşme mücadelelerine sahne oldu. Toplumsal hayatımızı iyileştirmeye yönelik ekonomik, sosyal, anayasal ve idari reform girişimleri yaşadık. Bu mücadele ve girişimlerin bir kısmı başarılı oldu, bir kısmı başarısız. Ama geçen yüzyılda önümüzdeki yüzyılı tasarlamak için çok büyük tecrübeler, dersler, birbirinden farklı yaklaşımlar, idealler, ütopyalar elde ettik. Bugün iç bünyemizde ve dünyadaki eski ve yeni zorlukları aşip mutlu bir ülke oluşturmak için kendimizi dönüştürme irademizi göstermemiz gereken yeni bir eşikteyiz.

Yüz yıl önceki dünya ile bugün arasında belirgin bir fark var. Bugün yalnızca kendimize değil dünyaya sözü ve iddiası olan bir modeli geliştirmek elimizde. Başaracağımız her şeyin dünyaya da örnek olacağına, ilham vereceğine inanıyoruz.

Öte yandan dünya bir belirsizliğe ve karmaşıklığa doğru gidiyor. Siyasal ve ekonomik egemenlik kavgası birçok bölgesel sıcak savaşa dönüşmüş durumda. Yanı sıra küresel iklim krizi, ekonomik kriz, enerji ve gıda krizi derinleşiyor.

Tüm dünyada gerek ülkeler arası gerekse de ülkelerin kendi toplumsal katmanları arası adaletsizlik derinleşiyor ve yoksulluk kalıcılaşıyor. Küresel olarak ve her bir ülkede kültürel kimlikler, inançlar arası gerilimler artıyor.

Bu karmaşa Türkiye için riskler kadar fırsatlar da üretiliyor. Türkiye insanlığın yaşamakta olduğu tüm siyasal, ekonomik ve sosyal buhranın laboratuvar ülkesi gibi. Bu koşulları fırsata çevirebilmek ise en önemli kaynağımız insanımızın gayreti, umudu ve potansiyelini hayata geçirme imkanlarını sağlamaktan geçiyor.

İnsanımızın değişim arzusu ve çabasını, hala kuvvetli biçimde süren göç ve kentleşme çabalarından, teknolojik sıçrama ve değişime uyum hızından, toplumsal cinsiyet eşitliğindeki farkındalık yükselişine kadar hayatın her alanında gözleyebiliyoruz. Bireysel hayatlarında çoğulcu, hoşgörülü, sorun çözücü bir toplumuz. Fakat ortak sorunlarımızın çözümünde, yurttaş olma gayretimizde temkinlilik, ikirciklilik de gözlüyoruz. Yaşanan kutuplaşmalar ve siyasal gerilimler nedeniyle bireysel hayatlarımızdaki değişim arzu ve gayreti ortak alanlara yansımıyor. Siyasal kutuplaşmaların toplumda hukukun üstünlüğüne inancın, ortak yaşama iradesinin ve toplumsal psikolojide "biz" duygusunun eksilmesine neden olduğunun da farkındayız.

O nedenle insanımızın azımsanmayacak bir kısmının umutsuz, tedirgin ve temkinli olduğunu kabul etmeliyiz. Bir taraftan ekonomik yaşam koşulları ağırlaşırken, toplum kimliklere, kutuplaşmalara sıkışmış durumda. Çok sayıda insanımız, özellikle de gençlerimiz geleceklerini başka memleketlerde arıyorlar, beyin göçü dur durak bilmiyor.

Nitekim TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması¹ bulgularında yıllara göre mutluluk düzeyleri incelendiğinde; 2003 yılında mutlu olduğunu ifade eden bireylerin oranı %59,6 iken 2022 yılında bu oran %49,7 olmuştur. Yaş gru-

¹ https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/yasam_memnuniyeti_arastirmasi.pdf

buna göre mutluluk düzeyi incelendiğinde; 2022 yılında 18-24 yaş grubundaki bireylerin %47,9'u, 65 ve daha yukarı yaştaki bireylerin ise %57,7'si mutlu olduklarını belirtmiştir. Yani TÜİK bulgularına göre her iki yurttamızdan birisi kendisinin "mutsuz" olduğunu söylüyor.

TÜİK'e göre çalışan bireylerin kazancından memnun veya çok memnun olanların oranı yalnızca %43,3 iken memnun olmayanların oranı %56,7.

Aynı araştırmaya göre bireylerin kamu hizmetlerinden genel memnuniyet düzeyleri incelendiğinde; 2022 yılında en yüksek memnuniyet oranı %75,9 ile asayiş hizmetlerinde gerçekleşmiştir. Bunu sırasıyla; %69,7 ile ulaştırma, %65,6 ile sağlık hizmetleri, %63,8 ile Sosyal Güvenlik Kurumu hizmetleri, %59,5 ile adli hizmetleri ve %59,3 ile eğitim hizmetlerinden memnuniyet takip etmiştir. Erkeklerin %74,7'si ve kadınların %76,6'sı ekonomik koşulları nedeniyle daha ucuz ürün tüketmeye başladığını ifade etmektedir.

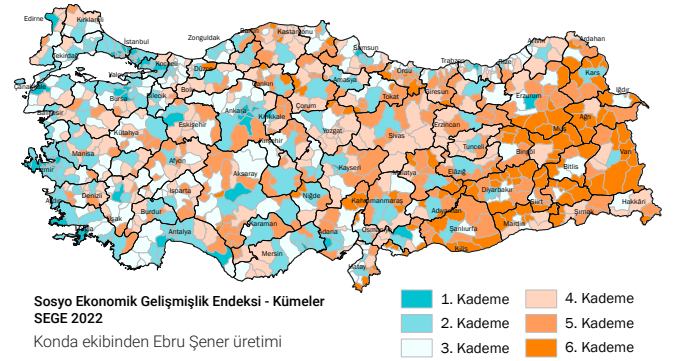
Beş yıl sonrası için kişisel durumunun gelişeceğini ifade eden bireylerin oranı, 2003 yılında %44,4 iken 2022 yılında bu oran yalnızca %28,4 olmuştur, yani her dört kişiden üçü beş yıl sonrası için de umutsuzdur.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı da demografi, istihdam ve sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, finans, rekabetçilik, yenilikçilik ve yaşam kalitesi başlıklarından oluşan 56 değişken ile sosyoekonomik gelişmişlik endeksi hesaplamaktadır². Buna göre Türkiye'de bulunan 973 ilçe, 6 kademeye ayrılmakta, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi en yüksek olan ilçe İstanbul-Şişli, en düşük olan ilçe Şanlıurfa-Harran olmaktadır. Sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi en yüksek olan 1. kademede ilçe sayısı 67 iken 2. kademede 173, 3. kademede 175, 4. kademede 215, 5. kademede 222, 6. kademede ise 121 ilçe bulunmaktadır.

Aşağıdaki haritada görüldüğü gibi, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi doğu bölgelerine doğru gidildikçe düşmek-

	İlçe sayısı	En düşük endeks değeri	En yüksek endeks değeri
1. Kademe	67	1,632	6,959
2. Kademe	173	0,396	1,581
3. Kademe	175	-0,173	0,379
4. Kademe	215	-0,493	-0,178
5. Kademe	222	-0,500	-0,824
6. Kademe	121	-1,447	-0,831

tedir. Aslında harita sosyoekonomik bakımdan ilçeler ve bölgelerarası gelişmişlik farkını da anlaşılır biçimde göstermektedir. Bu harita ekonomik bakımdan yüz yılda başardıklarımızı da başaramadıklarımızı da ve bugünkü ödevlerimizin ve sorumluluklarımızın ne olduğunu da göstermektedir.

Dünya ve Türkiye pandemi, ekonomik krizler, iklim krizi, toplumsal gerilimler ve jeopolitik riskler gibi bir dizi ciddi sorunla sınırlanırken Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılına eriştik.

Tüm büyük olayların kilometre taşı niteliğindeki yıl dönümleri gibi Cumhuriyetimiz'in 100. yılı da bir yandan büyük bir duygu yoğunluğu yaşatırken diğer yandan geçmişten gelip geleceğe yönelen bir yeniden düşünmenin, neyi iyi neyi eksik yaptığımızı değerlendirmenin fırsatını üretti; gelecek için yeni bir ortak ufka, vizyona duyduğumuz ihtiyacı da gösterdi.

Bugün yaşanan bazı sıkışma, tıkanma ve sorunların yüz yılda başardıklarımızın ve başaramadıklarımızın ürünü olduğunun da bilincindeyiz.

² Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, SEGE 2022: İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri Araştırması, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2022

İhtiyaç duyduğumuz büyük toplumsal uzlaşmayı, demokratik müzakere ve uzlaşma süreçleriyle üreteceğiz. Toplumumuzun ikinci yüzyılımızda daha iyi bir geleceği hak ettiğine, farklılıklarımızla bir arada onurlu yaşamı kurabileceğimize inanıyoruz.

Bu yolda en önemli gereklilik, büyük toplumsal uzlaşma ve ortak geleceğe inancı yeniden tesis etmektir. Bunun yolu ise birbirimizle ilişki kurmak, tanımak, konuşmak, dinlemekten geçiyor. Bu iklimi yaratma sorumluluğu yalnızca siyasi aktörlerin değil; başta sivil toplum örgütleri olmak üzere tüm toplumsal ve siyasal kümelerin katkılarıyla, çabalarıyla "ilişki ve diyalog" zeminleri oluşturulabilmesi gerekiyor.

Küresel dönüşüme ve teknolojik sıçramaya uyumun gereği olan "dijital dönüşüm", yerkürenin ritim değişikliğine, iklim krizine uyumun gereği olan "yeşil dönüşüm" her aktörün gündeminin ilk sırasında. Bu alanlar toplumun farklı kesimleri arasında diyalog ve ortak anlayışlar oluşturulması pratiğinin oluşması için fırsatlar sunuyor. Öte yandan bu uyum çabalarının bir katmanının da toplumsal ihtiyaç ve taleplerdeki değişime uyum olduğunu görüyoruz.

Son derece olumsuz siyasi ve toplumsal koşullarda başarılan bağımsızlık savaşı neticesinde Cumhuriyetimiz'i kurmuştuk. Cumhuriyetimiz'in 100. yıl dönümünde, içinde bulunduğumuz küresel ve ulusal koşullarda geleceğimizin önündeki engelleri aşmak için en çok kendi birikimlerimize güvenebiliriz. Birikimlerimiz bizi ekonomik ve toplumsal olarak çok daha iyi seviyelere getirebilir.

Tüm bu ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünün siyasi zeminde, siyasi müzakereler, ikna süreçleri ve toplumsal uzlaşmalarla bulunacağını bilincindeyiz. Bu görev doğal olarak siyaset zeminine, partilere ve liderlere düşüyor. Farklılıklarımızla bir arada büyük toplumsal

uzlaşmayı, her birimizin onuruyla kendini var hissedebileceği ortamı üretecek olan siyasettir. Bunun için de öncelikle özgür tartışma, ikna ve uzlaşma süreçlerinin demokratik biçimde çalışabildiği bir zemine ihtiyacımız var.

Biz çok şanslı bir ülkeyiz. Çünkü Göbeklitepe'den başlayan 12.000 yıllık bir medeniyetler tarihine tanıklık etmiş bir coğrafyada yaşıyoruz. Bu coğrafya bir yandan uygarlıkların, dinlerin, geleneklerin harmanlandığı bir mekân, diğer yandan Doğu ile Batı arasında hem ticaretin hem insan göçlerinin de geçiş yoluydu. Bugün de enerji kaynaklarının, ticaretin ve maalesef yurtlarından sürülen insanların geçiş yolu. Ülkemiz bugün de Doğu ile Batı arasında köprü olma potansiyeline sahiptir.

Biz çok şanslı bir ülkeyiz çünkü topraklarımızın yer üstü, insanı, tarihinden gelen birikimi, kültürel zenginliği ve doğasıyla yer altından çok daha zengin ve bu zenginlik daha sürdürülebilir nitelikte. Ülkemiz bugün mirasına sahip çıktığımız medeniyetleriyle, bugün üzerinde yaşayan insanlarıyla, doğasıyla, tarihiyle eşsiz ve zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip.

Dolayısıyla toplumsal diyalog ve uzlaşmalarla yazacağımız yeni hikayemizin dayanağı, insanımızın gayreti, umudu, enerjisi. Umudumuzun dayanağı, insanımızın tüm farklılıklarıyla bir arada bir geleceğe olan umudu, inancı.

Dünyadaki başarılı ülke örnekleri gösteriyor ki kalkınmanın gerçekleşmesinde her aşamada birlikteliğin ve dayanışmanın büyük önemi var. İş dünyası ile üniversiteler, iş dünyası ile kamu kurumları, iş dünyasının kendi içerisinde tedarik zincirleri ve kümelenmeler birlikteliğin önde gelen örnekleri. Teknolojiyi geliştirmek de insan yetkinliklerini yükseltmek de kurum ve kuralları çağın gerektirdiği biçimde dönüştürmek de ancak dayanışmayı geliştirmek, bilim özgürlüğü ortamını sağlamak ve her türlü ayrımcılığı gidermek sayesinde gerçekleşiyor.

Tekil konularda yapmaya gayret ettiğimiz tüm reformlar, sektörel çabalar sonunda gidip siyasi gerilim ve kutuplaşmalara rehin olabiliyor. Onca emek ve çaba yeterli sonucu vermiyor. Başka bir yerden başlamak gerekiyor. Bir kez daha anlıyoruz ki, toplumların gelişmesinde güven, öngörülebilirlik ve özgürlük ortamının gerekliliği çok açık. Güven ortamının oluşması ise din, ırk, cinsiyet ve etnik köken ayrımı yapılmayan, siyasi kutuplaşmalardan ve fay hatlarından kurtulmuş, tüm kesimleri kapsayan eşit ve adil bir yaşam ortamı yaratmaya, bu ortamın evrensel hukuk kurallarına uygun olarak sürdürülmesi gereğine dayanıyor.

Yaşadığımız süreçler ve deneyimlerimiz, ekonomik kalkınma için artık yalnızca ekonomik aktörlerin refahını yükseltmenin yetmeyeceğine, toplumsal kalkınmanın da ekonomik kalkınmaya eşlik etmesinin gerekliliğine ve bunun için de demokratikleşme, hukuk ve siyasi reformların da aynı zamanda yapılması zorunluluğuna işaret ediyor.

İşte "Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girerken" zihniyet değişikliğinin kaçınılmaz hale geldiğini ve bu değişimi başarmadan kurum ve kural değişikliklerinin yeterli olmadığını görüyoruz.

Bir başka dikkat çekici sorunumuz, kutuplaşma nedeniyle zihni ve duygusal ambargoların değerlerimizi de dilimizi de ayrıştırıyor oluşu. Laiklik, hukukun üstünlüğü, eğitim, gelir adaleti gibi konularda insanlık tarihinin evrensel kazanımları üzerinde bile aktörler de sade yurttaşlar da kutuplaşan pozisyonları üzerinde ayrışıyor.

O kadar ki bu kutuplaşmış pozisyonlar, tartışmalarda kullanılan dile ve seçilen kavramlara, argümanlara yansıyor. Bu durum tartışma ve müzakere süreçlerinde uzlaşma ve ikna süreçlerinin önünde zihni ve duygusal eşikler üretiyor.

Yine bir başka sorun, en temel ihtiyaçlarımızda ve ortaklaşmamız gereken değerlerde dahi ikilemlerin içine

sıkışmış olmamız. Kutuplaşmadan kaynaklanan bu sıkışmışlık; cumhuriyet ile demokrasi, refah ile adil gelir dağılımı, çevre ile kalkınma bir arada olamazmış gibi izahı ve anlaşılması zor ayrışmalar üretiyor.

İkinci yüzyılımıza girerken dünya ve ülke gidişatının doğurduğu büyük sorulara ve bünyesinde bu soruların yanıtlarını barındıran ikiliklere eğilme ihtiyacından hareketle dört soru ortaya koyduk ve bu soruları toplumun değişik kesimlerinden katılımcılarla düzenlediğimiz çalıştaylarda tartışmaya açtık:

- Cumhuriyeti ve demokrasiyi birlikte nasıl güçlendireceğiz?
- Ulusal stratejimizi küresel dönüşümler içinde nasıl konumlandıracağız?
- Refahı artırırken bölüşümü daha adil nasıl yapacağız?
- Kalkınmayı sağlarken çevreyi nasıl koruyacağız?

Çözümler elbette hemen birkaç toplantıda bulunmayacak; biz de bu soruları reçeteler üretmek için sormadık. Bu sorular üzerinde sadece "söyleşmek" dahi uzlaşma yolunda yeni diyalog kapıları açacak.

Toplumsal uzlaşma ve yeniden inşa süreçlerinin önündeki en büyük engel, zihni ve duygusal ambargolar. Kutuplaşmalar, teması ve ilişkiyi engelliyor. Tanış olmanın, ilişki ve selam mesafesinde olmanın olumlu sonuçları yerine; her türlü fiziki ve fiili yakınlaşmalara, karşılaşmalara rağmen siyasal aktörlerin, toplumsal kesimlerin ve farklılıkların birbirlerine sağırlaşmaları, dilsizleşmeleri gerçeği ile karşı karşıyayız.

Bu nedenle çalıştaylarımız zihniyet değişikliğini, toplumsal uzlaşmanın önündeki zihni engelleri ve duygusal ambargoları aşmayı hedefledi. Bu amaçla da temas ve ilişki platformlarını çoğaltarak, güçlendirerek birbirimizi dinlemek, birbirimizle konuşmak, kısaca söyleşmek için bir araya gelindi.

Amaç ve Yöntem

Her konuda ilgili ve taraf olan aktörlerin birbirleriyle temas edebildikleri ilişki platformları oluşturarak söyleşme süreçlerini tetiklemek ve güçlendirmek üzere çalıştaylar düzenlemek için yola çıkıldı. Bu amaçla vaka analizi olarak ülkenin siyasi ve entelektüel aktörlerinin sıkıştıkları gözlenen kritik ikilemler, ilişki ve söyleşme platformlarının konusu yapıldı. Her bir çalıştayda birbiriyle açık ya da kapalı bir şekilde gerilim içinde görünen, ülkemizin içine sıkıştığı temel ikilemler irdelendi; Türkiye'nin yeni dönemde önündeki ikilemleri çözerek nasıl yoluna devam edeceği tartışıldı. Sürecin sonunda kurum ve kural değişikliklerine dair "yapılacaklar listesi" hazırlamaktan sa zihni dönüşüm ve toplumsal uzlaşma süreçleri tetiklenmeye çalışıldı. Bir bakıma yeni bir "Türkiye sözlüğü" hazırlamak veya en azından ilk sayfalarını yazmak amaçlandı.

Örneğin; hâkim kanaat cumhuriyet ve demokrasi ya da kalkınma ve bölüşüm meselelerindeki ikiliklerde zıtlaşma ve çatışma görürken, biz ise bu ikiliklerin biri birinin yerine değil bir arada olması gerektiğine, bir arada düşünülmesi, tasarlanması ve hayata geçirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu düşünceyle projenin asıl amacı "söyleşmektir".

Dolayısıyla bu bir sonuç projesi değil, süreç projesi olarak tasarlandı ve gerçekleştirildi.

Çalıştay konuları olarak belirlenen "Cumhuriyet ve Demokrasi", "Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji", "Refah ve Bölüşüm", "Çevre ve Kalkınma" konularında uzman/akademisyen ikişer yetkin isim moderatör olarak tanımlandı.

Ele alınan dört temel ikilik konusundaki moderatörler ile

proje koordinatörlerinin de dahil olduğu "Proje Kurulu" oluşturuldu. Bu kapsamda çalıştay dizisi projesinin eş koordinatörlüğünü Bekir Ağırır ve Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu, Cumhuriyet ve Demokrasi çalıştaylarının eş moderatörlüğünü Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu ve Prof. Dr. Murat Somer, Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji çalıştaylarının eş moderatörlüğünü Prof. Dr. Evren Balta ve Barçın Yınanç, Refah ve Bölüşüm çalıştaylarının eş moderatörlüğünü Prof. Dr. Ceyhun Elgin ve Prof. Dr. Burça Kızırmak, Çevre ve Kalkınma çalıştaylarının eş moderatörlüğünü Prof. Dr. Erinç Yeldan ve Dr. Ümit Şahin yaptılar.

Her bir çalıştay için ilgili moderatörler tarafından tartışmalara zemin olmak üzere kavram belgesi ve tartışılması gereken başlıklara dair sorular hazırlandı.

Her konu başlığında ikişer kez olmak üzere çalıştaylar gerçekleştirildi. Her bir çalıştay için konunun uzmanı olan akademisyenlerden, konunun tarafı olan sivil toplum örgütleri, iş dünyası, sendikalar, çevre örgütleri temsilcilerinden, düşünce insanlarından, geçmişte siyaset ve bürokraside görev almış kişilerden, toplumsal kümeleri ve farklılıkları temsil edenlerden oluşan katılımcılar belirlendi.

Toplam 8 çalıştay ve 1 dar katılımlı yuvarlak masa toplantısı düzenlendi. Bu 9 toplantı; 5 farklı şehirde, toplam 224 katılımcıyla gerçekleştirildi. Proje eş koordinatörleri ve eş moderatörlerinin de katıldığı toplantıların akış yöneticiliğini İdil Türkmenoğlu yaptı.

Çalıştaylar, katılımcıların da bilgi ve izinleri çerçevesinde kayda alındı. Kayıtlar anonimleştirilerek moderatörlerin yorumlamaları ve çıkarımları ile bu raporun içeriğinde yer alan çalıştay değerlendirme raporları haline getirildi.

Tarih	Yer	Konu	Yöntem
1 Nisan	İstanbul	Cumhuriyet ve Demokrasi	Çalıştay
6 Mayıs	İstanbul	Refah ve Bölüşüm	Çalıştay
4 Haziran	İstanbul	Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji	Çalıştay
17 Haziran	Adana	Refah ve Bölüşüm	Çalıştay
18 Haziran	İstanbul	Çevre ve Kalkınma	Çalıştay
8 Temmuz	Ankara	Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji	Çalıştay
16 Eylül	İzmir	Çevre ve Kalkınma	Çalıştay
24 Eylül	Samsun	Cumhuriyet ve Demokrasi	Çalıştay
4 Ekim	İstanbul	Cumhuriyet ve Demokrasi	Yuvarlak Masa

Cumhuriyet ve Demokrasi

Prof. Dr. Murat Somer ve Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu

Önümüzdeki yüzyılda Cumhuriyet ile evrensel standartlarda çoğulcu, kapsayıcı ve katılımcı demokrasi ülkelerini hangi ilkeler, kurumlar, değerler, düşler, duygular ve kavramlar üzerinden geliştirebiliriz? Aynı anda hem ortak bir "Biz" duygusunu üretip hem de tüm farklılıklarıyla gerçek anlamda eşit ve özgür yurttaşların katılımcı yoldan kendi kendini yönetebilmesini nasıl sağlayabiliriz? Geçmiş yüzyıllardan ders alarak ama asıl geleceğe bakarak bunu nasıl yapabiliriz? Cumhuriyet ve demokrasi tarihimiz bir yönüyle, evrensel olan ile ulusal olan arasında gerçekleştirdiğimiz, iki yönlü ve sürmekte olan bir yolculuk. Ya da yolculuklar. Buradan, yani Cumhuriyet'in birinci yüzyılını tamamlayıp ikinci yüzyılına girerken bulunduğumuz yerden nereye gidebiliriz, daha doğrusu nereye gitmek istiyoruz?

Bu soruların yanıtlarını bulabilmek için her şeyden önce, yakın tarihimizi şekillendirmekte bu kadar etkili olmuş olan evrensel cumhuriyet ve demokrasi ideallerini daha kavrayıcı ve sorgulayıcı bir şekilde yeniden düşünmemizde ve içselleştirmemizde büyük fayda var. Öte yandan, bu evrensel ülkelerin Türkiye'nin kendi tarihsel süreçleri içerisinde büründüğü cumhuriyet ve demokrasi oluşumlarına nesnel ve yapıcı perspektiflerden bakmayı başarabilmeliyiz.

Türkiye hem bir cumhuriyet hem bir demokrasi olarak uzun bir tecrübeye sahip. Ülkemiz yüzyıllarca süren bir imparatorluk geçmişinden sonra yüz yıl önce bir cumhuriyet olarak kuruldu. Cumhuriyet özgür yurttaşlardan oluşan ulusun egemenliğini, hukuk önünde ayrıcalıksız ve olabildiğince eşit bir toplum olmayı, yaygın ve erişilebilir çağdaş eğitim ve kalkınmayla vatandaşların kendilerini gerçekleştirebilmelerini, dayanışmayı ve ortak ülküyü ve bu ülkeye doğru değişim iradesini ve cesaretini işaret ediyordu. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca, demokratik kurumlar filizlenmiş ve kök

salmıştı. İmparatorluğun son yüzyılı katılım mekanizmalarının artmasına, yerel ve daha sonra imparatorluk sathında kurulan meclislere ve yoğun anayasacılık hareketlerine tanık oldu. Cumhuriyet bu kendisinden önceki anayasal hareketler, demokratik deneyimler üzerinde inşa edildi ve onlardan yararlandı.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, başta kurucu lideri ve tartışmasız baş mimarı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere hem bu yerel hem de evrensel deneyimlerin bilincindeydi. O'nun ayakları yere basan stratejik gerçekçilikle geleceğe bakan cesur bir idealizmi harmanlayan liderliğinde kurulan Cumhuriyet yüzyıl sonra bile Türkiye'de ve dünyada geniş halk kesimleri nezdinde önemini yitirmedi ve ilham kaynağı olmaya devam etti. Cumhuriyet bir toplumun kendini değiştirme iradesi, devrimci bir kopuş, iddialı ve radikal bir gelecek hayali ve atılımını temsil etti.

İlk dönemlerinde Cumhuriyet'in fikren yüzünü döndüğü Batı dünyası demokrasi ve otokrazi arasında çetin bir mücadeleye sahne oluyordu. Bu mücadele içinde farklı demokrasi ve cumhuriyet tasarımları yeşeriyordu. Bu bağlamda, kuruluş döneminde içinde otoriter unsurlar barındırmasına rağmen Cumhuriyet kurulduğundan itibaren kendini aynı zamanda, egemenliğin ulusa ait olduğu, halkın vekilleri aracılığı ile kendini yönettiği bir rejim olarak gördü. 1950 öncesi CHP içi siyaset ve mahalli seçimler, 1950 sonrası çok partili hayata geçiş, hâkim teminatı ve kapalı oy açık sayım ilkeleri altında seçim sisteminin oluşmasıyla temsili demokrasi, cumhuriyet rejimiyle iç içe, onunla bütünleşmiş bir şekilde Türkiye tarihine yön verdi. Türkiye'de demokrasi aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ortaya koyduğu radikal dönüşümün bazı maliyetlerini azaltan, bir yönüyle Cumhuriyet'in radikalliğini yumuşatan, teskin eden bir anlam yükledi.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı'da demokrasi yurttaşların bilfiil kendilerini yönetmeleri, bunun için vekillerini seçmeleri haklarının ötesinde bireysel özgürlüklerin garanti altına alındığı, güçler ayrılığının kurumsallaştığı, yönetimde sivil toplumun ve özerk kurumların söz sahibi olduğu, toplumun daha korunaksız, ayrımcılığa uğramış ya da temsil edilmeyen kesimlerinin desteklenmesi gerektiğinin altını çizen bir yönetim ideali olarak şekilleniyordu.

Bu dönemde dünyanın birçok ülkesinde ise cumhuriyet fikri belki demokrasiler kadar düşünsel ve kurumsal dönüşüme uğramadı. Ama kamu yararı, laiklik, özgür ve eşit vatandaşlık, dayanışma, ortak geçmiş ve gelecek, ortak ülkü ve ortak vatan ideallerinin altını çizdiği cumhuriyet ideali siyasal yelpazenin hem sol hem sağ cenahında var olmaya devam etti. Buna mukabil, son yıllarda, özellikle çevre sorunları ve iklim krizi, salgın hastalıklar ve tabii sosyal ve ekonomik eşitsizlikler cumhuriyetçilik fikrinin merkezinde olan kamu yararı kavramının önemini toplumlara yeniden hatırlattı. Bunun sonucu cumhuriyetçiliğin yeniden güçlü bir fikri atılım yapmasına, demokrasiyi tamamlayan bir eş ideal olarak, yeniden siyasal ve düşünsel dünyada kendini göstermesine yol açtı. Demokrasinin vazgeçilmezi olan bireysel özgürlüklerin, solduğumuz havadan güvenliğe ortak çıkarlarımızı ve geleceğimizi kuran ve teminat altına alan cumhuriyetçi kurumlar ve fikirler olmaksızın güvencesiz ve boşlukta kalacağını gitgide daha fazla idrak ettiğimiz bir çağda yaşıyoruz.

Ülkemizde 1950'den bugüne kadar, gerek Cumhuriyet gerek demokrasi açısından önemli kazanımlar elde edildi. Diğer yandan bu iki ideal arasında gerilimler de ortaya çıktı. Bazen cumhuriyet kamusal birlik, eşitlik içinde kurulan katılımcı, aşağıdan yukarı gelişen bir ortaklık ve dayanışma anlayışından ziyade devlet ve elitler eliyle toplumun yukarıdan aşağıya dönüştürülmesine indirgendi. Demokrasi ise her zaman bireysel özgürlükler, hukukun üstünlü-

ğü, insanın bireysel ve toplumsal özerkliklerinin korunması, vatandaşların kamu yararına çalışan ve hesap veren bir devleti kurmak ve denetlemek için tabandan yukarıya ve yatay örgütlenmesi ve siyasal katılımı olarak anlaşılmadı. Bundan ziyade demokrasinin anlamı çoğunluğun elitlerin etkisindeki devlete karşı savunulması veya çoğunluğun ya da "asli" olduğu iddia edilenlerin desteğini alarak, toplumu ve siyasal hayatı devlet ve elitlerin vesayetinden kurtararak yeniden şekillendirme ideası ile ilişkilendirildi.

Özellikle 1990'lardan itibaren cumhuriyet-demokrasi gerilimi siyasal tartışmalara yön verdi. Bu dönemde Cumhuriyet'in önemli ve yoğun sorgulamaları, eleştirileri yapıldı; Cumhuriyet tarihiyle yüzleşme çabaları gerçekleşti. Bu eleştiriler tarihimize ve kendimize daha nesnel bakabilmek için önemli ve değerli adımlar olmakla beraber, geçmiş analizlerinde anakronizmler, ortak bir gelecek kurmak için dışlayıcı zaafılar içeriyordu. 2000'li yıllarda, bu eleştirilerden de beslenen, daha önce kendini toplumun çeperlerinde gören toplumsal kesimler ve siyasal hareketler siyasal iktidara ve devlet yönetimine erişti. Bu gelişmeyi cumhuriyet-demokrasi gerilimlerinin aşılması için önemli bir fırsat olarak görmek mümkündür. Bu fırsatın bugüne dek kullanılmadığını, bunun yerine cumhuriyet ve demokrasi ekseninde belki daha derin toplumsal ve siyasal kutuplaşmaların yaşanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Son yıllarda Türkiye'nin ve dünyanın siyasal yoğunluk ve çalkantılar yaşadığı, birçok demokratik ülkede demokratik ve kamusal kazanımları tehdit eden ama henüz tam kavramsallaştıramadığımız yeni bir popülist dalganın dünyaya yayıldığı bu dönemde, cumhuriyet ve demokrasinin bir arada yeniden değerlendirilmesi zorunluluğu ile karşı karşıyayız. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına girdiğimiz bu günlerde, cumhuriyet ve demokrasi deneyimimiz ile ilgili içerikli bir muhasebe ve geleceğe taze bir bakış gereksinimi ortada gözükmektedir.

Cumhuriyet ve Demokrasi başlığı altında 1 Nisan 2023, 24 Eylül 2023 ve 4 Ekim 2023 tarihlerinde İstanbul, Samsun ve İstanbul'da düzenlenen çalıştaylara 61 kişi katıldı. Bu üç çalıştayda cumhuriyet ve demokrasiyi Türkiye'nin iki büyük tecrübesi olarak tartıştık. Birinci yüzyılda demokrasi ve cumhuriyete gelen özellikle son on yıllardaki çoğu haklı eleştiriler, kazanımların da gözden kaçmasına neden olabildi. Biz ise geleceğe bakarak kazanımlarımızı yitirmeden daha gelişkin bir demokrasi ve cumhuriyet tasarımı nasıl tasavvur edebiliriz üzerine konuşmayı arzu ettik. Bu iki ideali birbirinden ayırışamayan, tam tersine birbirini destekleyen, dengeleyen, zenginleştiren tecrübeler ve idealler olarak anlamayı ve tartışmayı önerdik. Tam da demokrasi ve cumhuriyeti hem tarihsel tecrübelerimiz hem gelecek ideallerimiz olarak, yeniden söyleşmemiz gereken bir tarihsel dönemeçte olduğumuzu belirttik.

Bu davetle düzenlediğimiz toplantılarda katılımcılara şu soruları sorduk:

- Türkiye'de cumhuriyetin ve demokrasinin birinci yüzyıldaki en önemli kazanımları sizce neler? Kuruluş ve gelişim dönemlerini düşünürsek Türkiye'nin cumhuriyet ve demokrasi tecrübesini üç temel kavramla tanımlarsanız ne dersiniz?
- Türkiye'de bugün demokrasi ve cumhuriyeti bir arada düşünürken bir gerilim görüyor musunuz? Görüyorsanız, bu gerilim hatlarını bizle paylaşır mısınız? Görmüyorsanız, neden görmediğinizi açıklar mısınız?
- Somutlaştırırsak eğer, önümüzdeki dönemde hangi reformlar ve uygulamalar cumhuriyet ve demokrasinin eşitlik, dayanışma, özgürlük ve katılım ideallerini aynı anda gerçekleştirmemize katkı sağlayabilir? Toplumun siyasal partilerin ötesinde dönüştürücü özne olmasının imkânlarını nasıl inşa edebilirler?

- Önümüzdeki on yılda Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasisini bir arada nasıl tasavvur ediyorsunuz? Kendi profesyonel, kimliksel, entelektüel, akademik tecrübenizden yola çıkarak önümüzdeki dönemde dayanışma ve çatışma alanlarını, kamu yararı ve bireysel - kolektif özgürlük mecralarını, çoğunluk ve çoğunluk olmayanlar arasındaki ilişki kodlarını bizle tartışabilir misiniz?
- Ülkemizde yaşanan kutuplaşmayı geride bırakıp eşitlik ve ortaklık duygusunun güçlenmesinin araçları neler olabilir?
- Ütopyalarımız nelerdir? Yine kendi profesyonel, kimliksel, entelektüel ve akademik tecrübelerinizden yola çıkarak üç kavramla, demokrasi ve cumhuriyet ütopyelerinizi bizle paylaşır mısınız? Gelecek yüzyılda kendimizi demokratik cumhuriyetin eşit sahipleri olarak görmemizin zemini üç ortak değer sizce ne olabilir?

Cumhuriyet ve Ulusal Egemenlik

Muhakkak Cumhuriyet'in en önemli kazanımı 100 yıl önce saltanatın kaldırılması ve egemenliğin ulusa ya da halka geçmesiydi. Cumhuriyet ve Demokrasi çalıştaylarında Cumhuriyet'in bu yönünü altı çizmekle beraber, katılımcılar çoğu zaman Cumhuriyet'in egemenliğin ulusa geçmesi iddiasını bir veri olarak kabul ederek, Cumhuriyet'in kazanımlarını geniş bir çerçeveye oturtular. Bir katılımcı Cumhuriyet'i "mülkün hükümdarlıktan, hükümdardan ve hanedandan milletin eline geçmesi" olarak tanımladı. Cumhuriyet ile gerçekleşen "tüzel kişiliği olan devletin doğması, parlamento, dolayısıyla seçimler, hukuki yetki, iktidarın sürekliliği ve kişiye bağlı olmaması, iktidarın kansız bir şekilde el değiştirmesi... gibi birçok uygulama aslında mülkün el değiştirmesinin bir gereği olarak çıktı."

Diğer bir katılımcı Cumhuriyet'in "egemenlik alanının yeniden kurulması" anlamına geldiğine işaret etti. Başka bir katılımcı Cumhuriyet'in kazanımını üniter devlet yapısı, güçler ayrılığı, kurulan kamusal kontrol, denetleme ve denge mekanizmaları ve "ülkenin tüm vatandaşları tarafından kabul edilen yargı sistemi" olarak özetledi. Benzer bir noktadan konuyu ele alan bir katılımcı Cumhuriyet'in "eşitlik temelli bir hukuk düzeni" oluşturduğunu vurguladı ve özellikle Medeni Kanun'un Cumhuriyet'in yurttaş eşitliği bağlamında temel direği olduğunu ifade etti.

Millî egemenlik vurgusu yanında bazı tartışmacılar Cumhuriyet'in en önemli kazanımın parlamento ve "Türkiye'nin uzun seçim geleneği" olduğunu belirtti. Şüphesiz Türkiye'nin parlamento ve seçim tecrübesi Cumhuriyet öncesine gitmektedir. Ama Cumhuriyet'in parlamento ve seçimleri kalıcılaştırdığının altı çizildi. Bir katılımcı tarihsel bir perspektifle bu kalıcılığı şu şekilde vurguladı: "1950'yle beraber Türkiye'de her zaman seçmenlerin katılım gösterdiği ve

demokratik yollarla yapılan seçimlerle iktidarı değiştirmeye dair özgüveni olan bir toplumdaki bahsediyoruz." Cumhuriyet'i bir kamusal faaliyet alanı ve bu alan içinde toplumun "değiştirme" gücü olarak yorumlayan diğer bir konuşmacı "değiştirme gücü olarak kamusal faaliyet, kamusal eylem göstererek bir şeyi değiştirebileceklerini düşünmeleri, bunu en azından zannetmeleri. Bu imkân Cumhuriyet ile beraber ortaya çıkmış oldu." ifadesiyle tartışmaya katıldı.

Bazı katılımcılarca hem siyasal hem toplumsal anlamda "meşru muhalefet" olgusunun tarihsel süreç içinde kabul edildiği, bunun ise Cumhuriyet'in demokratikliği konusunda çok hayati olduğu vurgusu yapıldı. Bir katılımcı "Türkiye'nin gerçekten güçlü bir sivil toplum[u olarak], ... muhalefet etme duygusunu 20 yıldır hiç kaybetmeden ve bir özgürlük duygusunu 20 yıldır hiç kaybetmeden sahiplenebiliyorsak bence aslında temel kazanımımız budur." diyerek muhalefet etmenin meşruluğunun Cumhuriyet tarihinin en önemli kazanımlarından biri olduğunu altını çizdi.

Diğer yandan tartışmalar içinde parlamenter siyasetin özellikle son yıllarda geldiği noktaya ciddi eleştiriler getirildi. "Parlamento büyük kazanım ama parlamento aynı zamanda siyaseti siyasal elitler arası bir sürece kilitliyor. Parlamento deneyimini [tamamlayan] yerelden başlayarak katılım mekanizmalarını inşa etmediğimiz zaman, aslında üstte, elitler düzeyinde yapılan sözde uzlaşma ve anlaşmaların sürdürülebilir olmadığını görüyoruz." Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş konusu üzerinde duran bir tartışmacı Cumhuriyet'in olmazsa olmaz şartının kuvvetler ayrılığı olduğunu altını çizdi: "Kuvvetler ayrılığında denge ve fren sistemini kurmadığı müddetçe ister parlamenter sisteme sahip olsun ister başkanlık sistemine sahip olsun biz bu ülkede sağlıklı bir denge oluşturamayız. O yüzden parlamenter sistemi de istiyorsak veya başkanlık sisteminde kalalım diyorsak bile kuvvetler ayrılığının fren ve denge sistemini iyi kurmalıyız."

Aşağıda daha detaylı ele alacağımız, cumhuriyet-demokrasi tartışmalarının niteliği üzerine konuşan bir katılımcı cumhuriyet rejimini aslında bir fikirsel ve toplumsal sıçramanın sonucu değil, saltanatın kaldırılması ile ilgili daha teknik bir gelişme olarak ele aldı: "Böyle Fransız Devriminin cumhuriyetçi idealleriyle bir cumhuriyetimiz olsun diye değil, cumhuriyet bir anayasal krizin sonucu bulunmuş bir yöntem aslında. Çok teknik bir meseleyle biz cumhuriyete geçtik. O yüzden de cumhuriyetçi idealler ona yüklediğimizde, tam onları karşılamıyor". Kazanımları konuşmakla ilgili olarak daha farklı bir yönetsel yorum şuydu: "Kazanımlara bakarken aslında bedelleri, arayışları, girilmiş ama sonu gelmemiş yolları, bütün bunları topluca düşünmek... Amacımız kazanımları sıralamak değil de herhalde kazanımları ve diğerlerini, bedelleri olmayan, olamayanları beraber bir tarihi çerçeveye oturtmak ve buradan bakmak geleceğe..."

Eşit Vatandaşlık ve Sosyal Hareketlilik

Tartışmaların tümüne baktığımızda birçok katılımcının Cumhuriyet'in en büyük kazanımını "eşit vatandaşlık" anlayışının veya daha doğru ifade ile idealinin hâkim olmasında ve eşit vatandaşlığın farklı şekillerdeki tezahürlerinde bulduklarını söyleyebiliriz. Eşit vatandaşlık idealinin Cumhuriyet tarihi boyunca ne kadar gerçekleştiği tartışma konusu olsa bile, bu idealin hala Cumhuriyet'in temel harcı olmasının gelecek için umut verdiğinin altı çizildi. Bir katılımcı bu idealin önemini şu şekilde ifade etti:

Hepimizin eşit yurttaş olabileceği hayalini bize gördüren bir şey bu. Bunu ben bir kazanım olarak görüyorum. Çünkü böyle bir hayaliniz varsa, o gerçekleşme bile derinlerde bir yerde

hep o açığa çıkmak için ya da uygun koşulların hazırlanması için sizi zorluyor.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin arkasında toplumsal eşitsizlikleri giderme çabasının olduğunu vurgulayan diğer bir konuşmacı, düşüncelerini Cumhuriyet'in korumacı özelliğinin altını çizen o meşhur ifade ile tartışmaya katıldı.

Cumhuriyet kimsesizlerin kimsesidir diye bir söz var biliyorsunuz. (...) Bu cümle bana Cumhuriyet öncesi olan eşitsizlikleri giderme iddiası ve idealini düşündürüyor.

Eşit yurttaşlığın hukuk karşısında eşitliğin ötesinde, sosyal bir boyutu olduğu birçok kere gündeme geldi. Kayda değer sayıda katılımcı Cumhuriyet'in hukuksal ya da kültürel bir sıçrama olmanın ötesinde, sosyal bir proje olduğunu vurgulayarak sosyal hareketlilik konusunu gündeme getirdi. Bir katılımcı "Cumhuriyet sınıf atlatabilen bir sınıf mobilizasyonu yarattı." tespitini yaptı. Bir başka konuşmacı şimdi çok kanıksanmış olsa da "Soyadı Kanunu"nun dikey sosyal hareketlilik ve eşit vatandaşlık adına radikal bir adım olduğunu ifade etti.

Cumhuriyet'i bir sosyal dönüşüm olarak düşünen diğer konuşmacılar onun kuruluş aşamasından başlayarak aynı zamanda bir eğitim seferberliği ile hayata geçtiğini vurguladı. Cumhuriyet'in kuruluşundaki sürecin aslında toplumsal katılımı içermediğini vurgulayan bir katılımcı, buna rağmen Cumhuriyet'in en önemi kazanımlarından birinin eğitim hakkı olduğunu "Eğitim hakkı bir köylü vatandaşın veya sıradan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının da sınıf atlama-sının, ileriye gidebilmesinin yolu oldu." cümlesi ile ifade etti.

Diğer bir tartışmacı ise Cumhuriyet'in çağdaşlaşma iddiasının aslında bireyler için birçok açıdan yukarı doğru hareketlilik üreten bir mekanizma sunduğunu vurguladı:

Muasırlaşma bireysel ekonomik mobilite, bireysel coğrafi mobilite, başta da kadınların mobilitesi üzerinden sağlanan bir muasırlaşma performansıydı.

Aynı katılımcı Türkiye'de birçok konuda üzerinde anlaşılmamış meseleler olduğunu ama eğitim yolu ile muasırlaşma iddiasının - bazen kültürel bazen maddi gelişme biçiminde yorumlansa da - üzerinde genel uzlaşma olan bir "Türkiye rüyası" olarak ortaya çıktığını ifade etti.

Muasırlaşma ve sosyal mobilitenin motoru ise eğitim. Türkiye rüyası tam da bu eğitim ile yükseksebilme imkânıydı.

Eğitim üzerine yapılan hararetli tartışmalarda, eğitimde fırsat eşitliği ve eğitimin dikey hareketliliği sağlamadaki rolü konusunda ciddi bir gerileme olduğu fikri iki toplantıda da öne çıktı:

Bugün eğitim ile bireysel mobiliteyi sağlayabileceğiniz varsayımının çok tehdit altında olduğunu hissediyor en azından toplumun bir kesimi.

Bazı katılımcılar ise eşit vatandaşlık idealinin, toplumun "özneleşmesine" yol açtığı, bir yönüyle, eşit vatandaşlığın zamanla aktif vatandaşlığa dönüştüğünün altını çizdi. Bu aktif vatandaşlık toplumun özneleşmesi olarak bir katılımcı tarafından "Geçmişte sadece vergiyle mükellef olan tebaa, bir özneleşme, siyasal anlamda bir özneleşme, iktisadi anlamda bir özneleşme imkânı kazandı." cümlesi ile tartışmaya katıldı. Başka bir katılımcı Cumhuriyet'in toplumu özneleştirme girişimini "Cumhuriyet Anadolu'yu oyuna davet etti." diyerek vurguladı.

Özneleşmenin farklı boyutları var şüphesiz. Siyasal, ekonomik, kültürel, zihinsel ve duygusal... Diğer yandan özneleşme bir toplumsal farkındalık alanını zorunlu kılıyor. Katılımcılardan biri Cumhuriyet'in en temel kazanımının "toplumsal birliktelik konusunda bir farkındalık" olduğunu, bunun ise aynı zamanda toplumun ortak bir tarih ve gelecek tasarımı yapmasına hem imkân verdiğini hem de bunu zorunlu kıldığını belirtti. İleride göreceğimiz gibi, bir yandan da Cumhuriyet ve demokrasinin bugün geldiği düzey üzerine yapılan tartışmalarda toplumun bir arada yaşama isteğinde ve iradesinde bir zayıflama olduğunun ve bunun sonucu olarak ortak bir gelecek tahayyülü kurmada zorluklar yaşandığının, hatta bir "ortak hayalsizlik" içinde bulunduğunun altı çizildi. Hayallerden bahsederken bir katılımcı ise Cumhuriyet tartışmalarındaki soyutluğu eleştirirken, 6 Şubat 2023 depremlerini konuşmasının merkezine oturttu:

Bazen Cumhuriyet'e bir varlık yokluk meselesi olarak bakarken, kurumlar var mıydı yok muydu, eşitlik var mıydı yok muydu, demokrasi var mıydı yok muydu diye bakarken gözümün önünden İslas otel geçiyor. Bazı şeyler vardı, bazı şeyler yoktu. Bazı şeyler ise var gibiydi.

Eşit vatandaşlık idealinin ne kadar gerçekleşip gerçekleşmediği ve nasıl gerçekleşeceği konusunda vatandaşlık ve kimlikler arasındaki ilişki üzerinde durmamız gerekiyor. Zira vatandaşlık kurgusunun kimliklere kör olması mı, yoksa onları kapsayan, kimlikler arasındaki eşitsizliğe karşı çözümler mi geliştirmesi gerektiği üzerine birçok fikir öne sürüldü. Bu fikirleri aşağıda farklı bölümlerde ama özellikle "Kimlikler" başlığı altında tartışacağız.

Çağdaşlaşma, Laiklik, Bilim ve Sanat

Cumhuriyet'in en önemli kazanımlarını ülkenin maddi alt yapısı ve kurumsal düzenindeki gelişme olarak vurgulayan bazı tartışmacılar, bu çerçevede farklı noktalara değindiler. Bir katılımcı "Cumhuriyet'in en büyük kazanımlarından biri kurumsallaşma ve standardizasyondur." diyerek aslında Cumhuriyet'in bir altyapı hamlesi olarak düşünülmesi gerektiğinin altını çizdi. Yukarıda zikredildiği üzere "muasırlaşma" idealinin aslında bir altyapı ve kalkınma programı olduğunu söyleyen başka bir katılımcı, Cumhuriyet tarihi boyunca en büyük uzlaşmanın muasırlaşma konusunda olduğunu ifade etti.

*Çok eski bir klasik eseri anacağım. Ziya Gökalp'in **Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak** (eseri). (...) **Türkleşmek ve İslamlaşmak** üzerinde bir uzlaşma olmamış. Bunlar görüş ayrılıklarının, tartışmaların, kavgaların alanı olmuş. **Muasırlaşma ise maddi muasırlaşma maddi ya da modernizasyon anlamında, 100 yıldır tartıştığımız üç akım içerisinde bir uzlaşmaya konu olmuş. Bu da Cumhuriyet ile başlamış bir şey değil aslında ama Cumhuriyet devriminin dramatik bir şekilde***

herkesin üzerinde hemfikir olabildiği ulusal ülkü olarak yerleştirdiği bir şey, maddi muasırlaşma.

Bu saptama doğru olduğu ölçüde, muasırlaşma hedefinin kendisi üzerinde önemli uzlaşma olduğu ama toplumsal bölünmelerin "hangi muasırlaşma?" ve "nasıl muasırlaşma" soruları üzerinde olduğu ileri sürülebilir. O zaman bunun farkına varmak da muasırlaşma tartışmalarında kutuplaşmayı aşmak için bir temel olacaktır. Ve bu tartışmalarda tarafların birbirlerini ilerici-gerici ekseninde konumlandırmayı bir kenara bırakıp, genel çerçevede birleştikleri "nasıl bir muasırlaşma?" sorusuna odaklanmaları önerilebilir. Aslında bu soru Osmanlı-Türkiye tarihinin en eski sorularından biridir. Ama bugün Dünya siyasetinin ve çevre krizinin geldiği noktada bu sorunun samimice tekrar sorulmasının önemini altını çizmek istiyoruz. Hepimizin parçası olduğumuz toplumun gerçekliğini "muasırlaşma hedefinde büyük ölçüde birleşen ama 'nasıl?' sorusunun yanıtında ayrışan bir cemiyet" olarak nesnel anlamda kabul etmek, birbirinin hakkını ve meşruiyetini normatif anlamda da kabul etmenin kapısını açabilir.

Laikliğin ülkemizde kutuplaştırıcı bir siyasal gerçeklik olduğu üzerine toplumun bazı kesimlerinde bir kanaat olduğunu biliyoruz. Geçmişte haklı veya haksız olarak eleştirilen laiklik adına birçok uyguma ya da tavır, laikliğin muasırlaşma hedefine yönelik -aynı zamanda örneğin aşağıda bahsi geçecek bilimsel ve teknolojik gelişmeye yönelik- dönüştürücü bir kavram olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Cumhuriyet'in ortaya koyduğu laiklik idealiyle toplumun genelinde kabul gören muasırlaşma ülküsü arasındaki ilişkinin yeniden kurulması, laikliği eleştirenlerin daha ılımlı olmalarının kapısını aralayabilir. Farklı muasırlaşma patikalarının olabileceğini idrak etmek ise

laikliği savunan hatta bir toplumsal ve siyasal kimlik olarak benimseyen geniş kesimlerin, daha çoğulculuğa açık, demokratik laiklik anlayışları geliştirmelerinin zeminini güçlendirebilir.

Bu çerçevede demokratik laiklik konusunda toplumun genelinde bir uzlaşma olduğunu bir katılımcı şöyle ifade etti:

Laiklik de Cumhuriyet'in kazanımlarından biri. Fakat bu da çok uzun yıllar boyunca ordu tarafından korundu. Böyle içselleştirilmiş bir şey olmadı çünkü devlet üzerinden bir laiklik bize dayatıldı ve bu toplum tarafından o kadar da benimsenmedi. Fakat şu anda geldiğimiz aşamada bütün bunlarda bambaşka bir noktadayız. Laiklik konusunda toplumsal bir kabul ve bunu kabul etme hali var.

Laiklik konusunda toplumda yeni bir uzlaşma alanı oluştuğunu söyleyen başka bir katılımcı "en hararetli İslami kesimlerde bile son 10'lu yıllarda laikliğin ciddiye alınması gerektiğine yönelik hem ülkemizde hem Ortadoğu'da ciddi tartışmaların yapıldığına bakıldığında, laiklik meselesinin Cumhuriyet döneminin önemli bir kazanımı olduğunu söyleyebiliriz" diyerek laikliğin Türkiye'nin ötesinde, İslam Dünyası'nda yeniden değerlendirildiğinin altını çizdi. Burada laiklik gibi Cumhuriyet'in temel ilkelerinden birisinin kendisinin değil, yukarıdan aşağı uygulanış biçiminin sorgulanması, gelecekte laikliğin daha aşağıdan yukarıya sahiplenilen ve şekillenen bir şekilde güçlenmesinin mümkün olduğunun işaretini veriyor.

Laiklik konusunda önemli olduğunu düşündüğümüz bir gözlemimizi burada vurgulamak istiyoruz. 1990'lar

ve 2000'li yılların başında rejim ile ilişkilendirilen ve din ve inanç özgürlüğü karşısında kısıtlayıcı bir kavram olarak ele alınan laiklik kavramının çalıştaylarımızda özgürlük, cinsiyet eşitliği, eğitim (dolayısıyla muasırlaşma), fırsat eşitliği, ekonomik eşitlik, demokrasi ve kapsayıcılıkla ilişkilendirildiğini tespit ettik. Bu tespiti çok önemsiyoruz zira Cumhuriyet'in en önemli kazanımlarından biri olan laikliğin bugün siyasal partilerin ya da dar anlamda rejimin korunması ya da kültürel baskılama tartışmalarının bir parçası olmaktansa toplumsal bir kabul görerek, tabiri caizse insanların esenlik, özgürlük, eşitlik ve mutluluğu ile ilişkilendirilen, topluma ait bir kavram olmaya başlaması dikkat çekiciydi (Bu konuda bkz. Bölüm sonunda "laiklik" kelimesi üzerine hazırlanan yoğunluk analizi").

Bir katılımcı Cumhuriyet'in en önemli getirilerinden birinin iletişim alanında kendini gösterdiğini vurguladı:

Bence şu üç temel kavram; devlet, toplum, dil ve/veya iletişim olabilir (...) Cumhuriyet yeni yeni bir toplumsal dil, aynı zamanda yeni bir edebi dil üretti.

Yeni bir toplumsal, düşünsel, sanatsal dil ve iletişim kurma girişimi aynı zamanda bir uluslaşma çabası olarak da okunabilir. Bu çabanın farklı kimlikler üzerindeki etkileri üzerine gelişen tartışmaları aşağıda inceleyeceğiz. Ama bu bölümde Cumhuriyet'in bir toplumsal iletişim ve etkileşim alanı sunduğu, bunun da toplumu kendinin farkında olan bir kamusal varoluş haline getirmede önemli olduğu tespitinin altını çizmek istiyoruz. Cumhuriyet projesinin kuruluş aşamasından itibaren, bir kısmı kuruluşundaki tasarımdan kaynaklanan, yapısal sorunlarını çözemediğini vurgulayan bir katılımcı "Bütün olumsuzluklarına, yani

gecekonduların, çarpık şehirleşmeye vs. rağmen, seyahat ve yerleşim hakkı, eşitliği çok büyük bir kazanımdır." diyerek dikey sosyal hareketliliğin yanında yatay/coğrafi sosyal hareketliliğin önemini vurguladı.

Modernleşme teorisyenlerinin sıklıkla vurguladığı üzere standartlaşma uluslaşma ve modernleşme süreçlerinin erken evrelerde iletişimi ve iş birliğini güçlendiren evrensel, tüm dünyada görülen bir boyutu. Ancak uluslaşma ve modernleşme süreçlerinin ileri evrelerinde ise özellikle demokratikleşmeyle beraber farklı standartlara daha açık olmanın önemli bir hedef hâline geldiği söylenebilir. Çağımızda bilimsel ve felsefi gelişmeler de bu eğilimi güçlendirdi. Çünkü aynı anda birden çok standardı taşıyabilen ve meşrulaştıran, hatta gerektiren bilimsel yaklaşımlar, teknolojiler, felsefeler, üretim biçimleri ve yaşam tarzları gelişti.

Bilim/bilimsellik ve teknolojik atılım konusu da gerek birinci gerekse ikinci toplantıda bu bağlamda gündeme geldi. Birkaç konuşmacı Cumhuriyet'in en büyük kazanımının bilime yönelme olduğunu vurguladı. "En önemli kazanımlarımız laiklik, eşitlik ve toplumsal mobilite ve aydınlanma, akılcılık, pozitivism." cümlesi ile düşüncelerini ifade eden bir konuşmacı "Üniversite reformu çok kıymetli bence, bir gelişimin önünü açan bir şey ve bu mobilitenin de önünü açan bir şey." diyerek bilim ve sosyal hareketlilik arasındaki bağı vurguladı. Diğer bir konuşmacı "Cumhuriyet ile teknik bir alt yapı kuruldu. Ekonomik ve bilimsel bir alt yapı." ifadesiyle bu tartışmaya katıldı. Diğer yandan Cumhuriyet'in altyapı önceliğinin bir tür "teknokratik" otorite yarattığını, bunun ise Cumhuriyet'in demokratikleşmesi önünde bir engel teşkil edip etmediği sorusunun önemli olduğunu söyledi.

Kazanımlar üzerinde yapılan tartışmalarda Cumhuriyet'in sanat ve düşün dünyasını canlandırıcı özelliğinin altı çizildi. Görsel sanatlar dünyasından bir katılımcı "Bence Cumhuriyet'in en önemli kazanımlardan biri sanatsal üre-

tim; Cumhuriyet sanat üretimi ve sanat yetiştirmek için çok önemli ve nitelikli adımlar atmış; sanat iyileştiricidir, özgürlüktür." sözleriyle özgürlük ve sanat arasındaki ilişkiyi kurarak toplantıya katkı verdi. Felsefe dünyasından katılan bir tartışmacı Cumhuriyet'in "düşünebilen yurttaş yaratma gayesiyle bir hareketlilik" ürettiğini vurguladı.

Bu tartışmalar içinde Cumhuriyet'in düşünce dünyasını derinleştirmekte çok da etkili olmadığı, aslında kendini koruma güdüsü ile Cumhuriyet'in siyasi ve bürokratik kadrolarının kapsayıcı değil dışlayıcı, geniş değil dar bir kültür politikası güttüğünü vurgulayan bazı katılımcılar oldu. Bir tartışmacı "Cumhuriyet bir bilgi devrimi değil, bir görgü devrimiydi." diyerek Cumhuriyet dönüşümünün toplumsal altyapıdaki nüfuzunun sınırlı olduğu tespitinde bulundu:

Cumhuriyet devriminin tabii en önemli yönü görgü devrimiydi; Cumhuriyet bir bilgi, bir vizyon, bir metodolojik düşünce devrimi değildi. Görgü devriminden nasibini alan kesimde bir bilgi devrimi bir vizyon eksikliği var ama vizyon eksikliğinin tamamen farkında değil.

Cumhuriyet devrimlerinin bilim, kültür, sanat ve düşünce üzerinde ne kadar dönüştürücü olduğu, bu dönüşümün kapsayıcılığı/dışlayıcılığı ve topluma ne kadar nüfuz ettiği konusunda tarih ve sosyal bilimler literatüründe uzun ve derinlemesine tartışmalar mevcut. Literatürdeki farklı pozisyonlar bizim çalıştaylarımızda da ifadesini buldu. Buna mukabil genel kanının Cumhuriyet ile beraber bilim, kültür, sanat ve düşünce alanında radikal bir sıçramanın gerçekleştiği, bunun toplumun farklı şekillerde, bazen direkt bazen dolaylı, dönüştürücü etkileri olduğunu üzerineydi. Türkiye'deki düşünce tartışmalarında uzun yıllar entelektüellerin ve siyasi elitlerin bir

kesiminin kuvvetli şekilde dile getirdiği, Cumhuriyet'in bilim, kültür, sanat ve düşünce alanlarındaki dönüştürücü etkisinin Türkiye'nin geleneksel ya da otantik kültür hayatını zedelediği, marjinalleştirdiği ya da yabancılaştırdığı yönündeki görüşlerin çalıştaylarımızda çok fazla dillendirilmemesi dikkatimizi çekti. Ama bu durum, söz konusu görüşlerin Türkiye'de artık kabul görmüyor olduğu anlamına gelmiyor.

Cumhuriyet ve Demokrasi

Biz de sürekli bir demokrasi diyoruz. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Birinci Meşrutiyet, 1908 İkinci Meşrutiyet, ondan sonra Cumhuriyet. Fakat ne hikmetse, bu demokrasi bir türlü gelmedi.

Bir tartışmacı Türkiye'de tarihsel olarak bir demokrasi beklentisinin hatta demokratik toplumsal-siyasal hareketin olmasını ama demokrasinin bir türlü yerleşmemesini bu cümle ile dile getirdi. Başka bir tartışmacı konuya "Türkiye Cumhuriyeti kuruluşta güçlü bir pazarlıkla, müzakere ile kurulmadı; bundan kaynaklı sorunlar 100 yıl boyunca devam etti; Cumhuriyet'in kuruluşundaki bazı mimari hatalar büyüyerek sorunlar dallandı, budaklandı." diyerek katkıda bulundu.

Birçok farklı pozisyonları dile getiren katılımcılar oldu. Egemenliğin ulusa devri, eşit vatandaşlık, eğitim ve fırsat eşitliği, ortak bir dil ve iletişim sahası kurmak, laiklik, çağdaşlaşma, bilimsel, sanatsal, teknolojik ve altyapıya ait atılımlar ile özdeşleşen Cumhuriyet'in siyasal katılım, haklar ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, denge ve denetle-

me ve özerk kurumlar ile ifade edilen demokrasi ile ilişkisi nasıl düşünülmeli? İki ayrı fikrî, kurumsal ve tarihsel olgu olarak cumhuriyet ve demokrasinin birbirini tamamladığını mı, yoksa denetlediğini mi düşünmemiz gerekiyor? Bir katılımcı "Cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının niteliği üzerinde, toplumda bir fikir birliği yok." diyerek bu iki kavramın hâlâ Türkiye'de insanların zihninde netleşmediğini ifade etti. Benzer bir yaklaşım başka bir katılımcı tarafından şu şekilde dillendirildi: "Demokratikleşmeden her birimizin anladığı şeyler farklı. Demokratikleşmenin Kürt meselesine, kimlik meselelerine, Aleviliğe, birçok noktaya temas eden başka noktaları var bu meselelerin çözümünü hızlandıran tabii ki önemli katkıları var." Diğer bir katılımcı ise bu iki düşünsel anlayışın nasıl birbirine tamamlayıcı eleştiriler getirdiğini vurguladı:

Fikri düzeyde demokrasinin cumhuriyete, cumhuriyetin ise demokrasiye bir eleştirisi var. Cumhuriyeti savunanlar iktidar sadece halk oyuna bırakıldığında kamusal erdemin yok olduğunu, özgürlüklerin korunamadığını, sistemin anlık kararlarla yozlaşma tehlikesi içinde olduğunu iddia eder. Demokrasiyi vurgulayanlar ise Cumhuriyetin halkın kendilerinin tanımladıkları çıkarlarını, ifade ettikleri duygularını ve arzularını değil, soyut bir erdemi savunduğunu, bunun ise oligarşiye ve vesayete yol açtığını söylerler.

Bu teorik düzeydeki yaklaşımı, daha tarihsel bir çerçeveye taşıyan bazı katılımcılar Türkiye'deki cumhuriyet ve demokrasi arasında sağlıklı ve kalıcı bir etkileşim kurmanın zorunlu olduğu, cumhuriyet ve demokrasi idealleri-

nin bir arada birbirini güçlendirip tamamlayacak şekilde gelişmesi gerektiği, gelecek Türkiye tahayyülünün bu iki idealin iç içe geçmesi ile mümkün olacağına altını çizen farklı yorumlar yaptılar. Bir katılımcı Cumhuriyet tarihindeki farklı evrelerinde demokrasi tecrübelerini yine farklı şekillerde tecrübe edildiğini, Cumhuriyet'in demokrasi eleştirisinde anakronizme düşülmemesi gerektiğini vurguladı:

“

Cumhuriyet de aslında 1923'ten itibaren veya 1920'den başladığını söylersek çeşitli evrelerden geçti. Onun için onların hepsini tek bir bütün gibi ve tek bir yöntem gibi algılamanın da çok doğru olmayacağını düşünüyorum.

”

Tartışmalarda Cumhuriyet'in tüm siyasal, ekonomik ve kurumsal gelişmelere rağmen bir türlü istikrarlı ve kalıcı bir demokratik nitelik kazanamamasının nedenleri konusunda birçok farklı tez ileri sürüldü. Aslında siyasetin tüm tarafları Türkiye'nin demokratikleşme ihtiyacının altını çiziyorlar. Ama buna rağmen Türkiye'de arzulanan bir demokratikleşme hayat bulmuyor. Cumhuriyet'in arzulanan şekilde demokratikleş(e)memesinin önündeki en temel engeller nelerdir?

1. Türkiye'deki devlet geleneği mi?
2. Cumhuriyet'in kuruluş tasarımındaki yapısal sorunlar ve kendini koruma refleksi mi?
3. Siyasal partilerin örgüt yapısı ve kültürü mü?
4. Özgürlüklerin sürekli güvenlik karşısında kurban edilmesi mi?
5. Demokrasi adına anti-demokratik bir pozisyona dönüşen çoğunlukçuluk mu?
6. Ortak ve kapsayıcı, kimlikler üstü bir kamusal alanın bir türlü inşa edilememesi mi?
7. Pozisyonlarını kaybetmek istemeyen elitler mi?

8. Yoksa sınıfsal ve iktisadi gerikalmışlık mı?

Cumhuriyet'in demokratikleşmesi için atılan adımların, verilen mücadelelerin istenilen şekilde sonuçlanmadığı üzerine genel bir kanının olduğunu vurgulamalıyız. Cumhuriyet'in neden demokratikleş(e)mediği üzerine birçok fikir öne sürüldü. Bunlardan geniş bir seçki sunalım:

“

Cumhuriyet devleti kimin yöneteceğine dair sağlam bir karar verdi: Halk yönetecek. Ama devletin nasıl yönetileceğine dair cevabı çok sağlam olmadı.

”

“

Cumhuriyet'in başlangıçta kurulurken yeni bir insan yaratma projesi aslında bu otoriterliğin adı olarak da söylenebilir.

”

“

Cumhuriyet'i lider merkezli bir kadro kurduğu için müzakereci ve katılımcı demokrasi her zaman sadece retorik olarak kaldı.

”

“

Güvenlik kaygısı demokratik değerlerin güçlenmesini engelliyor.

”

“

Yasalarla, kurumlarla belli bir düzen kurup o düzeni devam ettirme kaygısının aslında bir süre sonra -varsa eğer bir demokratikleşme amacı- o demokratikleşme amacının önüne geçmesi.

”

“

Demokratikleşmeyle alakalı aslında Türkiye'de özellikle 2004-2010 yılları arasında önemli adımlar atılmıştı. Türkiye'nin başaramadığı şey şu ki demokratikleşme çabalarını sağlam bir anayasayla pekiştiremedi. Dolayısıyla bugün yaptığımız patinajı böyle yorumlamak mümkün.

”

“

Tam 100 yıldır demokratik bir cumhuriyet hülyamız, ütopyamız var. Gerçekleşemedi. Gerçekleşemiyor. Neden gerçekleşemiyor? Şimdi Türkiye'yi bir koşu yarışına katılan bir atlet olarak düşünelim. Bu atletin sırtına, diğer bütün rakipleri tam tek mil güzel spor kıyafetleriyle sahneye çıkıp koşarken, Türkiye'nin sırtına bir torba yük yüklemiştir.

”

“

Demokrasi gelmediği gibi, yine bizim bu görmediğimiz, tanımadığımız, bilmediğimiz devlet, bir şekilde her şeye egemen oluyor ve şu an biz devletin genetiğini değiştirelim,

demokratikleştirelim derken devlet bizim genetiğimizi değiştirdi. Biz devlete yeni bir format atalım derken devlet bize yeni bir format attı.

”

“

Cumhuriyet korumacı bir şekilde gelişti. Demokratik değerler ile cumhuriyet değerleri arasında Cumhuriyet'in kendini korumaya alma refleksinden dolayı bir uyum oluşmadı.

”

“

Türkiye'deki demokrasiyi demokratikleştirmeyi düşünürken tüm aydınların, tüm siyasi partilerin görevi, aynı zamanda demokrasinin cumhuriyetçi ve liberal sınırlarının neler olacağı hakkında da düşünmemiz gerekiyor. Burada bizim talihsizliğimiz, bizim kendi örneğimizin evrensel standartlardan saptığını görüyoruz. Türkiye'de halk iktidarının sınırlandırılmasının yakın tarihe kadarki hâkim versiyonu Atatürkçülüktü. Yani bir Kemalist devlet normu vardı. Bu Kemalist devlet normu genelde sağ partiler seçimi kazandıktan sonra eğer rejimin belirlediği sınırlar dışına çıkarlarsa o partiler kapatılabilirdi, ayrıca askeri darbe olabilirdi (...) Böylece kamusal siyaset sınırlanmış durumdaydı.

”

“

Ben Cumhuriyet'in devlete dönüştüğünü; Cumhuriyet denince artık akla sadece devletin

geldiğini; o devleti koruyan ve çoğulculuğu yok eden bir ideoloji olan milliyetçiliğin egemen olduğunu; eşit yurttaşlık denince çoğu zaman bir çoğunluğun kastediliyor olduğunu düşünüyorum.

Cumhuriyet ve demokrasinin bir arada gelişmesine yönelik oldukça önemli bir tartışma kamusal alanın yeniden inşası ile ilgiliydi: "Kamusal alan inşa edebilme becerisi bence Cumhuriyet'in demokratikleşmesi meselesinde temel bir cevap olarak önümüze çıkacak." Yeni bir kamusal alan inşasını bir tartışmacı yeni bir eleştirel akıl ihtiyacı ile ilişkilendirdi:

Türkiye'de geçmişe dönük bir eleştirel aklın biraz daha güçlenmesine ihtiyaç var. Zira son kertede biraz siyaseti mümkün kılan şey bence eleştirel akıl. Yani bu eleştirel akıl olursa ancak farklı mahalleler kamusal alanda bir araya gelebilir.

Başka bir katılımcı Cumhuriyet'in demokratikleşmesi için birçok başka katılımcının da seslendirdiği düzenlemeleri sıraladıktan sonra kamusal alanın önemini ve bugün kamusal alandaki deformasyonu şu şekilde vurguladı:

Cumhuriyet'in demokratikleşmesi için bir ayağı yasal-kurumsal diyebileceğimiz anayasa ya da siyasi partiler yasasındaki değişimleri düşünebiliriz. (...) Sivil toplumun güçlendirilmesi, katılım kanallarının açılması. Ama burada bizim yaptığımız ve çok beğendiğimiz fakat onu bir politikaya çevirmemiz gereken başka bir şey var: o da kamusal tartışmanın iyileştirilmesi. Şu

anda kamusal tartışma çok zehirlenmiş durumda.

Diğer bir katılımcı kamusal-siyasal alanda uzlaşma kadar uzlaşılamayan pozisyonların müzakere edilmesi için gerekli bir anlayışın eksikliğini altını çizdi:

Aslında demokrasi dediğiniz şey tam da bu. Demokrasi konsensüs kadar 'dissensus' da içerir. Hem uzlaşabilirsiniz hem anlaşamadığınızda uzlaşırsınız. Şimdi kendi içinde zaten çatışmalı bir şeydir demokrasi.

Toplumsal uzlaşma arayışı idealinin aslında demokrasinin önünde bir engel teşkil ettiği, demokrasinin bir idealler rejimi değil müzakereler rejimi olduğu vurgulandı. Kamusal alanın uzlaşma alanı değil, sürdürülebilir bir müzakere alanı olarak düşünülmesi gerektiği üzerinde duruldu. "Demokrasinin imkânlar sağlayacak bir yönü olduğunu unutmamalıyız. Mükemmel bir rejim, mükemmel bir düzen uğrunda mücadele etmemeliyiz." diye düşüncelerini ifade eden başka bir katılımcı "pragmatik" bir demokratikleşme süreci önerdi:

Bence demokrasinin güzelliği zaten mükemmeliyetçiliğinde değil. Mükemmeliyet atfedener otoriter ideolojilerdir. Demokraside kimsenin de çok net cevaplarının olmaması lazım.

Bu tartışmalar üzerine bir katılımcı Türkiye'nin kamusal alanının sağlıklı bir zeminde tekrar inşa edilmesi için "demokrasiyi ideolojik bir referans olarak alan kurucu bir meclis"e ihtiyaç olduğunu altını çizdi:

İlk önce bir kamusal tartışmayı yapmamız gerekiyor ki kurucu meclis onun üzerine hareket edebilsin. Aslında biraz böyle bir bilinç oluşturmak gerekiyor. Bu yasal, kurumsal reformlar yapılırken işte genelde ideolojisiz devletten bahsediliyor. Ben tam aksine ideolojisi demokrasi olan bir devlet olması gerektiğini düşünüyorum.

Bu tartışmalar içinde dikkat çeken başka bir yorum ise Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi tarihi ve geleceği konusunda Batı'daki hâkim demokrasi anlatısının dışında, daha yerel bir demokrasi anlatısı üzerine düşünmemiz gerektiği vurgusuydu:

Türkiye'de demokrasinin 100 yıl boyunca bir Batı çıpası oldu. Avrupa Birliği'nden tutun, küresel eğilimleri yansıtmaya kadar. Fakat bu çıpanın halatı koptu. Türkiye demokrasisinin Batılı çıpası, bugünkü iktidarın, demokrasiyi Batılı, bize yabancı, dışarıdan gelen bir şey olarak kodlamasının önünü açtı. Batılı demokrasi standartlarına geri dönmek, Batı'ya geri dönmek vs. bu söylem bugün geri tepiyor. Demokrasinin yanındaki şu Batı sıfatını kaldıralım ve onun ne kadar aslında Türkiye'ye özgü, bu topraklara özgü, buradan çıkmış, hem yerel hem evrensel

bir kazanım olduğunu kabul edelim ve bundan sonra söylemimizi buna göre değiştirelim. Siyasal anlamda, siyasi söylemimizi de buna göre değiştirelim.

Aynı katılımcının şu tespiti de kayda değerdi:

Otoriterlik kurumsal sistemimizde kültürümüzde, vatandaşlık bilincimizde mevcut olan yarıkları ve çatlakları kullanarak genişledi. Ama her şeye rağmen otoriterleşme konsolide olmadı. Rusya ile karşılaştırdırınca bunu görüyoruz. Neden? Bu sorunun cevabı çok önemli.

Güvenlik ve Kamu Yararı Arasında Devlet

Demokratikleşme önündeki engellerden birinin Devlet'in yapısı olarak ifade edildiğini yukarıda belirtmiştik. Bir katılımcı bu meseleyi "Yasalar yurttaşı değil, devleti koruyor." diyerek dile getirdi. Bir diğeri "Cumhuriyet aslında güçlü bir devlet projesidir, güçlü birey ya da güçlü sivil toplum projeleri ülkemizde şekillenmemiş." ifadesinde bulundu. Başka bir katılımcı "Devletin çoğu zaman mikrofonu toplumun büyük kesimine vermediğini, o karşılaşma alanını yaratmadığını düşünüyorum." diyerek, devlet-toplum ilişkilerinin sorunsallığına değinerek tartışmaya katıldı.

Burada not etmekte fayda olan bir nokta şu: Demokrasinin güçlü bir devlet olmaksızın gerçekleşmesi çok zor, ama tarihsel olarak demokratikleşme öncesi güçlü bir bürokratik devlet geliştirmiş olan toplumlar da demokratikleşmede sorunlar yaşıyor, bu da demokrasi tarihi ça-

lışmalarında vurgulanan evrensel bir eğilim. Yani sadece Türkiye'ye özgü bir sorun değil.

Güvenlik kaygısının öne çıktığını vurgulayan diğer bir tartışmacı son yılların güvenlikçi kavramını zikrederek "Bekâ siyaseti üzerinden toplum teslim oldu." ifadesini kullandı. Başka bir katılımcı "çoğulculuğun önündeki en büyük engel entegral devlet" diyerek tartışmaya devleti toplumun belli kesimleriyle gerek maddi gerek manevi boyutlarıyla iç içe bir organizma olarak tanımladı ve devletin toplumsal tüm farklılıkları karşısında tarafsız kalamadığını belirtti. Bunun karşısında başka bir katılımcı ise devlet ve cumhur ayrımı yaptı "Cumhuriyet dediğimizde gerçekten devleti mi anlayacağız, yoksa cumhuru mu anlayacağız, ikincisinin başarısına mı bakacağız?" Diğer katılımcı Türkiye'de devletin sosyal devlet olması beklenirken, devleti Thomas Hobbes'un Leviathanı'nın zıddı olacak şekilde "zebellah devlet" olarak tanımladı. Meseleyi dinî cemaatler açısından ele alıp, tarikatların devleti ele geçirdiği tezini eleştiren bir katılımcı "Türkiye'de bütün İslamcılar, tarikatlar ve cemaatler devletleştirildi." diyerek dinin devlet üzerinde değil, devletin dinî alan üzerinde etkili ama demokratik ve şeffaf olmayan bir kontrol mekanizması kurduğu tespitini yaptı.

Devlet üzerinde tartışmaların çoğunda devletin sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik alanda düzenleyici, kolaylaştırıcı ya da hakem olmanın yerine bazen bürokratik kadrolarla bazen devletle eklemlenmiş, onunla ortaklık kuran, elitler ya da ağalar aracılığı ile şeffaf ve denetlenebilir olmayan anti-demokratik bir mekanizmaya evrildiği vurgusu birçok katılımcı tarafından farklı şekillerde ifade edildi. Bir katılımcı tam da bu noktayı ekonomik demokratikleşme ile ilişkilendirdi ve "Demokratikleşme aynı zamanda ekonomik demokratikleşme ve vatandaşın devletin patronajlığından çıkması anlamına gelir. Bu gerçekleşmedi. Devlet sorunu çözülemedi. Bireyler devlet karşısında özgürleşmedi." sözleri ile tartışmaya

katıldı. Bazı katılımcılar ise devletin farklı grupların ekonomik aygıtına dönüştüğünün altını çizdiler:

Problematik olarak görünen ilişkilerden bir tanesi devlet ve toplum arasında devlet aygıtının ya da güç merkezlerinin, yani siyasi gücün konsantre olduğu noktaların, bu merkezlerde bulunan insanların ve toplumun devlet-toplum ilişkisini özel bir ekonomik çıkar bağlamında görmesi. Bunun toplumda var olan gelir adaletsizliğini artıran bir mekanizmaya dönüştüğünü ve dolayısıyla otoriterleşmeyi beslediğini düşünüyorum.

Benzer bir açıdan yaklaşım, güvencesizlik meselesine vurgu yapan bir tartışmacı ana meselelerden birinin güvencesizlik, özellikle yaşlı ve genç güvencesizliği olduğunu söyledi.

Cumhuriyet kimsesizlerin kimsesiydi bir zamanlar. Bugün ise deprem bölgesinde çadır satıyor; Güvencesizlerin güvencesi olabilecek bir yapıya, kurumlar silsilesine ihtiyaç var.

Geçen yüzyılda Cumhuriyet gerçekten kimsesizlerin kimsesi olabildi mi? Veya ne kadar olabildi? Bu sorunun yanıtı elbette kime sorduğumuza göre değişecektir. Yapabildikleri de oldu, yapamadıkları veya yapmadıkları da. İdeal ve gerçeklik, teori ve pratik her zaman farklı ve çok yüzlüdür. Ama tartışmalarda şunu gördük, Cumhuriyet bize ülkülerini gerçekleştirmenin en azından ortak dili olabilecek araçlar sağlamış, kim-

sesizlerin kimsesi, kimsesizlerin sesi olmak bunlardan sadece biri.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, çalıştaylarda devlet meselesini devlet-ekonomi bağlamında ele alan katılımcıların hemen hepsi devletin ekonomi karşısındaki konumunun kamusal fayda üretmekten uzak olduğunu, tam tersine farklı grupların devletle girdiği patronaj ya da şeffaf olmayan ortaklık ilişkisi ile menfaat edindiklerini vurguladı. Meseleyi bu yönüyle ele alan bir katılımcı Türkiye'nin üretim odaklı bir ekonomi olmamasının rejimin niteliğini koşulsuz olarak belirlediğini vurguladı:

Türkiye üreten değil, yetersiz kaynaklarıyla üleşme ve üleşirme üzerinden siyaseti kuran bir toplumsal dinamikle yürütülmeye çalışılıyor ve bu, bence çok üzerinde durulması gereken bir konu. Tabii bütün bu üretim dışındaki diğer etkenleri ikincil bulduğum için Türkiye'de Cumhuriyet'in sağlayamadığı, gerçekten çoğulcu katılımcı ve bireysel hak ve özgürlüklere, insanların kültürel ve etnik kökenlerine de saygı gösteren bir toplumsal dokuyu henüz oluşturamadık.

Bu çok önemli bir saptamaydı çünkü net millî servetin – ki net millî servet deyince sadece finansal anlamda dış borcu değil tükettiğimiz ve ortak servetimiz olan doğal kaynakları da pasif kalemine eklemek gerekir – arttığı bir üretim ekonomisinde siyasetin de kazan-kazan mantığıyla toplamı eksi değil artı olan konulara yöneleceği beklenebilir. Elbette kültürel ve kimliksel anlaşmazlıklar ve çatışmalar kendiliklerinden çözülmeyecektir ve çözümleri emek ve zaman isteyecektir. Ama kültürel ikilikler üzerine oturan siyaset örneklerinin çoğu kez bu

ikilikleri daha fazla kaynak elde etmek için araçsallaştırdıkları göz önüne alınırsa, üretim temelli bir ekonominin bu konularda çözüme yönelik siyaset için elverişli bir zemin oluşturması beklenir.

Devletin büyük bir iktisadi alanı kapladığı ama buna mukabil plansız ve rasyonel olmayan bir şekilde hareket ettiği bunun da sadece sınıfsal değil aynı zamanda bölgesel eşitsizliği de arttırdığını belirten bir iş insanı tartışmaya şu çarpıcı sözlerle katkıda bulundu:

Mesela GAP'ı yapıyorsun, enerjinin %90'ını üretiyorsun ama sulamaların daha %12'de. Onu geçelim, yani Diyarbakır'da iki örnek vereyim. 212 kilometre ana kanal yapmışsın, daha içinden bir damla su geçmemiş, 20 yıl oldu. 148 kilometre yapmışsın, bunlar ekonomide fizibil değil. Sen bir baraj yapıyorsan hem suyundan hem elektriğinden kazanacaksın ki fizibil olsun. İnsanlar herhalde buradan göç edip batıda pamuk işçiliği veya diğer işçiliklere...

İdari reform çerçevesinden tartışmaya katılan bir konuşmacı Türkiye'de idari yapının radikal bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu ifade etti ve "radikal dönüşümün ana penceresinin âdem-i merkezîyetçilik olduğunu" düşündüğünü söyledi. Benzer bir yaklaşım başka bir katılımcı tarafından, "Türkiye'nin 26 akarsu havzasına dayalı bir âdem-i merkezîyet ama sadece idari değil aynı zamanda siyasi bir âdem-i merkezîyet Türkiye'de hem demokratikleşme bağlamında alan açabilir hem de örneğin dikey düzlemde denge ve denetleme mekanizması sağlayabilir. Örneğin siyasetin yerleşmesini ve oligarşik siyasi par-

tilerin dönüşmesini sağlayabilir. Siyaseti yerelleştirebilir ve bunun sonucu olarak çoğullaştırabilir." sözleriyle dile getirildi ve Türkiye'nin idari yapısının yerleştirilerek yeni bir ekolojik anlayışla da ele alınabileceği ifade edildi.

Sonuçta devlet meselesinin birçok boyutu tartışıldı. Tartışılma şekline itiraz eden bir konuşmacı önemli bir saptamada bulundu:

Devleti soyutluktan alıp somuta, üst bir millî devletten alıp yerele, ona eklenmiş çıkar gruplarından alıp sosyal-ekonomik alana taşıyacak yeni bir anlayış gerekiyor. Yani devleti lanetleyerek devlet sorununun çözüleceğini düşünmüyorum.

Bu da önemli bir saptamaydı zira siyasetin temelinde her zaman farklı kültürel gruplar ve sosyal sınıflar arasındaki maddi ve manevi çıkar çatışmaları vardır. Modern devlet dediğimiz mekanizma – ki bir ülkü olarak Cumhuriyet'in en temel hedeflerinden birinin böyle bir devlet inşa etmek olduğu açık – tarih gösteriyor ki, bu sınıfsal, kimliksel ya da bölgesel gerilim ya da çatışmalarda bazılarının diğerleri aleyhine güç kazandıkları, hatta hegemonya kurdukları bir aygıt olabildiği kadar, bu çatışmaları uzlaştırma, ortaklaşılabilir bir kamu yararına yöneltme ve sosyal, bölgesel, ekolojik adaleti sağlama ya yönelik sürekli reformlar yapma ve kurallar koyma gücüne ve potansiyeline sahip elimizdeki en önemli araçlardan biri.

Siyasal Partiler

Toplantılarımızda dikkate şayan bir tespit siyaset ve siyasal partiler ilgilidir. İlginç bir tespit olarak, birçok katılımcının demokrasiyi siyasal partilerden ayırarak konuştuğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, başta demokrasi, siyasal konular büyük oranda siyasal partilerle rabita kurulmadan, siyasal partilerle ilgili meseleler tartışma konularına dahil olmadan ifade edilmiş. Bunun bir nedeni, bahsettiğimiz gibi çalıştaylarda güncel siyasal mülahazalardan uzak kalmaya çalışmamız olabilir. Diğer yandan siyasal partiler ile demokrasinin ilişkilendirildiği konuşmalarda daha çok siyasal partilerin demokrasinin ana aktörü olmaktan ziyade demokratikleşmeye engel teşkil ettiği yönünde çıkışlar oldu:

Siyasal partilerimiz demokrasinin değil oligarşinin tunç kanunu işlevi görmekte.

Türkiye'nin demokratikleşmesi yolundaki en büyük engellerden birisi siyasi partilerin işleyişindeki antidemokratik yapılanmalar.

Belki bu durumla ilgili başka bir soru sorabiliriz: Acaba siyaset siyasal partilerin dışına mı çıkıyor? Ya da siyasal partiler siyasetin ana aktörü olma özelliklerini yitiriyorlar mı? Demokratik siyaset toplumsal alanda farklı aktörlerin katıldığı bir uğraş mı dönüşüyor? (Bu konuda bkz. Bölüm sonunda "parti" kelimesi üzerine hazırlanan yoğunluk analizi).

Yine ilgimizi çeken bir tespit olarak sol-sağ kavramlarının tartışmalarda çok az öne çıktığını da söyleyelim.

Özellikle sol ile ilişkilendireceğimiz emek, işçi, çevre, sosyal adalet, hatta muhalefet kavramları çoğu zaman partilerden bahsedilmeden, toplumsal bağlamda ele alınmış. Sağ ile ilişkilendireceğimiz kavramların (muhafazakarlık, dindarlık, milliyetçilik...) ise sola göre nispeten daha çok partilerle bağlantılı şekilde konuşulduğunu müşahade ettik. Bu gözlem doğru ise Türkiye'de parlamenter siyasetin yeni dönemdeki konumunun üzerinde düşünmemiz gereken bir husus olduğunu bize gösteriyor.

Kadınlar

Son on yıllarda tüm dünyada gelişen kadın hareketi, günümüzde demokratikleşme, eşitlik ve cumhuriyet tartışmalarının ve mücadelelerinin içinde merkezi bir rol kazandı. Kadın hareketi sadece siyasal ve toplumsal bir hareket olarak değil kişisel ilişkilerden iletişime, iş hayatına ve dış politikaya kadar farklı alanlarda önerdiği yeni yaklaşımlar ile de öncü bir rol elde etmiş durumda.

Toplantılarımızdaki tartışmalarda da gözlemlendiği üzere, Türkiye'de de kadınlar ve kadın hareketi, dünyadaki bu gelişmeleri yakından izliyor ve özgün katkılar yapıyor. Demokrasinin itici gücü oluyor, düşünsel ve toplumsal kuvvetler arasında en ön sıralarda yer alıyor.

Bundan bir yüzyıl önce de kadın hareketi dünyada demokratikleşmenin ön cephelerindeydi. Örneğin, medeni haklar yanında kadınlara eşit oy hakkı ve siyasal haklar en temel talepler arasındaydı. Cumhuriyet o dönemde on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, Yeni Zelanda'dan Uruguay, Azerbaycan, Polonya ve ABD'ye büyümekte olan bir küresel dalgaya kendi iradesiyle katılma erdemini göstermişti. Bu reformlar devlet eliyle yürüyen bir modernleşme projesinin parçasıydı. Birçok kadın bu reform hareketi içinde yer alsa da erken Cumhuriyet'te kadınların kaza-

nımlarının onların örgütlü mücadelesi sonucu gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Yine de genç Cumhuriyet'in kadınlara birçok Batı ülkesinden önce büyük ölçüde eşit medeni ve siyasi haklar tanıyarak eşitlik ve özgürlük adına önemli bir temel atmış olduğunu söylemeliyiz.

Elbette ki Cumhuriyet projesi yüzünü Batı'ya dönmüş, modernleşme hedefleri olan bir laiklik, kadın-erkek eşitliği projesi. Ama sanıyorum özellikle son 10 yıldır kendi kendimize sorduğumuz soru; gerçekten bu hedeflere ulaştık mı? Neden ulaşamadık? Ulaşamadığımız kesin. Hâlâ Türkiye'de kadın-erkek eşitliğinden söz edemiyorsak burada acaba bize neler engel oldu?

Diğer yandan kadın hareketi 1970'lerden itibaren güçlenerek gelişti. Cumhuriyet'in erken kazanımlarının ötesine çıktı, toplumsallaştı. Feminist hareket biraz da bu kazanımlardaki kadın öznelliğinin eksikliğine karşı eleştirel bir tavır alarak şekillendi. Toplantıda kadın mücadelesinin kadınlar tarafından nasıl verildiğini, kadın sivil toplumunun nasıl serpiildiğini, kadın hareketinin farklı katmanlarının hem Cumhuriyet'in kazanımları üzerine hem de ona belli bir eleştirelilik içererek nasıl kuvvetlendiğini bir nefeste anlatan bir katılımcının ifadelerini bu sayfalara taşımak istiyoruz:

Bizler Türkiye'de özellikle kadın sivil toplum olarak çok uzun süredir söyleşiyoruz. Ben de böyle bir söyleşmenin içerisinde bir feminist politik öznellik kazanmış bir kadın olarak Türkiye'nin en önemli kazanımının yasal düzeyde Medeni Kanun ve kadınların kendi hayatlarını

savunmak için yine kadın sivil toplumunun, kadın hareketinin, feminizmin onlara sağladığı kadına yönelik şiddet gibi bir kavramsallaştırmayı çok benimsemiş olmaları olarak görüyorum. Bu üç kazanımı çok önemli buluyorum. Yani kadın sivil toplumu, feminizm, kadın hareketi. Üçünü bir arada söylemek istiyorum. Medeni kanun ve kadına yönelik şiddete karşı kolektif bir kadın bilincinin yükselmiş olması. Bu üçünün hem Cumhuriyet'in, yani Cumhuriyet rejiminin kuruluşuyla ilgili hem de Cumhuriyet rejiminin çeşitli otoriter uygulamalarına karşı çıkan kadınların varlığıyla ilgisi var. Hem de yine Cumhuriyet tarihi boyunca demokratik mücadelelerin, mesela sol mücadelenin ya da siyasi partilerin çok daha erkek yapılanmış olmasından kaynaklanan güçlü bir kadın öznelliğinin tepkisel olarak bir itiraz, bir karşı çıkış olarak feminist hareketi kurmuş olması. 80'lerden itibaren. Ve ben de kendimi çok fazla bunun parçası olarak ve bunun kazanımlarını yaşayan bir kadın olarak hissediyorum. 2000'lerin başında Medeni Kanun'da ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerin de yine kadın hareketinin katkısıyla kadınlara çok önemli bir eşitlik fikri verdiğini, kadınların görece olarak buradan çok güçlendiğini [söyleyebiliriz]. Ama bugün yine gördüğümüz 6284 (Sayılı Kanun) değil sadece tartışılan. Nafaka da tartışılıyor, mal rejimi de tartışılıyor. Bunların hepsi 2000'ler sonrası aslında çok güçlü kazanımlarımız ve bunları asla kaybetmek istemiyoruz. (...) Eğer ikinci bir güzel bir yüzyıl hayal edeceksek öncelikle bu kadın dünyasını yani evde mutfağın başındaki kadından sokakta

8 Mart'ta gece yürüyen kadına kadar tamamını çok iyi tanımamız, emeğini görmemiz ve değer vermemiz gerektiğini düşünüyorum.

Kadın hareketinin cumhuriyet ve demokrasi bütünleşmesini sağlamak için önemli fırsatlar sunduğunu düşünüyoruz. Bir yandan nüfusun yarısını oluşturan kadınların daha eşit haklar ve söz sahibi olması, doğrudan demokratikleşmeye hizmet edecek bir gelişme. Kadın hareketi sosyal sınıf ve laik-dindar gibi demokratik toplumsal tabanı bölen ve zayıflatan ayrımları çapraz kesen ve birleştirme potansiyeli olan bir güç. Öte yandan, kadınlar ve feminist yaklaşımlar cumhuriyet fikrinin temelinde yatan erdemli yurttaş, ortak kamusal alan ve kamusal fayda kavramlarına güçlü eleştirel katkılar yapıyorlar. Örneğin kadınların güvende olmadığı bir ülkede kimsenin güvende olmayacağını anlıyoruz. Kadınların adil temsil edilmediği kamusal alanların ortak ve erdemli sayılamayacağını, din-insan ilişkisinden ekonomiye, doğa haklarına ve aileye kadar uzanan alanlarda kamu yararına tercihler ve yaklaşımlar üretemeyeceğini anlıyoruz.

Kadın hareketi öncelikle bir eşitlik hareketi ve diğer eşitlik hareketlerinin merkezinde yer alıyor. Bir konuşmacı kadın hareketlerinin diğer eşitlik taleplerini çapraz kestiğini şu etkili ifadelerle dile getirdi:

Türk, Kürt, Alevi, Sünni, azınlıklar gibi fay hatlarımız var. Ve bunların hepsini yatay kesen bir kadın eşitlik arayışı var. Eşitsizlik en önemli sorunlarımız oluyor bu durumda. Hem Kürtlerin hem Türklerin hem Alevilerin hem de azınlıkların kadın hakları konusunda eşitlik arayışı tüm toplumu ilgilendiriyor ve bugün çok daha

keskin bir şekilde nihayet görünür oldu. Nihayet diyorum, çok kötü pazarlıklar sonucu görünür oldu ama herkes bir anda algıladı. Biz kadınlar yıllardır söylüyoruz, kadın yoksa demokrasi yok. Kadın-erkek eşitliği yoksa demokrasi yok. Önümüzdeki süreçte yapabileceğimiz en önemli şey, parlamento, eşitlik arayışı, eşit yurttaşlık ve kadın erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet eşitliği. Bunun dışında bir de bir kavram olarak gelir adaletsizliğinin giderilmesi.

Aslında kadın hareketinin eşitlik taleplerinin diğer sosyal, siyasal, kültürel eşitlik talepleriyle beraber düşünülmesi gerektiği, onlara derinlik ve bütünlük kazandırdığı tespitleri yapıldı. Buna uygun olarak somut bir öneriyi bazı katılımcılar ortak şekilde dillendirdiler:

Eşitlik ve Kadın Bakanlığı. İşte böyle bir mekanizma belki o hayal ettiğimiz şeyin bugüne kadar kadınların ya da kendini öteki hisseden bütün ötekilerin önünü açtığı, daha gerçek eşitliğin sağlandığı eşitlik hayaline ulaşmak için kadın bakanlığı önemli bir mekanizma olabilir.

Yine somut bir teklif kadınların dinî hayattaki konumlarıyla ilgiliydi. Başörtüsünün meşruluğunun kabul edilmesi için uzun bir dönem mücadele eden dindar kadın hareketinin son dönemlerde eski etkinliğinin erkeklerin hâkim olduğu muhafazakâr siyasetin dinamikleri içinde azaldığı tespitlerinin yanı sıra dinî hayat, kadın ve cemaatler dünyası hakkında çok ilgimizi çeken somut bir teklif dile getirildi.

Bunun için de Diyanet'in kadın vaizeler gönderebilmesi gerekiyor köylere ama toplumsal cinsiyet ve toplumsal eşitlik olmadığı için kadın vaiz eğitmiyor. Kadın vaizenin gitmediği köyde dinî sohbeti cemaatler yapıyor ve cemaatlerin yaptığı sohbette de hiçbir şekilde demokratik kültür benimsenmiyor.

Sonuç olarak kadınlar toplantılarımızda da ifade bulduğu şekilde, kadına karşı fiziksel ve yapısal şiddet kavram-sallaştırılmalarının kabul edilmesini; verilmiş hakların kazanılmış haklarla desteklenmesini; kadınların aktör olarak görülmesi ve sorunların "onların kendi talepleri üzerinden" tartışılmasını; feminist hareketin meşru ve güçlü bir hareket olarak meşruluğundan ve ekonomiden dış politikaya özgün perspektiflerinden yararlanılmasını talep ediyorlar.

Gençler

Eşitlik, adalet ve temsil sorunları yaşayan ama bir o kadar da cumhuriyet-demokrasi bütünleşmesine katkı sunma potansiyeli taşıyan bir diğer kesim de Türkiye'de nüfusun çok önemli bir bölümünü oluşturan ve kadınlar gibi tüm diğer kimlikleri çapraz kesen gençler. Cumhuriyet geçmişte olduğu kadar gelecekte de ortak kamusal yararı paylaşan hür yurttaşlar topluluğu fikrini temsil ediyor. Toplumumuzun geleceğini de hiç kuşkusuz en başta gençler oluşturuyor.

Toplantılarımızda gençler yaratıcı potansiyelleri ve geçmiş fay hatlarını aşmaya namzet yaratıcı yaklaşımlarıyla bir gelecek ümidi olmalarının yanı sıra en yoğun sorunlar ve gerek Cumhuriyet gerekse demokrasiden yabancılaşma yaşayan kesimler arasında tartışıldı. Gençlere yönelik politikaların Cumhuriyet'in ve demokrasinin geleceği açısından

yaşamsal öneme sahip olduğunu anlıyoruz. Gençlerin özellikle jenerasyonel (nesil kaynaklı) adalet başta olmak üzere sosyal adaleti merkeze alarak Cumhuriyet'e baktıklarını söyleyebiliriz. Bir katılımcının gençler için etnik, dinî vb. kimlikten ziyade sosyal sınıfın belirleyici olduğunu vurgulaması anlamlıydı:

Yaşadığımız şey sadece bir kimlikle açıklanamaz, sınıf-kimlik kombinasyonu var. Bunun dikkate alınması lazım (...) Dolayısıyla Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına bundan sonra gelen jenerasyonların bu temelde baktıklarını, bu sosyal adaletsizlik bakış açısının ağır olduğunu görmekte fayda var.

Genç bir saha araştırmacısının farklı gençlik kümelerinin gelecek kurma konusunda önlerindeki belirsizlik ve öngörülemezlik (ve tabii yoğun borçlanma) konusundaki tespitleri kayda değerdi:

İnsanlar Türkiye'de çok ciddi bir kaygı, endişe ve stres içerisinde. Özellikle bizim yaptığımız araştırmalarda gençlere dair gözlemlerimiz bu. Örneğin Türk gençleri ve Kürt gençleri aynı paydada değiller ya da İstanbul'da Bağcılar'da oturan bir genç ile Levent'te oturan bir genç de aynı derdi paylaşmıyor. Heterojen bir gruptan bahsediyoruz. Ama ortaklaşıyorlar. Geleceksizlikte, güvencesizlikte ve umutsuzlukta ortaklaşıyorlar. O yüzden Türkiye'de siyaseti, kurumları, toplumu yeniden düşünürken belki de o umudu ve güveni nasıl inşa edeceğimizi düşünmeliyiz.

Nesiller arası ilişkileri sosyal adalet üzerinden analiz eden bir katılımcı, genç kategorisinin izole edilerek incelenemeyeceğini güvencesizlik bağlamında ele aldı:

Güvencesizlik sadece gençleri kesen bir durum değildir. Yaşlıları da keser. Bir araştırmamız var 65 yaş üstü yaşlı güvencesizliğine yönelik. Eğer gençlerin güvencesizliğine bugün müdahale edilmezse bugünün yaşlılarından çok daha ağır bir gelecekle karşılaşacaklar.

Kendisi de bir doktora öğrencisi olan bu genç katılımcı sözlerine şöyle devam etti:

Bir genç bize bir odak grupta şunu söylemişti... 'Ben güne ürküntüyle başlıyorum' dedi. Güne ürküntüyle başlayan birinin aktif vatandaş olmasını, kafası temiz bir vatandaş olmasını bekleyemeyiz. İşte [kampüste] TOMA istemiyorum dedi çok haklı olarak. (...) İkincisi, gelir ve servet eşitsizliğini söyledi. (...) Sadece gelir değil servet eşitsizliği de Türkiye'de bir ayrılık, bir fay hattı yaratmış durumda. (...) Özellikle gençlere fırsat eşitliğini vermek lazım. İnsanlar yolun açık olduğunu görsünler. Eğer bu yol açık değilse son yapılan araştırmalara göre şu an gençlerin %90'ı yurt dışına gitmek istiyor. En taze, en donanımlı beyinlerimiz yurt dışına gitmek istiyorlar. Neden kaybedelim?

Gençlik üzerinde gençlerden daha çok genç olmayanların konuştuklarını da vurgulamamız lazım. Genç olmayan katılımcılar gençlik konusunda tabiri caiz ise mahcup bir tavır içindeydiler. Türkiye'de nesiller arası ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin üzerine düşünülmesi gerektiğini bize hissettiren aşağıdaki alıntıyı paylaşmak istedik:

Toplum olarak biz biriz, yani biz kavramının anlamı vardı. Yetkin kişiler neredeyse, ... ona hakkı verilirdi, bu saygı ve sevgi içinde olurdu, birbirini ezme değildi, boyun eğme de değildi. Biz bunu herhalde biraz kaybettik. Bunu tekrar bizim Z kuşağına temiz bırakmamız lazım. Bizim dönem doğayı olsun, insanlığı olsun çok kirletti, bunu temizlememiz lazım. Çünkü teknoloji var artık, gençler bizi dinlemeyecekler, haklılar. Düzenli bir ortamı biz bırakamıyorsak, onlar kendileri bulacaklar.

Bu bölümü şu alıntıyla bitirelim:

Gençler ve kadınlar çok proaktifler ve bu ülkeyi gene de kadınlar ile gençlerin değiştireceğine inanıyorum ve umutluyum.

Çocuklar

Cumhuriyet'in gençlere emanet edilmesi gibi, özel bir bayramın çocuklara armağan edilmiş olmasıyla çocuklara adanması da ülkemizde Cumhuriyet'in çok özgün bir özelliği. Ama toplantıda bu konuda umuttan çok başta

eğitim ve maddi yoksunluklar olmak üzere sorunlar ve yapılması gereken acil reformlar ön plana çıktı. Çocuklarla ilgili yorumlar genelde kendi içinde bir konu başlığı olarak değil de kadın, aile, eğitim gibi konulardaki yorumların içinde geçti. Bu eksikliği aşağıdaki katkı özetliyordu:

Çok uzun süredir mevsimlik tarım da dahil olmak üzere çocuk üzerine çalışıyoruz, çocuğun iyi olma hali üzerine çalışıyoruz ve çocuk dillendirilmedi. Türkiye'de 22,5 milyon çocuk var. 1,5 milyon geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli çocukları da sayarsak 24 milyon çocuktan bahsediyoruz Avrupa'daki birçok devlet nüfusundan fazla... Sadece bunu söylemek bile toplantılarda çok çarpıcı oluyor. Bizim çok ciddi olarak çocukların doğdukları andan, hatta anne karnından 18 yaşına kadar iyi olma halini önceleyen, çocuk haklarının en temel prensibi olan çocuğun üstün yararını gözeten, yeni türde bir sosyal toplumsal sözleşmeye ihtiyacımız var.

Eko-Cumhuriyet

Cumhuriyet-demokrasi-devlet meselesini ekolojik bir hatta inceleyen bazı katılımcılardan çok çarpıcı tespitler ve öneriler işittik. Bir katılımcı yeni dönemin yurttaşlığını ekolojik önceliklerle düşünmemiz gerektiğini belirtti ve şöyle devam etti:

Biz yurttaşlığı görev ve hak ikilemi içerisinde değerlendiriyoruz. Literatürdeki cumhuriyetçi mi, liberal bir yurttaşlık mı meselesi. Ben bunun ikisinin de karşısına aslında bütün yurttaşlık

tanımlarını geliştiren ekolojik yurttaşlığı tartışmamız gerektiğini söyleyerek bir ek yapmak istiyorum. Çünkü artık cumhuriyetçi liberal yurttaşlık tanımları eskidi. Ekolojik yurttaşlık hem feminist eleştiriyi hem de kozmopolit eleştiriyi içeren bir yurttaşlık tanımı yapar ve aslında toprağa daha yakın bir yurttaşlığı öngörür.

Doğa merkezli bir cumhuriyet ve demokrasi tasarımı mümkün mü? "Demokrasiyi de cumhuriyeti de insan merkezi olmanın ötesinde düşünmek ve diğer canlı ahalilerinin de bir şekilde hesaba katılacağı, kendilerinin katılabileceği bir cumhuriyet mümkün mü?" Bu soruya "Başka bir cumhuriyet tasarımı, varlıkları, ölüleri ve gelecek varlıkları da kapsayan bir cumhuriyet tasarımı aslında mümkün." sözleri ile cevap verildi. Bu iyimser tespite bir itiraz geldi: "Arkamız travma, önümüz distopya!"

Öte yandan, Türkiye'deki en aktif ve yaygın demokratik hareketler arasında köylü vatandaşların aktif katılımıyla yerel doğa haklarını korumaya yönelik mücadelelerin bulunduğu hatırlamak yararlı olabilir. Bu konuda içerikli tartışmalar Çevre ve Kalkınma çalıştaylarımızda yapıldı.

Göçmenler, Cumhuriyet ve Demokrasi

Cumhuriyet'in kuruluş dönemiyle ilgili belki yeterince vurgulanmayan ve idrak edilmeyen bir boyut, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir göçmenler ülkesi olarak doğmuş olması. Türkiye toplumunun önemli bir bölümünün aile ve kültürel kökleri Cumhuriyet'in kuruluşuna giden tarihsel yol boyunca – Rus ilerlemesi ve "93" Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Harbi, Kurtuluş Savaşı ve "Mübadele"ye – Balkanlar'dan, Ortadoğu'dan,

Kafkaslar'dan zorunlu veya gönüllü olarak bugünkü Türkiye topraklarına göç eden ve Türkiye'yi vatan yapan göçmenlere dayanıyor. Bir yandan da aynı dönemde Anadolu savaşlarla beraber cebri, zorunlu ve gönüllü dış göçler nedeniyle mevcut nüfusunun ve ekonomik ve kültürel dokusunun önemli bir bölümünü yitirmişti. Cumhuriyet'in erken dönem politikalarını belirleyen ve yeterince anlaşılmayan en önemli önceliklerinden biri, göçmen nüfusun Anadolu'da mevcut kalmış nüfus ve ekonomiye entegrasyonu ve ortak bir kimlik ve kültür potasında uluslaşmasıydı.

Cumhuriyet son on yıldır da farklı koşullarda büyük bir göç gerçeğiyle karşı karşıya. Bir yandan Ortadoğu, Asya ve Afrika'dan yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıyayken, siyasal ve ekonomik nedenlerle dış ülkelere göç yaşıyor. Bu Cumhuriyet ve demokrasi için 21. yüzyılda hem büyük bir zorluk ve geçilmesi gereken sınav hem de bazı fırsatlar sunuyor. Geçmiş ve günümüzdeki göç ve göçmenlik meseleleri de toplantıda önemli bir konu olarak tartışıldı.

Cumhuriyet nedir, 'respublica', kamusal olan, ortak olan. Şimdi bu ortaklığı çok ciddi bir şekilde sınavan -en hafif tabiriyle, dünyanın her yerinde böyle, Türkiye'de de bu böyle olacak- faktör dış göç. (...) 0 85 milyonun içerisindeki 2 milyon aslında ikamet sahibi yabancılar, vatandaş olmayanlar. İlaveten 4 milyona yakın geçici koruma statüsü taşıyan Suriyeliler var. Onlar dahil değil 85 milyona (...) Bir de sayısını bilmediğimiz, tanım gereği bilemediğimiz düzensiz göçmenler var. Suriye veya diğer Yakın Doğu ülkelerinden veya Afrika'dan ve Orta Asya'dan gelen göçmenler. Nüfusumuz pratikte 90 milyonun üzerinde. Ve bunun belki %5-6-7'si son 10 yılda Türkiye'ye gelmiş insanlar. Şimdi bu olgunun bir emek boyutu var, bir de kültür boyutu var. [Mülteci

krizi] hem Cumhuriyet hem demokrasi açısından bu çok ciddi bir sınama. Emekçi nüfusu biz dışarıdan ithal ettiğimiz zaman belki daha önce var olmayan bir prekarite oluşuyor. Siz bir deportasyon riski altında iseniz dönüştürücü özne olma, siyasal özne olma imkânınıza ket vuran bir şey olur ve bu, sırf o grup için değil, o grubun varlığıyla emekçi nüfusun da özneliği burada baskı altına girmiş olur. Yani bu ortaklık, ortaklaşma, duygudaşlık Türkiye'de yepyeni bir sınamayla karşı karşıya... Batı'dan uyarlanmadan ithal edilen birtakım progresif görünen söylemler de burada yetersiz kalıyor bence. Kendimizi yerleştirdiğimiz yeni bir söylemle ciddi bir şekilde düşünmemiz lazım.

Göçmen ve mülteci meselesi diğer çalıştaylarımızda da zengin bir şekilde tartışıldı. Biz bu Cumhuriyet tarihini göçmenlerin tarihi olarak ele alan ve Türkiye'den cebri ya da zorunlu olduğunu düşünerek göç eden insanların Türkiye'ye dönmeleri hakkında cesur bir öneri getiren bir katılımcının sözleri ile bu bahsi kapatalım:

En uç noktada da bir eve dönüş yasası hayal ediyorum. Yani bu topraklara ait olan ama bu topraklardan bir şekilde göçmüş olan, Ermeni, Rum, gayrimüslim kim varsa, onlara gelin buyurun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı sizin hakkınızdır, kabul ederseniz biz de mutlu oluruz diyebilmeyi hayal ediyorum ve hiç uzakta görmüyorum ... önümüzdeki 10 yılın, 15 yılın çok daha verimli geçeceğini düşünüyorum.

Kutuplaşma, Fay Hatları, Ortaklaşma

Çalıştaylarda toplumsal kutuplaşma ve ortak bir gelecek tahayyülü kurmanın önünde engel teşkil eden toplumsal fay hatları da üzerinde durulan önemli meselelerdendi. Bu konuyu özetleyen bir katılımcı "yeniden bir toplum olmayı düşünmeliyiz; kapalı mahalleler bunu engelliyor" ifadesi ile düşüncelerini paylaştı. Başka bir tartışmacı "toplum kesimlerinin içe kapanmış durumda" olduğunun altını çizdi. Mahalleleri ve bunları birbirinden ayıran fay hatlarını tanımlamaya çalışan katılımcılarından biri Türkiye'deki asıl gerilimi "toplum ve elitler arasında" gördüğünü ifade etti. Elitleri ve toplumu iki monolitik blok olarak gören bu argüman eski ve oldukça yıpranmış olmakla beraber, Türkiye'deki toplumsal gerilimlerin nedenleri algısında hâlâ önemli olduğu açık. Diğer bir katılımcı ise çatışma alanları olarak uzun bir sıralama yaptı:

Çatışma alanlarının birincisi din ve devlet arasında; ikincisi de İslam ve demokrasi arasında. Laikler dini toplumun dışına çıkarmaya çalışırken muhafazakâr dindarlar tarihî tecrübeyi tekrar etmeyi hayal ediyorlar. Ayrıca kimlik çatışmaları: Kürt-Türk, Alevi-Sünni gerilimi. Kadın-erkek ilişkileriyle ilgili çatışmalardan bahsetmek mümkün. Ayrıca sınıfsal çatışmalar da belki yine çok güçlü olmasa da dile getirilebilir.

Başka bir tartışmacı "Tanzimat'tan beri süregelen bir millî-gayrimillî gerilimi" olduğundan bahsetti.

Tarihe muhafazakâr-seküler ya da dindar-laik gerilimi üzerinden bakıldığını ifade eden bir katılımcı muhafazakâr

kesimde uzun süredir "sıra bizde" psikolojisinin güçlendiğini vurguladı, bunun bir tür "fetih psikolojisi" olduğunu ifade etti. Benzer bir yerden konuyu tartışan bir katılımcı "Son yirmi yılda İslamcılar rejime dahil oldu; onları devletle barıştırdı. Ama bu sefer de muhalefet dışlandı." diyerek rejimin kapsayıcılık/dışlayıcılık tercihlerinin zamanla nasıl değiştiğini vurguladı.

Çalıştaylarda Türkiye tarihine ve geleceğine bakarken çoğu zaman ikilemler üzerine düşünme alışkanlığının devam ettiğine şahit olduk. Muhafazakâr-laik, dindar-seküler, Kürt-Türk, Alevi-Sünni, millî-gayrimillî, elitler-halk, bir teorik çerçeve olarak merkez-çevre... İkilemler üzerinden düşünmenin ve siyaseti böyle kurmanın sorunlu olduğunu gündeme getiren bir katılımcı ise görüşünü şöyle dillendirdi:

Türkiye tarihine ve geleceğine bakarken Türkiye'yi ikilemler üzerine düşünme alışkanlığı var. Burada da onu hissettim. Herkes konuşurken muhafazakâr-laik, Kürt-Türk vesaire şekillinde ikilemlerle ifade ediyor. Bu dualist düşünmenin ötesine nasıl çıkacağız? İkili düşünme bizi çok sınırlıyor. Türkiye ikilemler üzerinde okunacak kadar basit bir toplum değil.

Bu görüşlere katılan bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde ifade etti:

Bence de Türkiye ikiliklere indirgenerek açıklanamaz. Bunun çok önemli bir tespit olduğunu düşünüyorum. Fransa'da da bunu çok tartışıyorlar. Bu ikiliklerden kurtulmak gerekiyor.

Farkına varmışsınızdır, buradaki daha genç arkadaşlar, genç jenerasyonlardan gelenler sosyal adaletsizliği ve güvencesizliği, yoksulluğu vurguluyorlar. Fakat daha yaşlı jenerasyonlardan gelen katılımcılar kimlik sorunlarını vurguluyorlar. Bu bence önümüzdeki yıllarda, on yıllarda ne yaşayacağımızın da bir işareti.

Türkiye'yi kutuplaşmalar ve ikilemler üzerinden düşünme alışkanlığına karşın, ikilemlerin aslında zihnimizde kurduğumuz kadar belirleyici olmadığına dair de bazı düşünceler sarf edildi. Bir katılımcı "Sünnilik ve Alevilik arasındaki teolojik farkların azalmaya başladığını" ifade etti. Başka bir katılımcı "Bizim zamanımızda asla bir araya gelmeyecek olan toplumsal kümelerin bugün sivil toplumda çok rahatlıkla beraber çalıştıklarını görüyorum." sözü ile siyasal kutuplaşmanın toplum hayatında erimeye başladığını ifade etti. Diğer bir konuşmacı ikilemler olduğu kadar kimlikler arası bir "melezleşme" sürecinin de yaşandığının altını çizdi. "Aslında kimlikler statik değil sürekli birbiri ile etkileşim halinde. Dolayısıyla kutuplaşma da mutlak değil."

Bu gözlemler doğru olduğu oranda, Cumhuriyet-demokrasi bütünleşmesi için önemli bir potansiyel oluşturan bu melezleşmenin neden siyasete aynı oranda yansımadağını veya nasıl yansımadağı gerektiğini de sorgulamak gerekiyor. Siyaset bu toplumsal gelişmeleri nasıl okumalı ve kendi diline, programına yansıtmalı, bunu yapacak örgüt ve kültür yapılarına sahip mi?

Benzer bir soru örgütlü sivil toplum için de sorulabilir. Sivil alanda kurulaşma konusuna değinen bir katılımcı çok dikkat çeken bir tespitte bulundu ve sivil toplumun örgütlenme formlarına bakmamız gerektiğini vurguladı. Sivil toplum örgütlerinin ideolojik ve kültürel açıdan çok homojen olduğunu, bunun ise farklı kesimler arası

köprülerin kurulmasına engel teşkil ettiğini belirtti. Bu katılımcıya göre sorun sadece devletin örgütlenme şekli, kimliklere karşı kapsayıcılık ve dışlayıcılık refleksi değildi. Onun çok ötesinde, toplumun sosyal bünyesinde, doğal örgütlenme formlarında toplumsal birlikteliği, diyalogu, ortaklaşmayı engelleyen bir örgütlenme refleksi ya da kültürü var. Bu tespite katılan bir diğer katılımcının "melez örgütlerin" ortaya çıkması gerektiği üzerine tespiti dikkat çekti. Melez örgütlenmelerin toplumda sınıfsal, kültürel, bölgesel, mesleki... farklılıkların bir grubun üzerine diğerinin tahakküm kurmasını engelleyecek toplumsal birliktelikler olarak düşünülmesi gerektiği vurgulandı.

Çalıştaylarda din ve inanç meselelerinin beklediğimizden daha az tartışıldığını söylemeliyiz. Aynı zamanda bunun katılımı ilgili bir durumdan kaynaklanmadığını da belirtmeliyiz. Daha küçük bir grupta gerçekleştirdiğimiz üçüncü Cumhuriyet-demokrasi tartışmasında ise Aleviler ve Diyanet üzerine önemli bir tartışmanın çıktığını burada vurgulayalım. Bir katılımcı mezhepsel açıdan ayrımcılık yapan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesi gerektiğini vurgularken, diğer katılımcı bu kurumun lağvedilmesinin Türkiye şartlarında ne imkân dahilinde olduğunu ne de doğru olduğunu söyledi. Bu katılımcıya göre Diyanet tüm eksikliklerine rağmen "dinî pratik ve öğretilerin merdiven altına inmesi ve kontrolsüz biçimde dinî açıdan yetkin olmayan cemaatlere bırakılmasını engelliyor." Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'deki konumu hem laiklik açısından hem de eşit yurttaşlık açısından masaya yatırılması gereken bir mevzu. Biz çalıştaylarımızda bu sorunlu alanı tespit etmekle yetindik.

Kimlikler, Yaralar ve Yüzleşme

Çalıştaylarımızda kimlik meselesi üzerinde en çok tartışılan konulardan biriydi. Kimlik meselesi 1990'lardan beri yapılan Cumhuriyet ve demokrasi tartışmalarına da damga vurmuş bir mesele. Bu açıdan bizim toplantılarımız da bir istisna oluşturmamakla beraber, 1990'lardan önemli bir ton farkını zikretmek önemli. Toplantılarımız bu konuların soğukkanlılıkla ve karşılıklı saygı içerisinde konuşulabilmesinin bir örneğini verdi. Bildirmek ve dinletmekten çok anlatım ve dinlemek ön plana çıktı. Bu sayede ortak kazanımlar ve olası uzlaşma zeminleri de ifade imkânı bulabildi.

Her ne kadar özellikle Kürt katılımcılar -hiç kuşkusuz aşağıda tartışacağımız Kürt sorunu nedeniyle - Cumhuriyet'i kendileri açısından olumsuz yönleri öne çıkan bir deneyim olarak tasvir etseler de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak ortak kazanımları da tartışılabilir. Bu tartışma kültürünün ve dilinin kendisi, Cumhuriyet'in korunması ve geliştirilmesi gereken bir kazanımı olarak saptandı ve takdir edildi.

Öte yandan bizce şu çok önemli: Toplum olarak 1990'lar ve 2000'li yılların başına göre toplumdaki kültürel ve sınıfsal çeşitliliğin çok daha farkındayız. Önceki dönemlere hâkim olan çatışma büyük ölçüde, herkesin kendine göre çok daha homojen, ideal bir Türkiye algısına sahip olduğu ve farklı olanları görmeye direnç gösterdiği bir durumda gerçekleşiyordu ve bilinmeyen, görülmemiş çeşitliliğin görülmesinin sancısı yaşanıyor. Bugün ise Türkiye'nin sarsıcı bölgesel, kültürel ve sınıfsal çeşitlilikler içeren, kolay kolay tek bir hayale sığmayacak büyük bir ülke olduğu gerçekliğinin genellikle kabul edildiğini görüyoruz. Yine de bu gerçekliği normatif anlamda, demokratik değerler anlamında kabullenmenin sancılarının yaşandığını

da söylemeliyiz. Bir katılımcı farklılıkların farkındalığı meselesini eşitlik ve temsiliyet ile ilişkilendirerek şu şekilde sundu:

Daha hakkaniyetli bir toplum, daha hakkaniyetli bir devlet nasıl yaratabiliriz? Tam da bu noktada, benim çok yararlandığım bir çerçeve var. Bu da üç ayak, sacayağından oluşuyor. Birincisi tanıma, yani saygı duyarak, görerek farklılıkları görebilme. (...) İkincisi hatta belki de daha da hayati olan bölüşüm hikâyesi. Yani nasıl tekrar dağıtabiliriz, eşitsizlikleri özellikle ekonomik anlamdaki dışarıda kalmışlığı nasıl çözebiliriz? Çünkü bu da eşit yurttaş olabilmemesinin hayati ayağı. Bütün bu kimlik siyaseti mi, bölüşüm siyaseti mi tartışmalarında bir üçüncü boyut da temsiliyet. Hâlâ çözemediğimiz... Kimler aslında siyasette temsil ediliyor, ki bugün altı çizilen dil ve sözlük mevzusunun da bununla çok ilişkili olduğunu düşünüyorum.

Kürt meselesi vurgulanmakla beraber, kimlikler arası adalet, eşitlik ve temsiliyet eksikliği başka kimlikler özelinde de kendini gösteren daha temel ve genel bir sorun olarak da tartışıldı. Devletin toplumdaki bazı kimlikler arasında tarih boyunca ayırım yaptığı, bazı kimlikleri kabul saydığı, bazı kimlikleri kimlik sahiplerinin kendilerini temsil ettikleri gibi değil devletin onları görmek istediği şekilde yorumladığı, bazı kimlikleri ise ya yok ya da gayrimeşru saydığı üzerinde bir kanaatin oluştuğunu söyleyebiliriz. Genel yaklaşım Türkiye'de etnik, dinî, bölgesel, cinsel vs. kimlikler karşısında olabildiğince nötr durabilecek bir devlet tasarımının oluşturulması yönündeydi:

"Kurumsal nötrlüğü talep etmemiz lazım, kimlik siyasetinden daha ziyade, kimliklere karşı nötrlük." Cumhuriyet'in tüm kimliklerden yurttaşların birliğini temsil eden ve kimlikler arası hiyerarşilerin ortadan kalktığı bir ortaklık olarak yeniden yorumlanması gerektiği vurgulandı. Demokrasinin; kimliklerden doğan farklılıkları statik ve tek boyutlu değil, değişken, birbiriyle ilişkili ve iç içe geçmiş ve çok katmanlı olduğunu kabul edecek bir özgürlük ve temsil alanı açması gereği, daha doğrusu özlemi üzerinde duruldu.

Bu noktada bir parantez açarak, söz konusu özlemin uygulamada nasıl olabileceğine dair bazı ilkesel ve pratik sorunların aşılmamış olduğunu söylemek faydalı olabilir. Salt "nötr" veya tarafsız bir devlet, kimlikler arasında eşitliği ve adaleti sağlamakta yeterli olabilir mi? Eğer olmayacaksa devlet hangi ilkeler, haklar ve uygulamalar üzerinden bunu başarabilir? Nötr devlet kimliksiz devlet midir? Devlet ortak bir kimlik temsil etme iddiasından uzak olduğu oranda, çeşitli kimlik grupları arasında kaçınılmaz olarak çıkacak fikir ve çıkar anlaşmazlıklarının merkezkaç çatışmalara dönüşmesinin önlenmesi, sembolik ve maddi dünyadaki hangi ortaklıklar üzerinden mümkün olabilir? Bu soruların yanıtları belki de kuramsal düzeyden çok bu satırların konusu toplantılara benzer bir araya gelişlerdeki pratikten yeşerebilir.

Buna mukabil bazı katılımcılar sınıfsal ayrışmanın önemi vurgulayarak, bunun kimlikleri çapraz kesen bir ayrışma olduğunu, bazıları ise etnik, dinî... kimlikler ile sınıfsal statünün belli bir örtüşme içinde olabileceğini vurguladılar. Bir katılımcı, bu bağlamda kendi idealini "hesap sorabilen, kimliğini savunabilen, eşit kimlikleri savunabilen güçlü bireylerin olduğu bir toplum" olarak ifade etti. Diğer bir katılımcı "Demokrasi ve cumhuriyet kimliklere hapsolmaya başladı." diyerek statik kültürel kimliklere dayalı siyasetin olası maliyetine dikkat çekti.

Kimlik meselesi birçok farklı grubu ifade ederek tartışıldı. Makulleşme, makulleştirme, kabul ve birlikte yaşama kavramlarının önemi "LGBTİ+ bireylerin hem kendilerine hem ailelerine hem de topluma açılma süreçlerini, devletin kendi yurttaşlarına, yurttaşları arasındaki çeşitliliklere bakışı ve onun kabul süreciyle çok bağdaştırıyorum. Çoğu meselede yok sayma aşamasını bir noktada geçip makul görmediği ve makulleşmediği ölçüde o kimlikle, o çeşitlilikle savaşıma evresinden sanki kabullenme ve birlikte yaşama evresine geçme"si durumu vurgulandı.

Bir katılımcı üç vesayet (erkek vesayeti, askerî vesayet, dinî vesayet) ve üç fay hattı (Kürt-Türk, Millî-gayrimillî, Alevi-Sünni) olduğunu söyledi. Kimlik tartışması bağlamında tarihsel referanslar verildi. Tarihsel süreç içinde oluşmuş toplumsal yaraların, dışlanmışlık duygularının iyileşmesi için toplumsal yüzleşmeyi vurgulayan katılımcılar oldu. Bir katılımcı toplumun her kesiminin bir yüzleşme ve özeleştirme sürecine girmesi gerektiğini, toplumsal mutabakatın ancak bu şekilde oluşabileceğini ifade etti:

Bu toplum Kürt'üyle, Türk'üyle, Alevi'siyle, Sünni'siyle, kadınıyla, erkeğiyle birlikte mutabakata varacağı bir ortak değer ve kültür yaratmak zorunda. Bunu yapabilmek için de bana göre iki safhalı bir süreç tasarlanmalı. Bunlardan bir tanesi toplumsal yüzleşme. Bu yüzleşme dediğimiz şey aslında Kürtlerin Türklere siz bize ne yaptınız diye hesap sorması yahut Türklerin Kürtlere siz bize ne yaptınız diye hesap sorması şeklinde değil. Bu toplumda her birimizin bu ülkenin ortak geleceği ve çıkarı için pek çok hatası oldu, pek çok yanlış ve günahı oldu. Laiklerin oldu, dindarların oldu, Alevilerin oldu, Sünnilerin oldu, Kürtlerin, Türklerin hepsinin oldu. Burada herkes kendisiyle

hesaplaşmalı ve kendi sorumluluğunu ortaya koymalı.

Başka bir katılımcı "Adalet odaklı bir barış ve bunun tamamını bir ortak gelecek ufkuyla ilişkilendirerek ele aldığımız ölçüde ilerleyeceğiz." diyerek yüzleşmenin bir ancak adalet odaklı bir barış ve gelecek projesi içinde anlamlı olacağını ifade etti. Diğer bir katılımcı ise göçmenler ve sığınmacılar meselesinin önümüzdeki en ciddi bir fay hattını oluşturacağını vurguladıktan sonra şu çarpıcı tespiti yaptı:

Sınırları çok aşan problemleri, sınırlı bir biçimde düşünmememiz, içinde bulunduğumuz paradigmanın dışına çıkmamız lazım.

Rejimi koruma korkusuyla farklı kesimlerin yüzleşmekten çekindiğini vurgulayan bir tartışmacı yüzleşmenin kolektif tarihsel tecrübemizi reddetmek anlamı taşımadığından, geçmişe hem sahip çıkılabileceğinden, hem de eleştirel anlamda yüzleşilebileceğinden bahsetti:

Yüzleşme arzusu talep ettiğinizde sanki cumhuriyet rejimin kendisine karşıymışsınız gibi bir fotoğraf ortaya çıkabiliyor. Bu da gerilimi artırıyor, bu meselelerin konuşulmasını zorlaştırıyor. Ülkenin kurucu değerlerine saygı duymakla bu kurucu değerlerle ya da bu kurucu isimler üzerine tartışmamak farklı şeyler.

Diğer bir katılımcı geçmişteki yaralar ile yüzleşmenin çok boyutu olduğunu, bunun çok katmanlı olduğunu şu sözlerle ifade etti:

Yüzleşmeyi de kastederken salt bir hukuksal yüzleşmeden bahsetmiyorum. Çünkü özellikle olaylar ile zaman arasındaki makas açıldığında hukuksal bir yüzleşme kesinlikle mutlak manada gerçekleşmez. Daha ziyade kültürel bir yüzleşmeden, sosyal bir yüzleşmeden, sanatsal bir yüzleşmeden, edebi bir yüzleşmeden bahsediyorum. Mümkün mertebe her şeyi konuşabileceğimiz bir ortamın olması gerektiği kanaatini taşıyorum.

Kürtler ve Cumhuriyet

Toplantılar bir kez daha gösterdi ki Cumhuriyet ve demokrasi deneyimi açısından, Türklerin ve Kürtlerin gözünden olmak üzere iki ayrı Türkiye'nin varlığından bahsetmek mümkün. Kürtlerin gözünden kazanımlar değil kayıplar ön planda. Bir tartışmacı "Fırat'ın batısında ve doğusunda iki ayrı dünya var" diyerek Kürt sorununun iki farklı Türkiye'yi işaret ettiğini belirtti. Birçok çalışmanın ortaya koyduğu gibi Kürt sorununun ekonomiden güvenliğe, bölgesel ve küresel jeopolitik gelişmelerden şiddetin önlenmesine, tarihi yaralardan kültürel haklara ve tabii siyasal ve siyasal adalet meselesine kadar çok farklı ve çetrefil boyutu var. Toplantılarımızda bu konuların hepsi olmasa bile birçok boyutu gündeme geldi.

Kürt sorununun Cumhuriyet'in bütün hedeflerini etkilediğini vurgulayan bir katılımcı "Kürt sorunu Türkiye'nin geleceğini ipotek altına alan bir sorun" ifadesiyle, bu çok

katmanlı meselenin çözümünün demokratikleşme ve kalkınmanın bir ön koşulu olduğu görüşünü ifade etti. Benzer bir çerçeveye sunan diğer bir katılımcı ise Kürt sorununun çözülmemesinin hayatın birçok alanında gelişmeyi ve olanakları görmeyi engellediğini ifade etti:

Örneğin, su ve gıda güvenliğinin 21. yüzyılda dünyanın en önemli güvenlik sorunlarından bir olacağı açık iken, büyük ölçüde çözüme kavuşamayan Kürt sorunu nedeniyle aslında ülkenin gıda ambarı olabilecek Doğu, Orta ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde sulama, tarım, hayvancılık ve türevi sanayiler yeteri kadar gelişemiyor. Cumhuriyetin vatandaşların ortak geleceğini güvence altına alma amacına ulaşma potansiyeli doğrudan zayıflıyor. Keza aslında Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan köprüsü ve yumuşak güç kaynağı olabilecek olan bölge, çoğu kez tersine bir tampon bölgeye dönüşüyor. Yine çözülemeyen Kürt sorunu kaynaklı güvenlik kaygıları, Türkiye'nin 21. yüzyılda çok boyutlu ve esnek olmak zorunda olan dış politikasını ipotek altına alıyor.

Kürtler ve Cumhuriyet'i tartışan katılımcılar arasında "Demokrasi yerleşmediği için mi Kürt sorunu çözülemiyor, Kürt sorunu çözülemediği için mi demokrasi yerleşmiyor?" sorusunun sıkça sorulduğunu gördük. Bazı katılımcılar asıl meselenin Türkiye'deki demokrasi ve iktisadi-sosyal adaletsizlik sorunu olduğu, bunun kapsamlı çözümünün Kürt sorununu da çözeceğini vurguladı:

İnandığım o ki eğer biz demokratikleşme sorununu halledebilirsek, eğer Cumhuriyet sorununu halledebilirsek, Kürt sorununun da bu noktada çözülebileceğini düşünüyorum.

Bazı katılımcılar ancak Kürt sorununun çözülmesiyle demokrasi ve iktisadi adaletsizliğin sonlanması için meşafe katedileceğini ifade ettiler. Bir katılımcı şu görüşü ifade etti:

Cumhuriyet'in yüzüncü yılında demokrasiyi konuşuyoruz. Bana göre Türkiye'nin bir demokrasi sorunu yoktur. Türkiye'nin bir Kürt sorunu vardır. Demokrasiyi namümkün ve imkânsız kılan bir Kürt sorunu vardır. Bana göre Türkiye'nin bir adalet daha doğrusu bir adaletsizlik sorunu yoktur. Türkiye'nin adalet mekanizmasını geçersiz kılan, işlevsizleştiren bir Kürt sorunu vardır. Çiçero'nun çok güzel bir sözü var. Der ki Çiçero; Roma'da ayrı, Atina'da ayrı bir yasa olamaz. Açıkçası Ankara'da ayrı Diyarbakır'da ayrı bir yasa olamaz. Dolayısıyla Türkiye'deki adalet sistemini tıkayan, bütün adaletsizliklerin temelinde maalesef yüz yıllık bir çatışmayla süregelen, yüz yıllık adeta bir çatışma geçmişi olan, aslında Cumhuriyet öncesine kadar uzanan bir Kürt meselesi vardır. Biz bu Kürt meselesini bir çözüme kavuşturmadığımız sürece açıkçası Türkiye'de adalet sistemini de oturtamayız.

Benzer bir yaklaşımla, başka bir katılımcının hem "bir otoriterlik kaynağı olarak işlev gördü" hem de "bir eşitsizlik kaynağı olarak işlev gördü" diyerek Kürt meselesini Türkiye'nin iki temel sorununun kaynağı olarak ifadelendirmesi kayda değerdi. Kürt sorununun demokratikleşme sorunu içinde mi ele almalıyız, yoksa Kürt sorunu demokratikleşme ve refah konusundaki eksikliklerin kaynağı, dolayısıyla aslı sorunu mu? Bu iki yaklaşım farkına rağmen Kürtler ve Cumhuriyet konusunda fikir beyan eden tüm konuşmacılar Kürt sorunu ve demokratikleşmenin bir şekilde bir arada ele alınması gerektiği, güvenlik meselesinin Kürt sorununun sadece bir boyutu olduğu konusunda fikir birliği içindeydi. Peki demokrasi – Cumhuriyet bütünleşmesine bakarsak bu sorun ikinci yüzyılda çözülebilir mi? Nasıl çözülebilir?

Şurası açık ki eğer kamusal alanda Kürt sorununa tüm tarafları tatmin edecek çözüm önerileri mevcut değilse, demokratik hak ve özgürlüklerini kullanarak Kürt sorununa çözüm talep eden vatandaşların talepleri – yani demokrasi – çoğunluk tarafından bir noktada Cumhuriyet'e bir tehdit olarak algılanmaya başlıyor, bu da Cumhuriyet'i - aslında devleti - korumaya yönelik otoriter politikalar doğuruyor. Bu bağlamda her ne kadar toplantılarda demokratikleşme gereği üzerinde genel bir oydaşma var idiyse de Kürt sorununa yönelik konuşanların hemen hemen hepsinin Kürtler olması anlamlıydı. Bunun genel bir durum olduğu öne sürülebilir. Kürtlerin bu konuyla ilgili somut talepleri ve çözüm önerileri varken, diğerlerinin somut çözüm önerilerinden daha çok temennileri var. Dolayısıyla toplantılarda Kürt olmayan katılımcılar daha çok dinleyen konumunda kaldılar.

Kürtlerin eleştirilerine saygı duyulması gerektiği ve sorunun şiddet yoluyla değil demokratik bir süreçle çözülmesi gerektiğine dair genel bir kabul gözükmeyle beraber, tartışma genelde Kürtlerin konuştuğu, diğerlerinin dinlediği bir monolog şeklinde gerçekleşti. Dolayısıyla eğer ortada

farklı taraflardan gelen çözüm önerileri yoksa, demokrasinin ve demokratikleşmenin bu sorunu kendiliğinden çözmesi umulamayacaktır. Cumhuriyet'in bu konunun meşru demokratik kamusal alanda serbestçe tartışılmasına imkân sağlaması, vatandaşların da ortak kamusal yarar temelinde bu sorunun nasıl çözülebileceğine dair irade oluşturması gerektiği söylenebilir. Kürt sorununu yüzleşme ve Türkiyelileşme bağlamında ele alan bir tartışmacı Kürt meselesinin yeni bir kamusal alan inşası ile beraber çözüm yoluna gireceğinin altını çizdi:

Bir kesimdeki rejimi koruma arzusu ya da rejimin kaybedileceği korkusu ile toplumun bir kesiminde, Kürtlerdeki yüzleşme arzusu arasındaki gerilim noktası. Çoğu zaman işte bu yüzleşme arzusu rejimin değişebileceğine dair bir korkuya sebebiyet verebiliyor. Bu gerilim noktaları nasıl ortadan kaldırılabiliyor önümüzdeki dönemde, belki bu tartışılabilir. İkinci mesele, son dönemde çok fazlasıyla konuşulan bir kavram. Türkiyelileşme. Bir sosyolojik süreç olarak yürüyen bir Türkiyelileşme var, Kürtlerin Türkiyelileşmesi var. Öte taraftan devletin ya da toplumun kalan kısmının ne kadar Kürtleşebildiği ya da ne kadar buna direnç gösterdiği bir başka gerilim noktası olarak önümüzde duracak. Bu bir soru işareti. Tabii bir de genel olarak yani sadece Kürt meselesini içine almayan ama Kürt meselesini de kapsayan bir şey. Farklı mahalleler beraber bir medeni kamusal alanı nasıl inşa edecekler? Beraber kamusal alan inşa edebilme becerisi bence cumhuriyetin demokratikleşmesi meselesinde temel bir cevap olarak önümüze çıkacak.

Evrensel cumhuriyet fikrinin bu noktada katkısı şu olabilir: Bir cumhuriyetin ortak sahipleri olan vatandaşlar sadece kendi çıkar ve görüşlerini savunma ve katılma hürriyetine değil, cumhuriyetin ortak çıkarlarını korumak ve kişisel tercihlerini çerçeve içinde belirlemek sorumluluğuna da sahiptir.

Kürt sorununun hazır reçetelerle ya da kapalı kapılar arkasında değil samimi ve açık bir şekilde tartışılmasının sorunun çözülmesi için olmazsa olmaz şart olduğu genel kanıydı. Peki konuşmaya nereden başlamalı? Bir katılımcı çözülmesi ve ortaklaşılması kolay olgulardan mı, yoksa mutabakatın kolayca bulunamayacağı daha sert konulardan mı başlamalı sorusunu sordu.

Yurttaşların daha çok seçim dönemlerinde etki edebildiği, ulusal düzeyde temsilî demokrasinin tüm dünyada bir kriz içinde olduğu günümüzde, yerel yönetimler gittikçe demokratikleşme beklentilerinin ve pratiklerinin merkezine yerleşiyor. Türkiye'de de yerel yönetimlerin güçlenmesi ve vatandaşların aktif katılımıyla gelişmesi, hem demokrasiyi ve Cumhuriyet'i aynı anda geliştirecek hem de Kürt sorununun çözümüne hizmet edecek bir perspektif sunuyor. Evrensel cumhuriyet ülküsünün önemi burada da ortaya çıkıyor, yerel yönetimlerin gelişmemesinden Türkler de Kürtler de aynı anda kaybediyor. Bir katılımcı şunu ifade etti:

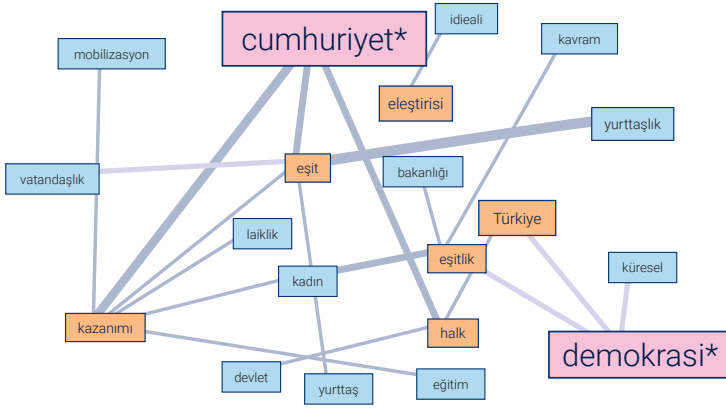

(Kürtler)... belediyelerinin yönetiminde olmasın diye bütün bir Türkiye'yi (aynı) şeyden mahrum ediyoruz, yerel akıldan, bu yerindenlik ilkesinden vs. ve bu da herkesin teslim ettiği bir şey, ülkenin rekabet gücünü, kapasitesini vs. azaltan bir şey.

Sonuç olarak Kürt sorunu kimlik ve güvenlik meselesine sıkıştırılmaması gereken aynı zamanda maddi, sosyal adalet, kültür, ekoloji, mülkiyet ilişkileri ve refah hakkıyla ilgili çok katmanlı bir mesele. Toplantılarımızda Kürt sorununun farklı boyutları ele alınmakla ve bazı net öneriler ifade edilmekle beraber herkesin mutabık oldu-

ğu ayrıntılı bir çözüm perspektifi bekleneceği gibi ortaya çıkmadı. Ortak kanı bu büyük sorunun çözümünün siyasal elitler ya da güvenlik bürokrasisi arasında kararlaştırılan reçetelerle değil Cumhuriyet'in kamusal alanında demokratik tartışmalar ve uzlaşmalar içinde bulunması gerekliliği idi.

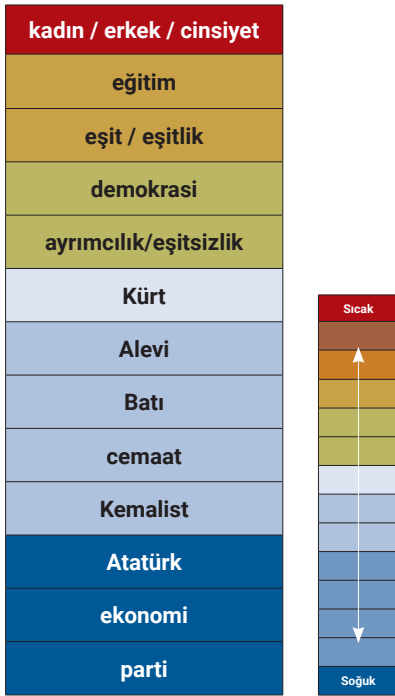
Çalıştaylarda "cumhuriyet" ve "demokrasi" kavramlarının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "cumhuriyet" ve "demokrasi" terimlerinin kolokasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar (doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili (dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır. Farklı bağlamı görselleştirmesi bakımından, "cumhuriyet" ve "demokrasi" terimlerinin ek almış halleri de görsele dahil edilmiştir. Bu durum terimlerin yanındaki "*" işareti ile belirtilmiştir.

Şekilde, çalıştaylarda kullanılan "parti" kelimesi üzerine Dr. Fatma Öncel tarafından hazırlanan yoğunluk analizi yer almaktadır. Analizde "parti" kelimesinin en yoğun birlikte kullanıldığı ifadeler sıcak, en seyrek kullanıldığı ifadeler ise soğuk olarak sınıflandırılmıştır.

Şekil "parti" terimi için yapılan kolokasyon (eş dizim) ve sıklık analizini ısı grafiği ile göstermektedir.

Şekilde, çalıştaylarda kullanılan "laiklik" kelimesi üzerine Dr. Fatma Öncel tarafından hazırlanan yoğunluk analizi yer almaktadır. Analizde "laiklik" kelimesinin en yoğun birlikte kullanıldığı ifadeler sıcak, en seyrek kullanıldığı ifadeler ise soğuk olarak sınıflandırılmıştır.

Şekil "laiklik" terimi için yapılan kolokasyon (eş dizim) ve sıklık analizini ısı grafiği ile göstermektedir.

Değerlendirme

Davetimize olumlu cevap veren düşün ve eylem insanlarıyla Cumhuriyet ve demokrasiyi bir arada ve iç içe ele alan derinlemesine tartışmalar yaptık. Bu tartışmalarda birbirinden farklı birçok düşünce öne sürüldü. Diğer yandan Cumhuriyet'in kazanımları, demokrasi eksikliği ve bu eksikliğin giderilmesinin Türkiye'nin önceliği olduğu, kapsayıcı ve eşitlikçi bir Cumhuriyet tasarımına ihtiyaç duyulduğu, Cumhuriyet ve demokrasinin sosyal boyutu düşünülmeden incelenemeyeceği ve geleceğe de yön verilemeyeceği gibi önemli noktalarda büyük oranda bir ortaklaşmanın ortaya çıktığını gördük. Arzularda önemli oranda örtüşme ortaya çıktı.

Buna mukabil Cumhuriyet'in nasıl demokratikleşeceği konusunda kolay reçeteler, hemen akla gelen çözümler öne sürülmedi. Tartışmalarda egemen olan atmosfer, belki de son on yıllardaki hayal kırıklıklarının ve kolay reçetelerin doğurduğu olumsuz sonuçların beslediği temkinli ve olgun bir eleştirellikti.

Önümüzde zor bir dönem olduğu, sorunların çözümlerinin de ezberlere ve hazır reçetelere değil, müzakerelere, katılıma, siyasal ve toplumsal uzlaşmalara, iyi çalışılmış titiz projelere dayanması gerektiği konusunda bir eğilime şahit olduk. Buradan hareketle, bugün Türkiye'de yaşanan büyük kutuplaşmaya rağmen çalıştayların tartışma kültürünün önceki dönemlere göre olgunlaştığını düşündüreceğimiz nitelikte geliştiğini söyleyebiliriz. Günlük siyasi mülahazalardan uzaklaşıp, belli bir soyutluk ve tarihsellik içinde geleceğe yönelik konuştuğça gerek tartışma çerçevesinin genişlediğini gerekse tartışmaların içeriğinin zenginleştiğini gördük. Bunun ülke olarak yaşamakta olduğumuz dü-

şünsel ve duygusal tıkanıklıkları, toplumsal ve siyasal kutuplaşmaları nasıl aşabileceğimiz konusunda bize umut verdiği söylemeliyiz.

Öte yandan katılımcılar Cumhuriyet'in kazanımlarından bahsederken de en ciddi eleştirileri yöneltirken de eşitlik, sosyal adalet, kamusal yarar ve katılım gibi ortak ve birleştirici ilke, değer ve kavramları kullandılar. Tüm farklı deneyimler ve anlaşmazlıklar karşısında bu ortak dil ve sembolik dünyanın önemli bir birleştirici rol oynadığı ve bundan daha çok yararlanması gerektiği söylenebilir. Keza geleceğe dair ortaklık ve beraberlik kurma konusunda çekimserlikle beraber, ortak geleceğimiz için ifade edilen özlere büyük ölçüde birbiriyle örtüşüyordu. Kalkınma ve kapsayıcı refah, toplumsal barış, evrensel insan hakları ve hukuk devletini öne alan bir Cumhuriyet, vatandaşları arasında ayırım yapmayan güçlü ve sosyal bir devlet, yaşanabilir bir doğa, kutuplaşmayı aşmış toplum, fırsat eşitliği, dünyayla entegrasyon ve eşitlik ortak özlere.

Bu özlereyi gerçekleştirmeye, Cumhuriyet ve demokrasinin ilk yüzyıldaki eksiklerini kapatmaya yönelik uzlaşma temelli atılımlar gerçekleştirmek, hatta bu yönde yoğun düşünsel ve duygusal yatırım yapmak için uygun siyasal ve toplumsal koşulların ve iklimin bu satırların yazıldığı 2023 yılının sonbahar aylarında pek de mevcut olmadığını bir gerçek olarak not etmek gerekiyor. Bunun ve siyasal kutuplaşmanın ayırıcılığına olan ve yüz yıldır çözülemeyen ve tekerrür ediyor hissi veren bazı sorunların ağırlığı altında belli bir yorgunluk duygusunu da özellikle seçimlerden sonraki ikinci tur toplantılarda gözlemledik. Diğer yandan,

son yüzyıl boyunca Türkiye tarihinin en önemli temalarından olan asker-sivil ilişkisi çalıştaylarda gündeme gelmedi. Bu da bu tarihi meselenin Türkiye'nin bu döneminde önemini yitirmiş olduğunu ya da öyle algılandığını bize gösteriyor.

Ancak şunu da gördük. Temel sorunlarımızı güncel siyasetin ötesinde belli bir soyutlama düzeyinde konuştuğumuz zaman çok daha fazla ortak nokta, dil ve özlem bulabiliyor ve ortak akıl inşa edebiliyoruz. Geleceğe odaklandığımızda, hazır çözümlerde değil ama çok daha fazla ortak kavramlarda ve hayalde buluşabiliyoruz. Demokrasi Filozof Charles Taylor'ın deyimi ile sürekli devam eden, bir amaca yönelik ama bitmeyen, İngilizce ifade ile 'telic' bir süreç.¹ Devamlı değişim ve dönüşüm içinde. Ancak kattıkça, parçası oldukça gelişen, gelişimi ve dönüşümü hep devam eden toplumsal bir yolculuk. Ama aynı zamanda bu yol düz bir yol değil. Zikzaklı, dolambaçlı, farklı dönemlerde farklı ritimleri olan bir yolculuk. Cumhuriyet ve demokrasi yolculuğumuzun bu safhasında hangi duraktayız? Buradan hareket ettiğimizde nasıl yol alacağız? Siyasal, ekonomik, sosyal... koşullar elbette geçmişte olduğu gibi gelecekte de aynı kalmayacak ve ortak kavramlarımız ve hayallerimiz güçlendikçe gelecek daha aydınlık olacak. Tam da bu nedenle Cumhuriyet ve demokrasiyi ikinci yüzyılda bütünleştirmeye yönelik buluşmaların tam da zamanı olduğunu ve olmaya devam edeceğini düşünüyor, bu konuşmaların genişleyerek ve derinleşerek devamını umuyoruz.

¹ Craig Calhoun, Dilip Parameshwat Gaonkar ve Charles Taylor (2022): Degenerations of Democracy. (Cambridge MA: Harvard University Press, 2022), 19-22.

Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji Çalıştayları

Prof. Dr. Evren Balta ve Barçın Yinanç

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı bütün dünyada önemli jeopolitik kırılmaların yaşandığı ve dünyanın pek çok açıdan değişimlere gebe olduğu bir döneme denk geldi. Bu yeni dönemde dünyadaki güçler dengesi yeniden şekilleniyor. Bu dönemin en belirgin özelliği ABD ve Çin arasındaki ekonomik, askeri, teknolojik rekabetin güçlenmesi. Bu rekabet sonucunda 20. yüzyılın önemli bir bölümünde hegemonik aktör olan ABD etki alanını Pasifik'e kaydırıyor. ABD'nin bazı bölgelerde gücü çekilirken geride yarattığı yeni dengeler ise bölgesel kırılmalara ve çatışmalara neden oluyor. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile de kimilerinin ikinci soğuk savaş dönemi olarak nitelendirdiği yeni bir döneme girdik. Ukrayna'nın işgali Batı ile Rusya arasındaki çizgiyi belirginleştirip, gerilimleri derinleştirmiş durumda. Bu çatışma Avrupa güvenlik mimarisini yeniden şekillendiren bir rol oynuyor.

Bir yandan uluslararası güç dengeleri yeniden şekillenirken benzer bir yeniden şekillenme ekonomik küreselleşmede yaşanıyor. Covid pandemisi ve onun arkasından gelen savaş dünyada devam etmekte olan enflasyonist dalgayı güçlendirdi. Gıda ve enerji fiyatlarının artması savaşın ekonomik maliyetlerinin sadece Rusya ve Ukrayna'da değil tüm dünyada hissedilmesine neden oldu. Batı ittifakının Rusya'ya uyguladığı geniş ve kapsamlı yaptırımlar, Rusya'nın enerji ve gıdayı bir silah olarak kullanması yepyeni bir jeo-ekonomik dünyanın ipuçlarını bize veriyor.

Savaş aynı zamanda ekonomik bölgeselleşme eğilimlerini de güçlendiriyor. Dünya genelinde ekonomik milliyetçilik ve bölgeselcilik ivme kazanıyor. Dünya ekonomisini belirleyen eğilim artık serbest ticaret değil, arkadaşlarla ticaret (friendshoring). Son dönemde enerji alanının dönüşümü ciddi bir ivme kazanmış durumda ve enerji politikaları ve enerji güvenliği yeniden şekilleniyor. Bu çerçevede hem iklim uyumlu enerji politikalarına geçiş hem de Rus doğalgaz ve petrolüne alternatif oluşturacak çeşitlendirme stratejileri bütün dünyada enerji alanını dönüştürüyor.

Bu dönüşümlere paralel olarak kural bazlı uluslararası sistem yeniden şekillenmekte. Artık dünyayı silahlanma yarışından koruyan daha az antlaşma var. Devletler serbest ticaret antlaşmalarından tutun da temel hakları düzenleyen antlaşmalara kadar pek çok uluslararası antlaşmadan çekiliyorlar. 20. yüzyıl boyunca bir tabu olan nükleer savaşın mümkünlüğü dahi konuşulur oldu. Dünyada güç dengeleri giderek belirsizleşirken, yepyeni sorun ve kriz alanları ortaya çıkarken, bu dünyada yolumuzu bulmamızı sağlayacak daha az kurum ve kural var artık.

Bütün bu gelişmelere paralel olarak dış politikanın oluşturulduğu ulusal siyasal alan yeniden şekillenmekte. Gelişmeler karşısında hızla hareket etme ve kamuoyunun siyasi desteğini elde etmenin gerekliliğini düşünen iktidarlara, dış siyasette uzun vadeli ve çok yönlü değerlendirmeler yapmak yerine, çoğu zaman iç siyasette de yaptıkları gibi daha kısa vadeli hareket etmeye başladılar. Dış politikanın iç politika ile iç içe geçmesi, bir yönü ile dış politika sürecinin demokratikleşmesi olarak düşünülebilir. Diğer yandan bu gelişmeler; kurumların siyaset yapımındaki yerini, rolünü ve payını azalttılar. Son yıllarda liderlerin kişisel özelliklerinin ön planda olduğu popülist iktidarların yaygınlaşması bu eğilimi daha da güçlendirdi. Üstelik siyasal rejimler üzerinden de bir kutuplaşma yaşanıyor, dünya demokrasi ve otoriter rejimler arasında bir gerilim hattına sahne oluyor. Bu gerilim henüz uluslararası ittifakları "demokratik ülkeler grubu" ile "otokratik rejimler" olarak bölecek kadar ciddi olmasa da farklı rejim türlerinin kendi aralarında ittifak ve iş birliği kurmak için yeni olanaklarının kolaylaştığı/arttığı bir dünya bu.

Soğuk Savaş sırasında iki kutuplu dünyada Türkiye'nin konumlanması nispeten daha kolay olmuş, demokratik ülkeler grubunda yer almasına karşın çok taraflı dış politika yürütmeye de özen gösterilmişti. Yukarıda tarif edildiği gibi bir dönüşüm sürecinde Türkiye gibi ülkelerin

önlerindeki seçenek yelpazeleri hızla değişiyor. Türkiye son 10 yılda geleneksel orta güç tanımının çok ötesine de geçerek çok ciddi bir dış politika aktivizmi gösterdi. "Güçlü Türkiye", "stratejik özerklik", "esnek ittifaklar" gibi kavramlarla ifade edilen ve Türkiye'nin hem askeri hem de yumuşak gücünün kapsamının ve sınırlarının yeniden tanımlandığı pek çok dış politika yönelimi yaptı. Coğrafi olarak varlığını Afrika'dan Balkanlara, Orta Asya'ya kadar pek çok coğrafyaya genişletti. Bir yandan, Türkiye Batı ittifakının içerisinde kalmaya devam ederken öte yandan müttefikleri ile arasında ciddi ayrışmalar yaşadı. Kendi sınırlarının, kimliğinin, değerlerinin, etki alanının neresi olduğu konusunda hem iç politikaya yansıyan ama dış politikada da ciddi etkileri olan pek çok ulusal tartışma yaşadı. Bu açıdan dış politika ulusal bağlamın da çok kurucu bir alanı haline geldi. Bölgesel bir güç olan Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel politikaları içeride ve dışarıda tartışmalara yol açtı.

Bu genel çerçevede "Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji" çalıştaylarının ilki 4 Haziran 2023'te İstanbul'da, ikincisi 8 Temmuz 2023'de Ankara'da toplam 46 katılımcı ile yapıldı. Akademisyenlerin, gazetecilerin, iş insanlarının, öğrencilerin ve emekli diplomatların katıldığı her iki toplantıda geçmişe bakarak ya da geçmişin muhasebesine odaklanarak değil öncelikli olarak geleceğe bakarak büyük küresel dönüşüm döneminde Türkiye'nin ulusal stratejisinin ne olması gerektiğini konuştuk. Bu çerçevede her iki toplantıda da katılımcılara 3 temel soru sorduk:

- Uluslararası politikada mevcut gelişmeler ışığında Türkiye'nin ideal dış politikasını temel kavramlarınızla 3 cümle ile ifade eder misiniz?
- Türkiye önümüzdeki dönemde uluslararası alanda yakın ve uzak coğrafyalarda karşılaşacağı ekonomik, siyasi, kültürel, askeri sınamalara nasıl hazırlanabilir, fırsatları nasıl değerlendirebilir?

- Türkiye'nin Batı ittifakı ile ilişkileri nasıl şekillendirilmeli; bu ilişkilerde Türkiye'nin öncelikleri ve yaklaşımı ne olmalıdır?

Bu bölüm, çalıştaylardaki katılımcıların bu üç soru etrafında ifade ettikleri görüşlerin tematik olarak bir araya getirilmesinden oluşmaktadır.

Değişen Küresel Dengeler

Çalıştaylarda ortaya çıkan temel uzlaşma noktalarından birisi Soğuk Savaş sonrası dönemin sona erip, yeni bir dönemin sancılarının yaşanmasıydı. Mevcut küresel düzenin adil olmamasının ve eşitsizlikleri artırmış olmasının günümüz sorunlarının altında yattığı yönünde genel bir kabul bütün katılımcılarımızda vardı, ancak yeni dönemin bu sorunları çözecek değişimleri barındırdığına dair iyimserliğe şahit olamadık.

Tersine ABD ve Çin arasında savaş olasılığından, iklim temelli göç sorununun derinleşmesine, yabancı düşmanı sağ popülist iktidarların konsolide olmasına varan karamsar senaryolar tüm tartışmalarda baskın iklimdi. Bir akademisyen katılımcımız küresel gidişatı "daha otoriter, daha muhafazakâr ve daha kapanmacı" kelimeleriyle anlatıyordu. Bir dönemin kapanmakta olduğunu bir katılımcımız şöyle özetledi:

Neoliberal kapitalist küreselleşmenin, temelleri 70'lerin ortasında atılan, 80'lerde güçlenen, 90'larda giderek yayılan paradigması devam ettirilemeyecek. Çünkü yaratılan toplumsal sorunlar ve eşitsizlikler yönetilemez hale geldi. Küreselleşmenin işleyişinden kaynaklanan gerilimler dış politikalara da yansıtılacak. Bu kaçınılmaz. Çünkü iktidarlar çok istikrarsızlaşıyor.

Katılımcılarımız halen geçiş dönemi içinde olduğu ve kısa-orta vadede küresel sisteme damgasını vuracak ana temanın belirsizlik olduğu konusunda hemfikirdi. Ancak yaşanan değişimin niteliğine dair farklılaşan analizler dile getirildi. Bir katılımcımıza göre ekonomik küreselleşme çağı bitmişti:

Yeni dönemin paradigmasının küreselleşme, 'deglobalisation' olduğu kanaatindeyim. Yeryüzü tekil bir küresel sistem etrafında entegrasyon sürecinden döndü. Biz bir parçalanma sürecindeyiz. Yani Doğu-Batı arasındaki ayrışmaya belki başka alanlar da eklenecek.

Liberal kapitalizmin vadedtiği "ekonominin kuralları ayırıcıdır, politikanın kuralları ayırıcıdır" şeklindeki anlayışın Rusya-Ukrayna Savaşı ve yoğunlaşan ABD-Çin rekabeti bazında bitmekte olduğuna dikkat çekilirken, bir katılımcımız şu yorumda bulundu:

Ekonomi tüm aktörler için kâr üreten bir alan olmaktan çıkıyor. Jeopolitiğin bir türevine dönüşüyor. Bunu nerede görüyoruz? Çin'de çok kazanmalarına rağmen şirketler Amerika'ya davet ediliyor. 'Friendshoring, nearshoring' denen yeni kavramlar jeopolitik faydanın ekonomik faydanın önüne geçtiği bir yeni hizalanmayı karşımıza çıkarıyor. O yüzden güvenliğin ana kıstas olduğu, ekonominin onu takip ettiği ve onun etrafında şekillendiği bir yeni dünya iklimi var.

Ancak bu görüşe karşı çıkanlar oldu. Bir akademisyen katılımcımız şöyle dedi:

Küreselleşme süreçlerinin sonunda Batı ve Amerika beklediği kadar kazançlı çıkmadı. Çok farklı ülkeler çok daha fazla kazançlı çıkıyor. Bir Çin, bir Hindistan, bir Türkiye, biraz başka ülkeler çok daha farklı şekilde kazançlı çıkıyor. Önümüzdeki dönem güvenlik riskinin bu kadar öne çıkmasının nedenini, dünün muktedirlerinin eskisi kadar çok kazançlı çıkamaması, bugünün muktedirlerinin de yeni iktidarlarını kurma çabasına bağlıyorum.

Bir başka katılımcımız ise "Küreselleşmeden çekileme süreci yaşıyoruz. Amerika çok istiyor ama çekilemiyor." dedi ve şöyle devam etti: "Küresel kapitalizmin kolektif fonksiyonlarını yürütmek anlamında, tepede Amerika mı olacak, Çin mi olacak? Bu halen belirsizliğini koruyor." Ancak karşılıklı bağımlılığın, ekonomik bağımlılığın büyük gerginlikleri önlemediğine dikkat çekerek, "Bir taraftan ticaret devam ediyor ama jeopolitik gerilimler de sürüyor." dedi. Sonuçta genel kanaat, neoliberal kapitalist küreselleşmenin paradigmasının artık mevcut şekliyle devam etmeyeceği şeklinde belirginleşti.

Bu noktada da eski dönemlerden farklı olarak Doğu ve Batı'yla ilgili kavramlaştırmaların veya bloklaşmaların-ittifakların yerine oturmadığına, Batı'da, özellikle de Avrupa'da yükselen sağa işaret edilerek "Batılı" değerlerdeki erozyona dikkat çekildi. Her ne kadar stratejik güç rekabetinin artacağı, bu rekabetin temel aksı olan ABD - Çin çekişmesinin küresel düzeni şekillendirmekte başat rol oynayacağı ifade edilse de özellikle Batı'nın arzu ettiği türden bir ayrışmanın gerçekleşmediği de hemen herkesin malumuydu.

Önümüzdeki döneme tam anlamıyla bir Doğu-Batı ayrışması ya da demokrasiler-otokrasiler ayrışması bazında iki kutuplu bir dünya çerçevesi ile yaklaşamayacağı yönündeki tespit üzerinde genel bir kabul oluştu.

Küreselleşmeden tam anlamıyla çıkılamadığı için de melez; yani bir taraftan iki kutbun başat rol oynadığı ama başka aktörlerin de güç merkezi oluşturup dengeleri etkileyebildiği; iki kutuplu ile çok kutuplu arasında kalan bir küresel sistemin yaklaşmakta olduğu konusunda da katılımcılar arasında genel bir ortaklaşma vardı. Bu melez ve asimetrik düzen çerçevesinde katılımcılarımızın önemli bir bölümü bölgeselleşmenin artacağına dikkat çekti.

Küresel düzene dair en dikkat çekici tartışmalardan biri de demokrasi ve insan hakları gibi normatif değerlerin, dönüşmekte olan sistemde ne kadar etkili olacağı üzerinde yaşandı. Çin'in hegemonik aktör, liberal demokrasilerin de tehdit altında olduğu bir dünyada demokratik değerlerin, hukukun üstünlüğü ve temel insan haklarına saygı gibi ilkelerin uluslararası ilişkilerde ne ölçüde belirleyici olacağı yönünde pek çok katılımcı şüphe dile getirdi. Önümüzdeki döneme "transactional" (işlevselci, perakendeci) ilişkilerin daha fazla damgasını vuracağına da sıklıkla vurgu yapıldı.

"Küresel Güney"in farklılaşmaları demokratik-otoriter ayrımı üzerinden okumadığına dikkat çeken bir katılımcımız şu yorumda bulundu :

Çin, her şeyden önce alternatif olarak ortak, pazar ve yatırım kaynağı demektir. Demokrasi ise Batı'nın sömürgeci geçmişi ile kaba çıkarları için diktatörlüklerle sarmaş-dolaş olmasının gölgesinde kalmıştır.

Yine bu katılımcımıza göre kurallara dayalı uluslararası düzenin "büyük ölçüde bu çıkarlar ışığında kurulmuş ve korunmakta olduğu" algısı "Çin ve ikincil olarak Rus revizyonizminin içeriğiyle her zaman mutabık olunmasa da anlaşılır bulunmasına yol açmakta." Öte yandan sadece geleneksel değerlerle yeni değerler değil, geleneksel teknolojiyle yeni teknolojinin, geleneksel tehditlerle yeni tehditlerin iç içe geçtiği bir süreçten geçildiği için de dönüşen küresel sistem için "melez" tanımlaması kullanıldı. Yeni küresel dönemin farklı yapısı elbet Türkiye üzerine yapılan tartışmalarda belirleyici rol oynadı. Bir katılımcımız, Türkiye açısından önündeki sınamayı şöyle açıkladı:

*Çok ciddi ve çok derin belirsizlikler dönemindeyiz.
Bu, yüzüncü yılımızda belki cumhuriyet tarihi
boyunca hiçbir iktidar, hiçbir hükümetin
karşılaşmadığı kadar farklı bir dönem olmaya
doğru da gidiyor.*

Taşların yerinden oynadığı, yerine oturmasının çok zaman alacağı gibi, çok da sancılı geçeceği, ana karakterinin belirsizlik olduğu bir dönemin Türkiye açısından fırsatlar kadar riskler de barındırdığı yönünde genel bir mutabakat oluştu.

Nasıl Bir Dış Politika?

İdeal bir dış politika nasıl olmalı? Kuşkusuz bu sorunun cevabı siyasal ve kültürel aidiyetlere göre değişiyor. Üstelik "ideal" kavramı son derece tartışmalı bir kavram. Katılımcılarımızın da bu soruyu yanıtlarken sıkça vurguladığı gibi bu ideal her şey mümkün olduğunda ka-

fanızdan geçen dış politika tasavvuru olabileceği gibi, imkân ve sınırlılıklar dahilinde durumun gerçekçi bir değerlendirmesine de dayanabilir. Her iki çalıştayımızda da katılımcılarımız bu iki farklı "ideal" tanımı arasında gidip geldiler. Kimi zaman kafalarından geçen bir ideal tanımlarken, kimi zaman da Türkiye'nin mevcut koşullarında mümkün olan en iyi dış politika tasavvurunu paylaştılar. Örneğin bir katılımcımız, ideal dış politikayı aşağıdaki gibi özetlerken karamsar bir yorumda bulunmaktan geri durmadı: "Uluslararası kurallar temelinde olmak üzere, küresel gelişmelere mümkünse aktif bir şekilde katılmalı; Batılı bir ülke olduğumuz bilincine tekrar kavuşulmalıdır. Başta komşular olmak üzere diyaloga ağırlık vererek tehditkâr söylemlerden mümkün mertebe uzak durulmalıdır. Her ne kadar bu idealist bir şeyse, tabii bunların hiçbirinin gerçekleşmeyeceğini bilmemiz lazım."

Bu iki farklı "ideal" tanımının ortak kümesi ise ulusal güvenlik ve toplumsal refaha aynı anda hizmet edecek bir dış politika arzusu oldu. Örneğin bir iş insanına göre Türk dış politikası "vatandaş odaklı olmalı, ülkenin güvenliğini ve refahı ile küresel rekabet gücünü yükseltecek" şekilde kurgulanmalıydı. Bir başka katılımcıya göre ideal bir dış politikanın mutlaka içeride "hukuk devleti, demokrasi ve anayasal ilkeleri" güçlendirecek bir çerçevede yapılması gerekiyordu. Ancak hem ulusal güvenliğin ne olduğu hem de toplumsal refaktan ne anlaşıldığı üzerinde ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak tartışacağımız üzere, katılımcılar arasında ayrımlar vardı.

Buna rağmen hemen bütün katılımcılar, Türkiye'nin küresel gelişmeleri izleyerek ülkenin refahını artıran bir dış politika izlemesinin ve bunda teknoloji ve iklim uyumlu enerjinin önemini altını çizdiler. Örneğin bir akademisyen katılımcımıza göre bu tarz bir dış politika "içinde bulunduğumuz çağdaki yeşil ve dijital dönüşümleri de içine

alan ve dış politikanın farklı unsurlarını birbiriyle ilişkilendirebilen, onları stratejik bir vizyon içinde Türkiye'nin kendi dönüşümüne de hizmet edecek şekilde projekte edebilen" bir kurguda olmalıydı.

Bunun dışında bir başka uzlaşma noktası Türkiye'nin nüfuzunu istikrarlı olarak artırabilen bir ülke olması beklentisiydi. Örneğin bir katılımcımız bu arzuyu şöyle ifade ediyordu: "Küresel ve bölgesel nüfuzunu kalıcı biçimde ilerletebilen bir ülke olabilmek." Bir başkasına göre bu "Türkiye'nin saygınlığını, güvenilirliğini ve etkisini arttıran dengeli, yani zikzaklar yapmayan, bir gün bir şey söyleyip, sonra değiştirmeyen" bir dış politika anlayışıydı.

Tıpkı refah ve güvenlik beklentisinde olduğu gibi ülkenin nüfuzunu istikrarlı olarak nasıl artıracacağı, ülkenin hangi nüfuz alanlarına öncelik vermesi ve hangi araçları kullanması gerektiği konusunda da görüş ayrılıkları belirgindi.

Üstelik bir "ideal" tanımı yapılırken sıklıkla altı çizilen istikrar, öngörülebilirlik gibi kavramlar üzerinde dahi katılımcılar arasında bir uzlaşma olmadığına şahit olduk. Bir görüşe göre ideal dış politika "ölçülü, gerçekçi, öngörülebilir, ortak akıl, kurumsal bilgi ve birikime dayalı" olmalıydı. Bir başkası bu durumu şöyle ifade ediyordu: "Türk dış politikası inandırıcılık ilkesinden yoksun ve sürekli savruluyor. Değişen dünyada uyarlanmaya yatkın bir dış politika veya güvenlik politikası izlenmesi kuşkusuz önemli. Ama inandırıcılık, akılcılığa dayalı aktiflik ve belli bir stratejik ve normatif değerlerden hareketle belirlenecek öngörülebilir bir dış politika daha önemli."

Öte yandan kimi katılımcılarımıza göre bu yeni dünyanın dış politikasında öngörülebilirlik ve tutarlılık en ideal dış politika olmayabilirdi. Kimi katılımcılar hem ittifak sistemlerinde hem de araçlarda esnekliğin ve hızlı değişim gerekliliğinin önemine vurgu yaptılar. Örneğin bir akademisyen katılımcımıza göre "Dış politikamız esnek olmalı.

Farklı koşullara, farklı aktörlere, farklı ortam şartlarına hızla uyarlanabilen bir dış politika" olmalıydı. Bir başka akademisyen katılımcımıza göre küresel dönüşümü okumakta adaptif, uyum sağlamakta başarılı, ideolojisiz bir dış politika önemliydi. Bu katılımcımıza göre "tutarsızlık dış politikada bir değer" olabilirdi.

Hiç kuşkusuz ideal dış politikanın nasıl olması gerektiğine dair bu tartışma Türkiye'nin küresel siyasete hangi değerler, kimlikler ve çıkarlar üzerinden eklenmesi tartışması ile doğrudan bağlantılı olarak yapıldı.

Kimlik ve Çıkar Dengesinde Ulusal Strateji

Bir ülkenin dış politikasında hem kimlik hem de çıkar önemli rol oynar. Kimlik; değerler, ideoloji, din, dil ve tarihsel deneyimler gibi faktörleri kapsayabilir. Ulusal çıkarlar, bir ülkenin diğer uluslarla etkileşimlerinde ulaşmaya çalıştığı hedef ve amaçlardır. Ne kimlik ne de çıkar sabit ve homojen değildir. Üstelik kimlik ve çıkarı birbirinden tamamen ayırmak da mümkün değildir, çoğu zaman iç içe geçmiş şekillerde birbirlerini belirlerler.

Bunun yanı sıra dış politika kimi zaman belirli norm ve değerlere yöneticilerin bağlılığı tarafından yönlendirilebilir. Paylaşılan kültürel bağlar belirli ülkelerle daha güçlü ilişkilere yol açabilir. Çatışmalar veya ittifaklar gibi geçmiş deneyimler bir ülkenin dış politikaya yaklaşımını şekillendirebilir. Aynı zamanda her ülke ulusal güvenliğini sağlamak ister, ticaret anlaşmaları, ekonomik ortaklıklar ve pazara erişim yoluyla ekonomik refahlarını artırmaya çalışırlar. Birçok ülke için küresel sahnede siyasi etkilerini ve itibarlarını artırmak önemlidir. Bir ülke için kendi bölgesinde istikrarın korunması kritik bir çıkar olabilir. Bazen ulusal çıkarların gözetilmesi ile kimlik temelli ilkelerin ve değerlerin korunması arasında gerilimler yaşanabilir.

Üstelik her ülke kendi sınırları dışında var olurken kendisini hem çıkar hem de kimlik üzerinden tanımlar, bu çıkar ve kimlik denkleminde küresel sistemin sunduğu imkân ve tehditlere paralel olarak da uluslararası ve/veya bölgesel ittifaklara dahil olur. Bir ülkenin kendisini nasıl tanımladığı ile nasıl algılandığı arasında her zaman bir izdüşümü olmayabilir. Ancak bir ülkenin siyasi elitlerinin stratejik arzuları, kimlik tanımları ve bunların dönüşümü o ülkenin küresel rol tanımının da ayrılmaz bir parçasıdır.

Çalıştaylarda tam da çıkarlar ve değerler arasındaki bu gerilim öne çıkan unsurlardan biriydi. Türkiye'de bir kimlik dönüşümü olduğu, ülkenin çıkar tanımlarının da değiştiği ama bunların ne olduğunun oldukça belirsiz olduğu konuşuldu. Türkiye'nin kutuplaşmasına paralel olarak tarafların kendince farklı bir tanımlama yaptığı, Türkiye'nin temel çıkarlarının kimlik bazlı çatışmalar üzerinden kısmi olarak tanımlandığı ve Türkiye'nin ortak bir ulusal kimlik inşasında sorunlar olduğu vurgulandı. Bir katılımcımız bunu şöyle ifade ediyordu:

Türkiye'nin birinci önceliği ortak kimlik inşası. O kimliği doğru inşa edebildiğinde ancak stratejik özerkliğini düzgün bir şekilde inşa edebilir. Bu özerkliğin gerektirdiği şekilde ülkelerle akışkan ittifaklar, esnek diyaloglar kurabilir. Önemli olan ortak bir hedef çerçevesinde toplanabilmek.

Çalıştay süresinde üç kimlik perspektifi farklı katılımcılar tarafından vurgulandı. Bunlardan ilki Türkiye'nin Müslüman kimliği idi. Bu katılımcı görüşünü şu şekilde ifade etti: "Ben Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması, Müslüman bir ülke olarak demokrasi ve insan haklarını olabildiğince bir arada tutabilmesinin de Türkiye açısından çok önemli bir değer olduğunu düşünüyorum. Niye? Çünkü

Türkiye bölgesinde İslam dünyasında demokrasi, insan hakları ve insan bağlamında bütün bunları belirli ölçüde oluşturabilmiş yegâne ülkelerden birisi."

Bazı katılımcılar da Türk milli kimliğinin ve Türk eksenli bakış açısının önemine vurgu yaptılar. Bir katılımcımız Türkiye'nin küresel stratejisinin "Türkiye merkezli ve Türk bakış açısı ile" şekillenmesi gerektiğini ve bunun da ortak bir Türk kimliği ile ancak mümkün olduğunu söylüyordu.

Son olarak pek çok katılımcı tarafından Türkiye'nin Batılı seküler kimliği ve bu kimlik etrafında oluşturulan hukuk devleti, demokrasi gibi evrensel değerlerin altı çizildi. Kimi katılımcılar için bu değerler evrensel değerler iken kimileri için Batılı değerlerdi. Bu son grup bu değerlerin kimlikle ilişkili olmadığını, temel anayasal değerler olduğunu ifade ediyordu. Örneğin bir katılımcımız şöyle konuştu: "Burada Türk gözü, işte İslamcı gözü, şu gözü bu gözü yok. Hukuk devleti, demokrasi ve anayasal ilkeler, evrensel kurallar zaten."

Burada önemli olan nokta her kimlik tanımının belirli bir coğrafi nüfuz alanına denk gelmesiydi. Örneğin; Türkiye'nin Müslüman kimliğini öne çıkaran katılımcılar Müslüman coğrafyanın Türkiye için önemini altını çizirken, Türk kimliğini öne çıkaranlar ise Türki devletlerle ilişkinin önemini altını çiziyordu. Batılı değer/kimlik anlayışına vurgu yapan katılımcılarımız ise son yıllarda Türkiye'nin refahını ürettiği, güvenliğini sağladığı coğrafyayla, değerlerini birleştirdiği coğrafyanın çok farklılaşmış olduğunu vurguladılar. Bir diğer deyişle Batı ekonomileri ile entegre, Batı güvenlik sisteminin içinde olan Türkiye'nin kimlik ve değerler anlamında Batı'dan uzaklaşmasının yarattığı gerilim onlara göre dış politikada var olan yalpalamaların en önemli nedeniydi.

Kimi katılımcılar ise ortak kimlik inşasının çok da mümkün olmadığını vurguladılar ve bugüne kadar denenmiş ulusal kimlik projelerinin de bu açıdan başarısız olduğunu ifade ettiler. Bir akademisyen katılımcımız bu durumu şöyle ifade ediyordu:

Gerek seküler modernleşme gerek İslamcı siyaset Türkiye'de ortak bir kimlik ortak bir gelecek tasavvurunu yaratmaya muktedir olamadı. Herkesin başarısız olduğu bir sürecin sonunda kim iktidarı yönetiyorsa onun öncelikleri çerçevesinde ve daha çok da konjonktürel bir dış politika önceliği var.

Çoğulcu bir kimlik inşasını vurgulayan katılımcılarımız ortak bir kimlik dayatması yerine Türkiye'nin çoğulcu kimliğini kabul eden ve farklı kimliklere saygı temel alan bir dış politikanın nasıl mümkün olacağını tartışmasının daha önemli olduğunun altını çizdiler. Kimi başka katılımcılarımıza göre Türkiye'nin çok kimlikliliği farklı dünyalarla ilişki kurmasını da sağlayan bir zenginlikti:

Türkiye bu farklı kimliklerini yararlı bir şekilde kullanabilir. Yani biri öbüründeki değeri arttırır diğeri diğeriindeki değeri. Örneğin; Orta Doğu'da Avrupalı olmak, Avrupa'da ise Ortadoğu ile konuşabilmek önemlidir.

Öte yandan yine kimi katılımcılarımıza göre bu çoğulcu kimliğin inşasının ancak Türkiye'nin kendi içinde farklı kimlik bileşenlerine saygı ve o kimlik bileşenleri ile barışmayla mümkündür.

Dış Politikada Değerler Seti

Kimlik ve çıkar çatışmasından bağımsız olarak Türkiye'nin küresel siyasette kimi değerlerin savunuculuğunu yaparak saygınlığını ve etkisini artırabileceği de vurgulanan unsurlardan birisiydi. Bu tartışmayı bir katılımcımız şu soru ile başlattı:

Türkiye'nin dünyada sahiplenebileceği değer temelli bir kulvar var mı? Bugün biz farklı ülkelerin dış politikasına baktığımız zaman, mesela kuzey ülkeleri feminist dış politikayı üstlenmiş durumdalar. Amerika çok taraflı düzenin koruyucusu. Avrupa Birliği bir kurallar sisteminin uluslararası sistemde koruyucusu, eksikleriyle fazlasıyla. Şimdi bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak değil, bir dünya vatandaşı Türkiye'ye baktığında ne görüyor ve ne görmeli? Onun için burada konuştuğumuz çıkar temelli, menfaat temelli dış politika, ki çok doğru bütün bu analizler, bunu zenginleştirmek adına Türkiye'nin sahiplenebileceği böyle bir kulvar var mı? Değer temelli bir kulvar. Dünyadan bakıldığında 'bu konunun sahibi Türkiye, Türkiye bu konuda izdüşümünü yaratmış, genişletmiş bir ülke' diyebileceğimiz bir alanı biz sahiplenebilir miyiz?

Bir başka katılımcımız değerlerin önemini şu şekilde ifade ediyordu: "Bir dış politikanın mutlaka bir değerler silsilesine dayalı olması lazım. Değerler manzumesinden yoksun bir dış politikanın sürdürülebilir olması mümkün değil. Bu dış politikanın uyarlanmayacağı anlamına gelmez. Ama dış

ve güvenlik politikasında ulusal çıkarların ne olduğunun iyi tanımlanması ve şeffaf bir şekilde en azından kendi toplumumuzla paylaşılması lazım. Bir takım gizli gündemlerle veya geçmişten miras ve işlemeyen dogmatik ve ideolojik yaklaşımlarla ülkeyi bir yere götüremezsiniz. İnandırıcı olmak lazım. Tutarsızlıkta bile inandırıcı olmak lazım."

Buradan yola çıkarak katılımcılarımız Türkiye'nin hangi değer setleriyle dış politika yapması gerektiğini, Türkiye'ye yönelik ilginin ve alginın hangi değer setleriyle artabileceğini ve yeni bir değerler setinin imkânını konuştu. Türkiye'nin Ukrayna krizinde oynadığı ara buluculuk rolünden, dünyanın en fazla sığınmacı bulunduran ülkesi olarak küresel göç sorununa kadar geniş bir değer seti etrafında Türkiye'nin küresel bir sözcü konumuna yükselebileceğini tartıştık.

Kimi katılımcılar Türkiye'nin hali hazırda böyle bir sözcülük rolü olduğunu vurguladılar. Türkiye'nin izlediği Batı karşıtı politikaların sadece içeriye yönelik olmadığını ama aynı zamanda küresel bir anlamı olduğunu da ifade ettiler. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade ediyordu:

Hükümetin 20 yıldır izlediği politikaların aslında siyasi olarak bir antiemperyalist tutarlılığı var. Kimsesizlerin kimi olmak, dünya beşten büyüktür, kalkınma yardımları, mülteciler politikası, en az gelişmiş ülkelere kol kanat germek... Bir de zor durumdaki ülkelere destek vermek. Batı dışındaki bölgelerde, Batının emperyalist veya sömürgeci sicilinden çok çekmiş ülkelerde çok ciddi prim yapıyor bu politika. Ben onu bizzat sahada da gördüm. Kimsenin söyleyemediği şeyleri söyleyen lider oluyor, bunu söyleyen kişi. Bunun yumuşak güç anlamında da çok ciddi bir yararı var. Savunma sanayi politikaları da bunu destekliyor. SİHA'ların

en kritik zamanda Etiyopya, Libya, Azerbaycan gibi ülkelere satışı veya verilmesi, o ülkelerin kaderini değiştirecek sonuçlar doğurdu.

Kimi katılımcılarımıza göre ise bu anti-emperyalizm olmaktan daha ziyade küresel olarak yükselmekte olan otoriter rejimlerin ittifakı olarak görülmeliydi. Örneğin; bir katılımcımız yeni tipte bir demokrasi anlayışının, bu devletleri birleştiren ortak unsur olduğunu ifade etti:

Modern rejimler bir şekilde hukuka ama halkın gücüne dayandığını ifade etmek durumunda. Buradaki temel ayrım, hukukun üstünlüğüne dayalı bir halk oyu mu, yoksa sizin zaten kurguladığınız bir yapının halk tarafından onaylanması suretiyle türettiğiniz bir yönetim şekli mi? İşte (Venezuela lideri Nicolas) Maduro ve birçok benzerlerini bir araya getiren ortak zemin budur.

Öte yandan kimliğin ve değerlerin ikincil olması gerektiği, dış politikanın tamamen çıkar üzerinden kurgulanması gerektiğini söyleyen bir perspektif de vardı. Akademisyen bir katılımcımıza göre değer üzerinden dış politika kurgulamak artık imkansızlaşmaktaydı. Bunun yerine Türkiye'nin çıkarını kendi direncini güçlendirerek tanımlamasının birleştirici olduğunun altı çizildi. Buna göre dış politikanın temeli "sürdürülebilir ve sağlam temelleri olan bir ekonomi, inandırıcı ve caydırıcı bir güvenlik ve savunma anlayışına" dayanmalıydı. Bir grup katılımcı ise bir kolektif akıl olmadan çıkarın dahi savunulamayacağını, hiçbir çıkar tanımında mutabakat olmadığını iddia ettiler.

Değer ve çıkar arasındaki bu gerilim, temelde iç ve dış politika arasındaki geçişkenliklerin son derece fazlaşmış olması ile ilgiliydi ve bu durum da çalıştaylarda ele aldığımız konulardan biri oldu.

İç ve Dış Siyaset Arasında Dış Politika

Çalıştay katılımcılarımızın hemen tamamı iç ve dış siyaset arasındaki bağa vurgu yaptılar. Örneğin bir katılımcımıza göre iyi işleyen bir dış politikanın temeli "iç siyaseti huzurlu, hukukun üstünlüğünün ve özgürlüklerin hâkim olduğu, ekonomisi ve askeri imkânlarının güçlü olduğu" bir ülke yaratmaktan geçiyordu. Dolayısıyla temel kabul güçlü bir dış politikanın güçlü ve istikrarlı bir iç siyaset ve ekonomiye dayanması gerekliliğiydi. Özellikle AB ile ilişkilerimizde hukukun üstünlüğüne, temel hak ve özgürlükleri tesis etmiş bir ülke olmamızın önemine sıklıkla dikkat çekildi. Ancak yine hemen herkesin üzerinde anlaşıldığı konu, dış politikanın iç politik kazanımlar için araçsallaştırılması oldu. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade ediyordu:

Dış politika artık iç politikanın bir cüzü haline geldi. Eskiden dış politika kendi dinamikleri içinde yürütülürken bugün iç kamuoyuna ve iç kamuoyunun nabzına göre şerbet vermek amacıyla yürütülen bir sistem içinde olduğumuzu görüyoruz. Bu da tabii dış politikaya bana göre üç tane yeni unsur getirdi. Bir popülizm, iki oportünizm, üçüncüsü de algı.

Özellikle dış politika algısı katılımcıların sıklıkla altını çizdiği bir konu oldu. Kimi katılımcılarımız dış politikada

doğası gereği içeriye aktarılan bilginin ve bu bilginin kontrolünün son derece önemli olduğunu söylediler. Dış politika hamlelerinin, o politikaların nasıl olup olmadığından ziyade iç kamuoyunun algısını nasıl şekillendirdiği üzerinden belirlendiğini ifade ettiler. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade ediyordu: "Türkiye'de verilen algıyla gerçekte sahada olanlar arasında çok büyük bir uçurum var. Mesele bugün Suriye dediğiniz zaman, konuyu yakından takip etmeyen ortalama vatandaşın Suriye konusundaki algısı sahada olandan çok farklı."

Özellikle uzun ve kısa vadeli olarak sürekli tekrarlanan seçim atmosferinde, dış politikanın bir onay makamı aracına dönüşmesinin altı çizildi. Bir katılımcımıza göre hükümet tutarlı olmamak konusunda başından beri tutarlıydı: "Dış politika tutarlılık adına değil, iç siyasette kullanışlılık üzerinden gerçekleştiriliyor. Yani kullanışlı olması bittiği anda konuyu değiştirebiliyor."

Bütün katılımcılarımız dış politika ve iç politika arasındaki bu geçişkenliklerin dış politikada bürokrasinin (ve dolayısıyla özerkliğinin) zayıflaması ve hatta tümden ortadan yok olması ile eş güdümlü olduğunu ifade ettiler. Bir sonraki bölüm çalıştayın öne çıkan bir diğer önemli konusuna kurumsal özerklik yitimi ve karar alma süreçlerine odaklanıyor.

Kurumsal Çözülme ve Karar Alma

Kurumsal süreçler hakkında konuşan hemen tüm katılımcılarımız, son dönemde dış politikada kurumların etkisinin azaldığından bahsetti. Bir katılımcımıza göre son dönemde Türk dış politikasının karşılaştığı sorunların temelinde kurumsal birikimden ve ortak akıldan yararlanılmaması vardı. Bir başka katılımcımız konuya bakışını şöyle özetledi:

Dış politikada duygusallıktan ve bireysellikten uzak olunması gerekiyor. Süreklilik açısından kurumların ön planda tutulduğu, kurumsal ilişkilerin geliştirildiği bir dış politika olması gerekiyor.

Bu katılımcımız, bu bağlamda nitelikli insan kaynağının oluşturulması ve doğru şekilde kullanılması konusundaki güçlüklerle dikkat çekti. Bir katılımcımız istikrarlı dış politikanın karar alma süreçleriyle yakından alakalı olduğunu şöyle ifade ediyordu: "Türkiye son 10 senede şahsileştirilmiş bir dış politika yaşadı. Eski dış politika, kurumların öne çıktığı ve ortak istişare ile kararların alındığı bir dış politikaydı."

Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının karar alma konusunda elbette yetkili olduğu ama bu kararların daha çok ortak akla ve kurumsal bilgiye, birikime dayanarak verilmesi gerektiğinin altı çizildi. Bir başka katılımcı, bu kurumsal çözümlenin beraberinde koordinasyon sorunu getirdiğini ve kurumların kendi içinde bile koordinasyon olmadığını ifade etti. İki tür koordinasyon sorunu ele alındı: iç ve dış koordinasyon. Bir yandan devletin içinde koordinasyon eksikliği vurgulandı. Cumhurbaşkanlığı rejiminin değerler, kimlikler vb.'den öte yapısal olarak karar alma ve koordinasyon mekanizmalarını değiştirdiği söylendi. Bunun ana sonucu ise dış politika yapım süreçlerindeki koordinasyon mekanizmasının enformel hale gelmesi olarak yorumlanabilir. Bir diğer sonucu ise dış politika yapım sürecindeki kurumların güçlendirilmesi, onların iç eğitimleri ile kapasitelerinin dönüşümünde yaşanan sorunlardı. Dış koordinasyon açısından ise devletle sivil paydaşlar arasında koordinasyonun azalmasıydı. Bir akademisyen katılımcımız bu sorunu şu şekilde ifade ediyordu:

Kurumların kendi içinde bile koordinasyon olmuyor. Kim dış politikayı yapıyor, o ülkeye yönelik hangi alanda nasıl yapıyor, ne zaman yapıyor? Bunlar bilinmiyor. Çünkü devlet büyük bir dönüşüm geçirdi. Biraz bunu atlayarak konuşuyoruz ama Cumhurbaşkanlığı rejimi değerlerden, kimliklerden vs.'den öte bizi yapısal olarak değiştirdi. Şimdi dolayısıyla biz Türkiye vatandaşları olarak tam bilmiyoruz; dış politikayı kim yapıyor? İkincisi, dış politikanın içinde mevcut kurumlarımızın da nasıl güçlendirildiğini, onların iç eğitimlerini, onların kapasitelerini bilmiyoruz. Üçüncüsü, devletle sivil paydaşlar arasında koordinasyon. Türkiye'nin dış politikasında sivil paydaşların görüşleri yansıyor. Hatta bazen tam tersi yansıyor hatta bazen çıkarlarına ters olarak da yansıyor.

Bu sorunlara örnek olarak gazeteci katılımcılarımız dış politika konusunda sadece iç basının değil dış basının da Türkiye'nin belli dış politika konularında bilgilendirilmesini sağlayan bilgi edinme ve iletişim kanallarının yokluğundan bahsettiler. Eskiden enformasyon genel müdürlüğünün yaptığı basını bilgilendirme toplantılarının artık çok nadiren yapılıyor olmasından ve Cumhurbaşkanlığından gelen basın açıklamaları veya Dışişleri Bakanlığının sitesine konulan basın açıklamalarıyla yetinilmek durumunda kalınmasından bahsedildi.

Kısacası çalıştaylarda toplumsal refah artırıcı bir dış politikanın ancak Türkiye'nin yönetim sorununu halletmesi ile mümkün olduğu ifade edildi. Toplumsal refah artırımında en önemli gündem konularından biri ise ekonomi ve dış politika arasındaki ilişkiydi.

Ekonomi ve Dış Politika

Ekonomi ve dış politika, bir ülkenin genel stratejisi ve yönetişiminin iç içe geçmiş iki yönüdür. Birbirlerini önemli ölçüde etkilerler ve bir ülkenin küresel konumunu ve iç refahını şekillendirmede çok önemli bir rol oynarlar. Güçlü bir ekonomi genellikle küresel sahnede daha fazla diplomatik etki anlamına gelir. Dış politika kararları bir ülkenin ticari ilişkilerini, gümrük tarifelerini ve uluslararası pazarlara erişimini etkileyebilir. Küresel sistemle uyumlu, akılcı dış politikalar ticareti teşvik ederek ekonomik büyüme ve istihdam yaratılmasına yol açabilir. Kısacası güçlü bir ekonomi güçlü bir dış politika yönelimi anlamına gelirken, akılcı bir dış politika ekonomik güçlenme ve dayanıklılık için olmazsa olmazdır.

Çalıştayda da katılımcılar Türkiye'nin ekonomisinin dış politika hedefleriyle yakından ilişkili olduğunu ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının ticaret ve yatırım ortaklıklarına bağlı olduğunu vurguladılar. Yeni tedarik zincirleri ve ülkenin menfaatinin bu tedarik zincirleri etrafında nasıl şekilleneceğini tartıştılar. Batı pazarına üretim yapan ama aynı zamanda Asya pazarlarıyla da ciddi ilişkisi olan tedarik zincirlerinin bir parçası olmayı arzulayan bir ülke olarak dış politika doğrudan ekonomik iyi olma halimizi de belirliyordu. Burada bir katılımcımız iş dünyası ve dış politika arasındaki bağa dikkat çekti:

Dış politika tercihlerimizi belirlerken iş dünyamızın ekonomik iş birliklerini mutlaka rekabet gücü açısından temel alarak ilişkilerde bu ekonomik ilişkilere ve Türkiye'nin iş dünyasının önemli pazarlarına zarar getirmeyecek bir dış politikanın son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü bugün ekonomiyi hizmet etmeyen bir

dış politikanın hiçbir ülkeye faydası olacağını düşünmüyorum.

Bir başka katılımcımız dış politikanın savunma sanayiye nasıl etkilediğini örnekleyerek açıkladı:

Körfez'de 2015'lere kadar çok ciddi bir savunma sanayi potansiyeli oluşmuştu. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan'a da uzayan bölgedeki hem yazılım hem de savunma sanayii ile ilgili ürünler bakımından büyük bir potansiyelin eşliğindeydik. Bir an bıçak gibi kesildi. Hepsi sıfırlandı. Geri döndük.

Katılımcılar bir yandan Türkiye'nin ana ticaret ortağının Avrupa Birliği (AB) olduğunu ve Türkiye'nin ekonomik çıkarlarının çok büyük ölçüde AB ile bütünleşik olduğunu göz ardı edemeyiz derken, öte yandan Türkiye'nin farklı ekonomik pazarlara açılmasının önemini vurguladılar.

Özellikle küreselleşmeden geri dönüşün yaşandığı ve siyasi olan ile ekonomik olanın küresel olarak da iç içe geçtiğinin altı çizildi. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade etti:

90'lı yıllarda daha liberal politikalar, gümrüklerin düşürülmesi, serbest ticaret derken Amerika'nın geldiği noktayı hepimiz birlikte izliyoruz. 90'larda bu bir ticari meseleydi ama günümüzde bu ulusal güvenlik meselesine dönüşüyor. Amerikan devleti elinizi tutuyor ve diyor ki 'hayır bunu satamazsınız'. Veya devlet bir ihaleye çıkıyor; işte silah yapacak, bir şey satın alacak. İçindeki metal Çin'den geliyorsa bunu diyor, 'Senden

almam.' Serbest ticaret, mallarının serbest alınabilmesi ve satılabilmesi meselesinin mahiyeti değişiyor.

Siyasal olanla ekonomik olan arasındaki bağlantının altı çizilirken farklı yönetim biçimleriyle ilişkinin ekonomik ilişkileri nasıl değiştirdiği de vurgulandı. Örneğin; bir katılımcımız Türkiye'nin Rusya ve Almanya ile ticari ilişkilerinin seyrini bu iki ülkenin rejim tipine bağladı. Bir katılımcımız bu durumu şöyle özetleyecekti:

Türkiye'de sürekli olarak Rus turistlerden bahsedilir. Rus turistlerden bahsedilmesinin sebebi, Rusya devlet başkanının parmağını şıklatmasıyla bu turistlerin Türkiye'ye gelip gelmemesine karar verilecek olması. Türkiye'ye daha çok gelir bırakan Almanya turistlerden neden bahsedilmiyor? Çünkü Almanya cumhurbaşkanı veya Almanya başbakanının böyle parmağını şıklatıp onların gelip gelmemesine karar verme durumu yok. Dolayısıyla bazı rejim tipleri ile ilişkide diplomasi çok daha önemli rol oynayabiliyor.

Rusya-Ukrayna savaşı ile ekonomi ile siyaset arasındaki bağlantının daha da güçlendiği ve ekonominin bir silah olarak kullanılmaya başlandığı söylendi. Bir katılımcımız bu durumu şöyle açıklıyordu:

Ekonomiyi anlamak için de jeoekonomiye dönmek gerekiyor. Örneğin; Rusya Ukrayna'yı işgale başladığında Batılı firmalar ülkelerinin davetiyle Rusya'yı terk ettiler, yani devlet politikasının bir uzantısı olarak

hareket etmeyi sürdürdüler. Ekonomik yaptırımlar ile beraber 'ekonominin kuralları ayrıdır, politikanın kuralları ayrıdır' durumunun sonuna gelindi. O yüzden güvenliğin ana belirleyici olduğu, ekonominin onu takip ettiği ve onun etrafında şekillendiği bir yeni dünya iklimi var.

Bu yeni dünya ikliminden maksimum olarak faydalanmanın jeopolitik olanakları değerlendirmekle ilgili olduğu ifade edildi. Hem küresel bir daralmanın yaşandığı hem de Türkiye'nin iktisadi açıdan bir krizden geçtiği ve finansal kaynaklarının giderek daraldığı bir dönemde, bölgeselcilik ön plana çıkmak zorunda olduğu ifade edildi. Ancak bunun istikrar yaratan bir dış politika ile yapılması gerektiğinin altı çizildi. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade ediyordu:

İş birliği kavramının ön plana çıkması gerektiğini düşünüyorum. Yani Türkiye'nin gerek tarafı olduğu bölgesel sorunlarda çoklu müzakere kanallarını oluşturarak hegemonik arayışlarına değil ama iş birliği arayışlarına yönelmesinin, ekonomisi için çok daha akılcı olacağını düşünüyorum.

Bir başka katılımcımıza göre işlevsellik tam da burada anlam kazanıyordu. Bu katılımcımız "gündelik kısa vadeli ekonomik çıkarlara odaklanmış bir dış politikanın değil işlevselci ama sorunlara dönük akılcı ve orta vadeli çözümler" üretmenin ekonomik büyüme ve kalkınma için elzem olduğunu ifade etti. Bir başka katılımcımız ise bölgeselleşmenin önemini küresel krizlere bağladı:

Pandemi sonrası tedarik zincirlerindeki problem nedeniyle bölgesel barışın, globalleşmeyle ilgili altı çok dolu cümleler kadar önemli olduğunu gördük. Etrafımızdakilerle barışık olmadığımız zaman 200 tane ülkeye ihracat-ithalat da yapsak sonunda bir yere sıkışabiliyoruz.

Ancak ekonomik büyüme sadece mevcut durumun idaresi ile sağlanamazdı. Türkiye'nin refah yaratan bir dış politika için küresel dünyanın yeni sorunlarında da proaktif bir rol oynaması gerekiyordu.

Küresel Dünyanın Yeni Sorunlarına Yanıt Verme

Çalıştayda hemen bütün katılımcılar klasik dış politika konularının ötesine geçip göç, yeşil dönüşüm, teknoloji, uzay gibi geleceğin konularının da dış politikamızın ana unsurlarından biri olması gerektiğinin altını çizdiler. Hem ekonomi hem de yeni gündemler konusunda ise en fazla altı çizilen insan kaynağı konusu oldu. Ülkenin ciddi bir insan kaynağı kaybı yaşadığının, eğitime yeterince önem verilmediğinin altı sıklıkla çizildi. Tüm gündemler için iyi bir eğitim altyapımızın, tabanımızın olmasının önemi vurgulandı. Dış politikanın bir ülkenin insan kaynağı dahil konumunun, kapasitesinin, varlıklarının türevi olduğu ifade edildi. Bu kaynakların küresel yeni gündemler ışığında güncellenmesi ifade edildi. Çalıştaylarda üç yeni gündem alanı ön plana çıktı: iklim krizi ve iklim uyumlu enerjiye geçiş; göçün düzenlenmesi ve teknoloji.

İklim ve Enerji

Pek çok katılımcımıza göre Türkiye'yi ciddi bir çevre krizi

beklemekteydi. Bu krizi katılımcılar hem ekonomik güvenliğin içerisinde hem de ulusal güvenliğin önemli bir parçası olarak değerlendirdiler. İklim krizinin Türkiye gibi ülkeleri, bulunduğu coğrafi konumu sebebiyle çok etkileyeceği konuşuldu. Türkiye'nin hem iklim uyumlu enerjilere geçiş konusunda daha fazla inisiyatif alması gerektiği hem de iklim krizine karşı politikaların sözcüsü olmayı bir yeni küresel değer olarak sahiplenmesi gerektiği ifade edildi.

Türkiye'nin enerji bağımlılığını hem tedarik hem de güzergâh çeşitliliği yaratarak hem de iklim uyumlu enerji kaynaklarını çoğaltarak azaltılabileceği ifade edildi. Ancak bunun için ciddi bir kaynak gerektiği ve ortaya çıkan yeni enerji güvenliği tartışmalarını da lehimize çevirerek finansman bulunmasının dış politikanın önceliklerinden olması gerektiği ifade edildi. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade etti:

Yeşil dönüşüm mutlaka yapılmalı. Fakat Türkiye bugünkü ekonomik koşullarda yeşil dönüşümü tek başına gerçekleştiremiyor. Türkiye'de bankaların yeşil dönüşümü, yenilenebilir enerji dönüşümünü finanse etmesine imkân yok. Bu yüzden Avrupa Birliği'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sermayesinden yararlanmamız gerekiyor.

Göç

Türkiye'nin bir diğer önemli sorununun göç olduğu ve göçün dış politika ile sıkı sıkıya bağlı bir gündem olduğu ifade edildi. Türkiye'nin al-verci (transactional) bir hat izlemek yerine küresel olarak adil bir göç düzeninin kurulması için öncülük yapan ülkelerden biri olması gerektiği vurgulandı. Göçün yanı sıra iç huzur ve insan hareketliliğini düzenleme açısından şeffaf bir vatandaşlık politikasının da öneminin altı çizildi.

Teknoloji

Çalıştayda küresel olarak yükselen bir teknolojik soğuk savaş durumundan bahsedildi. Bir yandan bütün dünyada yapay zekânın öncülük ettiği büyük bir teknolojik devrim yaşanırken, öte yandan da ABD ve Çin arasında teknolojik evrenler bölünmekteydi. Bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade ediyordu:

Çin ve ABD arasında teknolojik soğuk savaş şu anda öngöremediğimiz şekilde ilerliyor. Bu durum hem bireysel vatandaş olarak haklarımızı kısıtlayabilecek hem de ulusal seçeneklerimizi ciddi anlamda zapturapt altına alacak.

Pek çok katılımcı çok da uzak olmayan bir zamanda teknolojik evrendeki ayrışma konusunda tercih yapmamız gerekebileceğinin altını çizdi.

Teknolojiyi yakalama ve teknoloji konusunda öncü ülkelerden olmanın güçlü devlet olmakla eş anlamlı olduğu ve bu teknolojik devrimi Türkiye'nin kaçırma gibi bir lüksü olmadığı konuşuldu. Bir katılımcımız teknolojinin sadece bir alt yapı konusu olmadığını ama bunun aynı zamanda bir değerler konusu olduğunu ifade etti:

Yapay zekâyla şekillenen bu mimaride Türkiye'nin nerede duracağı da başlı başına bir değerler konusu. Mahremiyet haklarına saygılı, daha demokratik haklara saygılı biçimde mi bunu geliştirmeyi tercih eden bir ülke olacağız, yoksa bu konuda otoriter bir patikayı mı seçeceğiz?

Türkiye eğer içeride ve dışarıda bir politika üretecekse, teknoloji ile tartışılan değerler sisteminin de çok iyi anlaşılması gerektiği söylendi. Türkiye'nin geleceğinin teknolojik ilerlemesine tabi olduğu; jeostratejik, teknolojik atılım yapılmadığı sürece ülkenin jeostratejik, jeoekonomik ve jeo-teknolojik anlamdaki rekabetin rehini haline gelebileceği ifade edildi.

Son olarak teknolojiyi Türk dış politikasının gündemi haline nasıl getiririz sorusu soruldu. Şu andaki durumun hem kurumsal olarak hem de vizyon olarak yetersiz olduğunun altı çizildi. Teknoloji ile ilgili yeni bir gündem yaratmak istiyorsak Türk dış politikası bağlamında şu alanlara yoğunlaşma gereği ifade edildi: güvenlik, dijital alandaki normların oluşturulma süreci, teknolojik kurumsallaşma ve yeni kurumlara dahil olup, kurumlar kurma; dijital diplomasi, dış işlerinde bir teknoloji misyonu oluşturma.

Hiç kuşkusuz yukarıda değindiğimiz hemen tüm tartışmalar Türkiye'nin içinde bulunduğu güç dengesi ve ittifaklar sistemi içinde bir bağlama oturuyor. Değişen küresel dengeler ve Türkiye'nin ittifak sistemi tam da bu nedenle çalıştaylarda yapılan tartışmaların ana eksenini oluşturdu. Bu son bölümde tematik olarak Türkiye'nin ittifak sistemini tartışıyoruz.

Türkiye'nin İttifak Sistemi

Batı ittifakı ve değerler

Türkiye'nin Batı ittifakı ile ilişkileri Türkiye'nin ulusal ve uluslararası kimliği ile ideal-gerçekçi dış politikasının temel parametreleri çerçevesinde de tartışma konusu oldu. Bu noktada dikkat çeken bir gerilim hattı; Türkiye'nin gerek iç düzeni gerekse dış politikasında gücünü Batılı (evrensel) değerleri benimsemesinden aldığını savunanlarla, "Batılı bakış açısının" Türk dış politikasının te-

mel belirleyicisi olmaktan çıkmasını savunanlar arasında oluştu.

Her ne kadar Türkiye’de Batı dendiğinde ağırlıklı olarak ABD ve Avrupa kastedilse de “Batı” kavramı için ABD, Avrupa/AB ile sınırlı olmayıp, Kanada’dan Japonya’ya, Güney Kore’den Yeni Zelanda’ya uzanan, coğrafi bir tanımlamanın ötesine geçen, normatif değerlerle stratejik çıkarlar bazında ortaklaşan, demokratik ülkeler grubu şeklinde bir tanımlamanın daha doğru olacağına vurgu yapıldı. Benzer şekilde, Batılı değerlerden kastın da başta hukukun üstünlüğü, temel insan haklarına saygı gibi, Batı’ya özgü değil, evrensel değerler olduğunun altı çizildi.

Katılımcıların çok önemli bir bölümü, Türkiye’deki demokratik geriye gidişin Batı İttifakı’ndan ayrışmaya yol açtığı için değil, çıkarlar ayrıştığı için değil, değerler ayrıştığı için Türkiye ile Batılı müttefikleri arasında gerilim yaşandığına dikkat çekenler oldu. Pek çok katılımcı, Türkiye’nin Batı ittifakı içinde iken, Batı İttifakı’nın (başta demokrasi-hukukun üstünlüğü gibi) tüm değerlerini benimsemediğine vurgu yaptı. Bir katılımcı da devletin Batı’nın sistem kurumlarında, hükümetin sistem tercihinin ise Doğru’da olduğunu savundu.

Son yıllarda yaşanan bu ayrışma karşısında bir bölüm katılımcı Türkiye’nin Batılı kimliğinin yeniden hatırlanıp, Batı’nın içinde yer alıp, Batı’nın bir parçası olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurguladı. Avrupa’nın Türkiye’nin, Türkiye’nin de Avrupa kimliğinin bir parçası olduğu, bu durumun sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin birinci yüzyılı ile sınırlı olmayıp, kimlik örtüşmesi ve siyasi-ekonomik-kültürel etkileşimin Osmanlı’dan bu yana sürdüğüne dikkat çekildi. Türkiye’nin (birinci yüzyılında) sistemik bir tercih yaptığı, Batı’yla ilişkisinin coğrafyaya bağlı değil, devlet sistemiyle ilgili bir ilişki olduğu belirtildi.

Bir katılımcıya göre Türkiye Batı’dan yana tercihinin Batı’nın çıkarlarına değil, kendi çıkarlarına hizmet ettiği ve kendi değer sistemi ile Batı’nın evrensel değerleri örtüştüğü için de yapmıştı: "Bu tercih sadece jeostratejinin ya da coğrafi konumun dikte ettiği bir zorunluluk değil, bilinçli bir tercih oldu." Bu çerçevede Batı’yla ilişkileri esas belirleyen de AB ile ilişkiler değil, değerler üzerine kurulu olan Avrupa Konseyi olduğu da hatırlatıldı. Emekli bir büyükelçi katılımcımız şöyle konuştu:

Kendi millî değerlerimizi gayet tabii muhafaza edeceğiz. Bunda hiçbir beis de yok. Ama biz 1959’da Avrupa Birliğine müracaat ederken %99’u Müslüman olan bir ülkenin bir Batı kulübünde işi ne diye kendimize sormamışız. İstikametimizi Batı diye belirlemişiz. Avrupa Konseyi’nin kurucu üyesi olmuşuz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin yazım komitesinde yer almışız. Bu evrensel değerleri biz oluşturmuşuz. Bu bizim kimliğimizin bir parçası. Öbür taraftan Türkiye’nin tabii ki muhtelif kimlikleri var. Bizim Ortadoğulu kimliğimiz var, Balkan kimliğimiz var, Akdenizli kimliğimiz var, Karadenizli kimliğimiz var. Biz esas kimliğimizin yönünü belirlediğimiz vakit aidiyet sorumluluğumuz ortadan kalkar.

Türkiye’nin Batı’yla ilişkilerinin popülist politikalara kurban gittiğinin de altı çizildi. Kadına Karşı Şiddetle Mücadele için Avrupa Konseyi Sözleşmesi’nin hazırlanmasına katkı sunan Türkiye’nin, Cumhuriyetin ikinci yüzyılına bu Sözleşmeden çıkan bir ülke olarak girmesi bir katılımcımız tarafından önemli bir vurgu olarak gündeme getirildi. Evrensel değerlerde ortaklaşma olması anlamında Türki-

ye'nin Batılı kimliğine itiraz olmasa da Batı ittifakına daha eleştirel bakan katılımcılar, uzun yıllar meselelere Batılı bakış açısıyla bakıldığı savından hareketle, bu refleksin bırakılması gereğine dikkat çektiler. Bir katılımcı görüşünü şöyle aktardı:

Bir Amerikalı gözüyle Türk dış politikasına yönelik yaklaşımlar sergilendiğini sezinliyorum. Bir Avrupalı gözüyle Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesi gerektiğine dair yaklaşımları sezinliyorum. Belki bu 60'larda 70'lerde soğuk savaş döneminde bir ölçüde farklı bir dünyada çok eleştirel olmayabilirdi. Ama bugünün dünyasında böyle değil mesele.

Bu görüş özellikle, Batı'nın ve Avrupa'nın görece "güç kaybını" soğuk savaş ertesi dönemdeki göreceli üstünlüğünü yitirmekte olduğunu ve savunduğu değerlerle uygulamasındaki çelişkileri hatırlatanlar tarafından güçlü bir biçimde savunuldu. Bu görüşü savunan bir katılımcı şu şekilde konuştu: "1980'lerde Çin'in dünya ekonomisindeki yeri %1 iken bugün olmuş %20'ler. Amerika geri dönmek isteyebilir ama geri döndüğü noktada dünya o noktada değil. Dünya da çok farklı noktalarda dönüyor."

Bir katılımcı Türkiye'nin 90'lardaki Batı imajını zihninde statikleştirip, siyasetini ona göre sabitlemesi yerine "kendi değerleri üzerinden Türk gözüyle doğuya ve batıya bakarak siyaset izlemesi lazım" geldiğini vurguladı.

Türkiye'nin kurumsal ittifaklara katkısının, özellikle Batı dışı coğrafyalardaki "değerlerin" farklı olabileceğini hatırlatmak, bir anlamda Batı'nın farklı coğrafyaları doğru okumasına yardımcı olmak suretiyle gerçekleştirilebileceğinin altı çizildi. Bu bağlamda Avrupa'nın farklı coğrafyalara

Türk gözüyle bakmasının sağlanması önerildi. Bir katılımcımız bu durumu bir örnekle açıkladı:

AGİT ile beraber Kazakistan'daydık seçim gözleminde. 400 kadar Avrupalı vardı. Seçimin gündemiyle ilgili soruların yarısı 'Kazakistan'da LGBT tartışması parlamento seçimlerini nasıl etkiliyor' üzerineydi. Defalarca öyle bir gündem olmadığı söylenmesine rağmen kendi tartışma gündemiyle bizim bildiğimiz coğrafyalarda tutunmaya çalışan bir Avrupa var. Dolayısıyla Batı'nın bu kuşağı Türk gözüyle görmesini sağlamak gerek.

Bir katılımcı soğuk savaş döneminde dünyaya ve Türk dış politikasına Batı gözlüğünden bakıldığını, günümüzde izlenecek politikalar bazında Batılı gözlüğün çıkarılması gerektiğini ifade ederken, Türkiye'nin geleneksel klasik bağlantılarını zayıflatmadan izleyeceği çok taraflı dış politikayı "Eksen Türkiye" ifadesiyle kavramlaştırdı. "Türk gözü, Eksen Türkiye" kavramları üzerinden yaşanan tartışmada, karşıt görüşlüler Türkizm ve Pan-İslamizme savrulma riskini dile getirirken, şimdiye kadar izlenen Türk dış politikasının da her daim "Türkiye eksenli-Türkiye'nin çıkarları" üzerinden şekillendiğini ifade ettiler. Emekli bir diplomat tepkisini şu şekilde dile getirdi: "Elbette eksen Türkiye. Başka bir şey düşünemeyiz. Eksen Türkiye demek totoloji. Tabii ki eksen Türkiye idi. Geçmişte de öyleydi, şimdi de öyle."

Bir katılımcımıza göre Türkiye zaten "Türk bakışıyla ve Türkiye eksenli bir yaklaşımla Batı ittifakının içinde yer almak üzere stratejik bir karar almıştı." Bu katılımcımız görüşünü şöyle ifade etti:

'Biz taraf olmayalım, biz çok kutuplu bir dünyada tarafsız bir konumda olalım' diyen varsa bunu politika önermelerine çevirmesi ve Türkiye'nin NATO'dan çıkması ve AB ile ilişkilerini sona erdirmesinin ne şekilde olacağı, sonuçlarının nasıl olacağı ve Türkiye'nin çıkarlarını koruma konusunda öyle bir durumda niye daha avantajlı bir durumda olacağını açıklaması lazım.

Tartışmalar sonucunda üzerinde uzlaşılan temel unsur, evrensel değerlerle Türkiye değerlerinin pekâlâ örtüştüğü ancak pratikte ayrışmakta olduğu yönünde ortaya çıktı. Bir diğer uzlaşma konusu, Türkiye'nin Batı ittifakına çıpalı kalması üzerinde şekillenirken; Türkiye'nin gücünü demokratik sistemden aldığı savunan katılımcıların önemli bir bölümü, Batı ittifaklarıyla ilişkilerin düzeltilmesi, iyileştirilmesi konusunda çok daha ısrarcı oldular. Bu gruba göre, Türkiye'nin ana eksen olan Batı ekseninde muğlaklık olmaması gerekiyordu.

AB'nin Değişen Yapısı ve Türkiye

AB ile ilişkilerin geleceği masaya yatırılırken, Avrupa başkentlerinde Türkiye'ye dönük (dinî-kültürel-ekonomik-jeopolitik) önyargının, özellikle üyelik sürecinin iç politikayı dönüştürücü işlevi açısından da Türkiye'ye zarar verdiği belirtildi. Genel olarak AB'nin kısa vadede evrildiği yönle ilgili karamsar tespitler ağırlık kazandı. Bir akademisyen katılımcımız Avrupa'da her gelişmenin sağı güçlendirdiğine dikkat çekti ve bunun nedenlerini şöyle anlattı:

Çünkü orada da bizdeki ulusalcılığın karşıtı olarak şövanist ve egemenlikçi bir akım var.

Toplumsal cinsiyet tartışmasının ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biri bunun 90'lar, 2000'lerdeki çok kültürcülüğe diyalektik bir karşıt olarak gelmiş olması. 90'lar, 2000'lerin dinamiklerine tepkiyi yaşıyoruz.

Ancak Batıların yanlışlarını içerden görüp, içerden eleştirme imkânının Türkiye açısından önemine dikkat çekilip, Türkiye'nin Batı'nın bir parçası olarak Batı'yı dönüştürücü bir imkâna sahip olması yine AB ile ilişkiler bazında da tekrar dile getirildi. Bu bağlamda bir katılımcımız, NATO üyesi Türkiye'nin Kuzey Atlantik İttifakı'na üye olmak isteyen İsveç'in terörle mücadele yasalarını değiştirmesini sağladığını, kutsal kitaplara saygı konusunda İsveç'in daha hassas olmasının teşvik edildiğini hatırlattı. "Düşünün İsveç'in siyasi kültürünü değiştirdik" dedi. Cumhuriyetin birinci yüzyılında başlayan, ancak ikinci yüzyıla girerken tamamen durma noktasına gelen katılım sürecinin orta ve uzun vadede (hatta hiç) gerçekleşmeyeceğinden hareketle AB'ye üyelikten vazgeçilip, ilişkilerin sürdürülebilir ve çalışabilir yeni bir biçime sokulması önerisi genel kabul görmedi.

AB'nin nereye evrileceğinin şu anda netlik kazanmamış olması nedeniyle, Türkiye'nin üyelik perspektifinin sonlandırılması anlamına gelecek ya da üyelik perspektifinden net olarak ayrışacak bir ilişki biçimi için girişimde bulunmasının zamanı olmadığı ve yanlış olacağı vurgulandı. Bir katılımcıya göre "Bunun müzakeresini yapacak siyasi kurgu günümüzde ne AB'de ne de Türkiye'de var." AB hedefinden vazgeçmeden AB ile ilişkileri yeni bir gündemle canlandırmanın önemini altı çizilirken; yeni bir iş birliği modelinin gerekliliğine vurgu yapıldı.

Son dönemdeki göçmenler üzerine kurgulu al-verci "transactionalist" bakışın ilişkilere zarar verdiğini düşünen bir katılımcımız görüşünü aşağıdaki gibi ifade etti:

AB ile ilişkilerimizdeki bu 'transactionalizm' (al-vercılık) hiçbir şey sağlamadı. Tam tersi ilişkileri daha da geriye götürdü ve ilişkiler Türkiye'nin göç anlaşmasını hayatta tutmasına indirdi ne yazık ki.

AB ile ilişkilerde gerilimleri asgariye indirip, yeniden canlandırma taraftarlarını Türkiye'nin gücünü demokratik değerlerden devşireceğini savunanlar oluşturdu.

Buradaki önemli bir tespit, AB'yle ilişkilerin canlandırılmasının Türkiye'nin önümüzdeki dönem karşılaştacağı sınamaları daha iyi yönetip, fırsatlardan daha iyi yararlanması açısından önem taşıması oldu. Türkiye'nin ekonomik çıkarlarının çok büyük ölçüde AB ile bütünleşik olduğu, orta teknoloji yoğunluklu ihracatın çok büyük bölümünün Avrupa pazarlarıyla yapıldığı hatırlatıldı. Bölgesel bir entegrasyon olarak AB'nin önümüzdeki dönemde yapay zekâ gibi, yeni alanlarda da kurallar ve normlar üretmeye devam edeceği için Türkiye'nin AB'yi dikkate almama lüksünün olmadığına işaret edildi. Ayrıca dijitalleşme, yeşil enerji gibi alanlarda Türkiye'nin geriye düşüp rekabet gücünü kaybetmemesi için de AB'yle gelecekte belirleyici olacak bu konularda yakın iş birliğinin hayati olduğu vurgulandı. Ancak katılımcılarımızın bir bölümü ilişkilerin sadece Türkiye'ye değil, AB'nin de yaklaşımına bağlı olmasının getirdiği soruna işaret etti. Ancak bu görüşe karşılık, Avrupa'nın genelinde yaşanan liderlik krizi, vizyonsuzluk, yabancı düşmanı aşırı sağın yükselmesi nedeniyle, Türkiye'nin kendi önemini kendisinin anlatmasının çıkarlarının bir gereği olduğu vurgulandı.

Türkiye ve NATO

Elbet önümüzdeki dönemde Batı'nın parçası olma keyfiyeti ile Soğuk Savaş dönemindeki Batı'nın parçası olma

tanımlaması birbirinden farklı olacak. Ancak Soğuk Savaş döneminin en kilit yapılanması olan NATO'nun gerek Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde gerekse güvenlik mimarisi için asli bir unsur olduğu genel kabul gören bir girdiyi oluşturdu. Türkiye'de zaman zaman NATO üyeliğine dair yapılan tartışmalara karşın, Türk gözü ya da Türkiye eksenini üzerinden dış politikayı kavramsallaştırıp, Batı'dan daha bağımsız politika izlenmesi taraftarlarının da NATO'dan çıkma/kopma gibi bir görüşü savunmadıkları gözlemlendi. Bir katılımcımız "NATO'dan çıkarsak neler olacağını düşünemiyorum bile." derken bir başkasına göre de zaten NATO'dan çıkmanın alternatifi de ortaya konulamıyordu.

Türkiye'nin şimdiye kadar güvenliğini büyük ölçüde Atlantik ötesi ülkeleri de içine alan bu kolektif savunma mekanizması üzerinden inşa ettiği teslim edilirken, Avrupa güvenlik mimarisi içinde yer almasının da gerekliliği vurgulandı. Ancak AB ile ilişkilerde olduğu gibi NATO ile ilişkilerde yaşanan sıkıntılar da tartışma konusu oldu. Bir katılımcımız Türkiye'nin Kuzey Atlantik İttifakı'nda "bir dipnot, bir itiraz ülkesi" haline geldiğine dikkat çekerken, katılımcılarımızın bir bölümü Türkiye'nin NATO'nun tekrar önemli bir paydaşı haline gelmesi gerektiğini ifade ettiler.

Yine gelecek dönemin Soğuk Savaş konfigürasyonlarından farklı olmasının bir işareti, Avrupa'nın (ABD'den ve NATO'dan) otonom politika arayışının gündeme gelmesiydi. Her ne kadar mevcut gelişmeler otonom politika arayışının henüz erken safhada olduğuna işaret etse de Türkiye'nin de AB'nin stratejik özerklik arayışına katkı sunabileceği önerildi. Bir katılımcımıza göre "Bu katkının Türkiye'ye de yararı olacağı zira Avrupa'nın karşılaştığı sınamaların Türkiye'nin de karşılaştığı sınamalarla aynı olduğu" ifade edildi.

Türkiye'nin özellikle bölgesinde 360 derece etkin bir rol oynamasının ülkeyi otonom duruş arayışındaki AB için çekici kılacağı ve AB'nin küresel anlamlılığı açısından da Türkiye'nin kilit rol üstlenebileceği belirtildi. Bu görüş,

AB'nin hem yakın hem de örneğin Afrika gibi uzak coğrafyalarda Türkiye ile etkinliğini kuvvetlendirebileceği tezine dayanıyordu.

Bu anlamda Türkiye küresel kültür çekişmelerinde de farklı kültürel yaklaşımları anlama kabiliyetiyle pozitif bir rol oynayabilirdi. İslam dünyası ve Batı dünyası ile karşılıklı birbirlerini anlamalarında işlevsel olabilirdi. Örneğin bir katılımcımız Türkiye'nin sadece Batı'ya çatan değil, her iki tarafa da doğru yolu gösterebilen bir ülke olarak kendisini konumlandırması gerektiğini ifade etti.

Öte yandan Türkiye'nin silahlanma tercihlerinde otonom arayışlarının başta NATO ittifakı olmak üzere, Avrupa güvenlik mimarisinde çıkarlarını maksimize edecek şekilde yer almasında sıkıntı yaratacağı da gündeme getirildi.

Stratejik özerklik-çok taraflı dış politika ve farklı coğrafyalarla ilişkiler

Batı ittifakı içinde yer almak; en azından Batı ittifakının kurumlarından çıkmamak konusunda genel bir uzlaşma varken, önemli bir ayrışmayı Batı ittifakı dışında kalan coğrafyalarla ilişkilerin niteliği ve yönetim biçimi üzerinde gördük. Batılı ittifaklara daha mesafeli yaklaşanlar bağımsız davranma/otonom hareket kabiliyeti, stratejik özerklik, çok taraflı/çok boyutlu, dengeleri gözeten dış politika gibi kavramlara ağırlık verirken; pek çok katılımcı ise bu kavramların aslında çok uzun zamandır, hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana Türk dış politikasının ana unsurlarını oluşturduğuna dikkat çekti.

Birden fazla katılımcımız Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın en yoğun olduğu dönemlerde bile stratejik özerkliğini korumayı başarabildiğini savundu. Bir katılımcımız bu görüşü şöyle özetledi:

Türkiye'nin dış politika stratejisinin temel eksenini; Osmanlı'dan beri bu böyleydi; bir yanda Batı'yla

bütünleşme hedefi, öte yandan da bağımlılıktan kaçınma hedefi üzerine kuruluydu. Türkiye aslında bunu çok uzun bir süredir başarıyla sürdürebildi. Soğuk Savaş'ta bile bir yandan Batı'yla entegre olurken bir yandan bağımsızlığını elde tutmayı başardı. Bunun örnekleri; 70'li yıllarda Türkiye'de Sovyetler Birliğiyle ortaklaşa kurulan endüstriyel tesisler, Amerika'nın itirazına rağmen Kıbrıs Barış Harekatının yapılabilmiş olması... Bütün bunların, soğuk savaş döneminde gerçekleştirilebilmiş olması... Bir yandan Batı'yla ittifak içinde olurken öte yandan stratejik özerkliğini koruma gibi bir çelişkinin aslında Türkiye'de başarıyla yönetildiğini gördük.

Bir katılımcıya göre stratejik özerkliğin birazı genetik kodlardan birazı jeopolitik dayatmalardan geliyordu. Bir katılımcımız bu durumu şu örneklerle anlattı:

Rusya ile ilişkileriniz iyi olabilir ama Montrö'yü de uygulamak zorundasınızdır. Amerika ile ilişki kurmak isteyebilirsiniz ama Orta Doğu'da sizin öncelikleriniz vardır. Tezkerede (1 Mart 2003 tezkeresi) hayır demek sizin için daha doğru olabilir.

Bir katılımcıya göre Türkiye'nin çok taraflı dış politikası ne ittifak ilişkileri ne de AB rotasyonunu tehdit eden bir şey olarak görülmemiştir. Aksine onu takviye eden bir unsur olarak görülmüştü. Aksine onu takviye eden bir unsur olarak görülmüştü: "Türkiye AB ile ilişkilerini geliştirirken Orta Doğu, İslam ülkeleri ve başka coğrafyalarla ilişkilerinden güç kazanmıştır. Keza İslam ülkeleriyle ve bölgesiyle ilişkilerinde de AB ile ilişkilerinden güç almıştır. Bunlar birbirini beslemiştir."

Bu bağlamda, önemli bir uzlaşma noktası Türkiye'nin gerek coğrafi konumu gerekse kültürel kodları bazında birden fazla bölge ve ülkeye dokunabildiği, geçmişte olduğu gibi şimdi de "çoklu kimlikler üzerine kurulu çok taraflı dış politika" izlenmesinin önemi üzerinde oluştu. Türkiye'nin çoklu konumlanmasından bahseden bir katılımcımız görüşünü şöyle ifade etti: "Türkiye tam Balkanların göbeğinde mi değil. Ama Balkanları Türkiyesiz konuşmuyoruz ya da Orta Asya'da ve Kafkasların tam üyesi mi değil ama orayı Türkiyesiz konuşmuyoruz. Orta Doğu'nun tam göbeğinde mi değil ama orayı da konuşmuyoruz."

Ancak bu noktada, Türkiye'nin bir yanda müttefikleri diğer yanda iş birliği ortakları arasında dış politikanın nasıl bir dengede gideceği konusunda ayrışma olduğunu gözlemledik. Bazı katılımcılarımız, ana ekseninde muğlaklık olmaması gerektiğinden hareketle, Türkiye'nin farklı coğrafyalarla ilişkilerini, ana müttefikleriyle ilişkilerini bozmadan yürütmesi gerektiğine dikkat çekerken, Batı ittifakına daha eleştirel yaklaşan katılımcılarımızın benzer bir hassasiyet içinde olmadıklarını gördük. Bir emekli büyükelçi görüşünü şöyle ifade etti:

Mevcut ortaklıklarımızı heba etmeden yeni iş birliği ortaklıklarını kurmamız gerekiyor. Aramızda tarihi, kültürel, sosyal bağlar bulunan ülkelerle, ideolojiden uzak, kazan-kazan temelinde ilişkiler geliştirilmesinin önümüzdeki dönem Türk dış politikasının önemli bir unsuru olacağını düşünüyorum.

Bir katılımcımız Türkiye'nin çok taraflı dış politika takip etmesinin demokratik ülkeler grubunda yer almasıyla çelişmeyeceğine zira geçmişte de çelişmediğine dikkat çekerken, bir diğer katılımcımız, Türkiye'nin menfaatlerini

başka coğrafyalarda ararken, uluslararası hukuk ve demokrasi anlamında Batı çıpasından ayrılmamak zorunda olduğunu vurguladı. Öte yandan Batı ittifakından bağımsız hareket arayışının, yeni bağımlılıklara yol açması riski de pek çok katılımcı tarafından dile getirildi. Birden çok katılımcımız ikili ilişkilerde Rusya'nın lehine bozulmuş dengeye işaret ederek, Batı'ya bağımlılıktan kaçınırken, yeni bağımlılıklar yaratılmaması, stratejik özerklik kavramının sadece Batı'ya karşı değil, ekonomik gücü yüksek Körfez ülkeleri gibi başka ülkeler için de geçerli olması gerektiğini belirtti. Oluşmakta olan yeni bağımlılıkların bir başka riski ise kendisini iç politikada gösteriyordu. Rusya ve Azerbaycan olmak üzere bazı ülkelerin Türkiye'nin iç politikasında etkin bir aktör olmaya başlamış olduğu savı da dikkat çekici bir unsur olarak dile getirildi. Mevcut ortaklıklarımızı tehlikeye atmadan, Doğu-Batı kapsamında birini diğerinin alternatifi olarak görmeden, Türkiye'nin ortaklıklarını çeşitlendirebileceği ifade edildi. Farklı coğrafyalarla ilişkilerde önemli bir uzlaşma noktası önümüzdeki dönemde dönüşen uluslararası düzende bölgeselliğin artacağı konusunda ortaya çıktı.

Türkiye'nin bölgesinde cereyan eden olaylarda bir belirleyici değilse de önemli etkileyici faktör olduğuna dikkat çeken bir katılımcımıza göre "Türkiye bölgesel konuları sahiplenip, bölgeler arası merkezilik üstlenerek" dış politikasına küresel anlamlılık kazandırabilirdi. Zira küresel ölçekte Türkiye'nin etkin olması, bölgesel "ayak izine" bağlıydı. Ancak, mevcut ittifaklık ilişkilerini bozmadan yeni ilişkiler inşa etmek için gerekli olan altın oranı tutturmanın zorluğuna dikkat çekildi. Bir katılımcımız bu güçlüğü şöyle açıkladı:

Bu ikinci yüzyılda küresel güç sistemi içerisinde Türkiye'nin bir bölgesel güç merkezi olması lazım. Buradaki handicap ne? Güvenlik, ekonomi ve kimlik üzerine dayalı üçlü bir sacayağı düşünelim. Bu üçü

arasında Türk dış politikasının açmazları var ve ölçülebilir hedefler konulup, güvenlik, ekonomi ve kimlik konusunda, açmazdan çıkartılması gerekiyor. Buradaki açmazdan kastımız da şu; örneğin, çok güvenlik ağırlıklı gittiğinde kimlikten taviz verebiliyor. AB'ye üye olmak isterken birdenbire Orta Doğu'da lider ülke olduğunu söyleyebiliyor vb. Orada o dengenin sağlanması gerekiyor.

Ticari ve ekonomik ilişkiler açısından da bölgeselliğin önemi konusunda genel bir uzlaşma vardı. Bu noktada Arap-İslam dünyasıyla ilişkilerin de zaman zaman sağlıklı bir kutuplaşmaya kurban gittiğine dikkat çekildi. Arap ülkelerinin Türkiye'nin doğal iş ortakları olduğu vurgulandı. Bu anlamda, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini gerginlikten uzak tutması, toparlaması gereği de bir başka uzlaşma noktası olarak ortaya çıktı. İlişkilerde yakın geçmişte yaşanan olumsuzluklar nedeniyle Türkiye'nin bölgesinde rol oynama kapasitesinin giderek üçüncü ülkelerin iradesinin süzgecinden geçtiğine dikkat çekildi. Bir emekli büyükelçi "Çok değişkenli bir dünyada tabii ki hiçbir şey mutlak sabit değil" derken şöyle devam etti:

Kendi özel çıkarlarımız, bölgesel ilişkilerimiz geçmişte de olduğu gibi, Kıbrıs harekâtında da olduğu gibi bizi icabında farklı adımlar atmaya yönlendirebilir. Ama burada rasyonalite önemli. Burada müttefiklerin sayısı önemli. Osmanlı dönemi dahil birkaç yıl öncesine kadar hiç bu kadar müttefiksiz kalmış mıyızdır? Bu soruyu kendimize sormamız lazım.

Bir başka emekli büyükelçi ise şöyle konuştu: "Başta komşularımızla olmak üzere uyumsuzlukların diplomasi ve müzakereyle çözülmesi çok önemli. Ayrıca başka ülkelerin içişlerine karışılmaması, hele hele dinî ve mezheple ilgili meseleler yüzünden; içişlerine karışılmaması büyük önem taşıyor."

Yakın ve uzak coğrafyalarla iş birliğini geliştirme gereğine bağlı olarak bir uzlaşma noktası da özellikle Çin'den başlayıp Orta Asya üzerinden Avrupa'ya uzanan bölgenin önümüzdeki dönem taşıyacağı önem üzerinde belirdi. Bir grubun Türk kuşağı olarak adlandırıldığı, bir diğer grubun orta koridor olarak adlandırdığı bu bölgeye Türkiye'nin özellikle 'connectivity' (bağlantısallık) açısından da önem atfetmesi ortaklaşan bir vurguyu oluşturdu.

Ancak biraz daha ileri gidip Çin'e uzandığımızda, önümüzdeki dönemde başat aktör olarak ortaya çıkacak olan Çin'le ilişkiler konusunda ayrışmalar olduğunu gözlemledik. Bu noktada özellikle Uygur sorunu Müslüman kimliğini öne çıkaranlarla Türk milliyetçiliğini öne çıkaranlar arasında bir gerilim hattı olarak kendini gösterdi. Türk milliyetçisi olduğunu özellikle belirten bir katılımcımız, Çin'in eleştirilen Uygur politikasının Türkiye'yi kaçınılmaz olarak bir tercihe zorladığını, Türkiye'nin Çin'e karşı ahlaki bir pozisyon almak zorunda olduğunu söyledi. Bir başka katılımcımız Uygur sorununun Batı tarafından özellikle "kaşındığını", bugün için ABD ile Çin arasında üçüncü dünya savaşı çıkmıyorsa, bunun Çin'in alttan alması nedeniyle olduğunu belirtti.

Katılımcılarımızdan bazıları ABD-Çin rekabetinde de daha özerk bir duruş benimsenmesini savundu. Bir katılımcımız görüşünü şöyle açıkladı: "Niye? Çünkü böyle bir tehdit (ABD ile Çin arasında üçüncü dünya savaşı) geliyorsa Türkiye'nin Batı içinde ama Batıdan özerk bir politika izlemesi, karşı karşıya kaldığımız dünya açısından risk

oranını azaltan bir unsur olur." Öte yandan yaklaşan ABD-Çin rekabetinde, tıpkı Batı-Rusya rekabetinde olduğu gibi Türkiye'nin hareket alanının daralma riski de gündeme geldi.

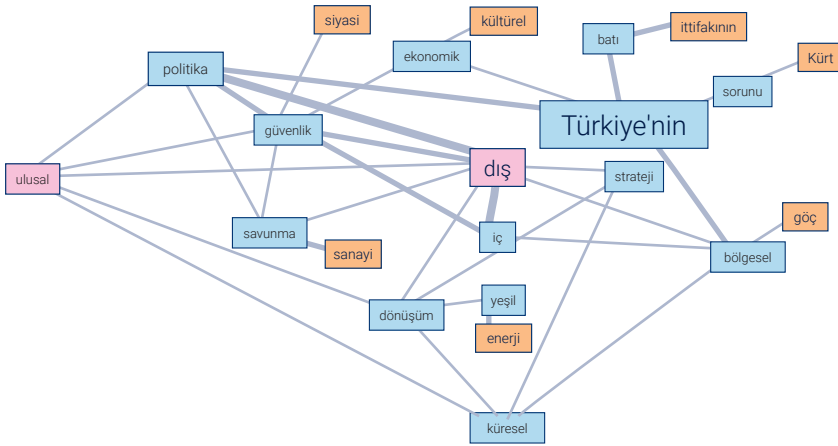

Son 10 yıldır Türkiye'nin kullanmaya çalıştığı manevra alanının; hem Şanhay İş Birliği Örgütü'ne girerim, hem de NATO'da kalırım şeklindeki davranışa bağlı manevra alanının önümüzdeki dönemde ciddi şekilde daralacağını, bu manevra kabiliyetinin konjonktür itibarıyla küçüleceğini düşünüyorum. Çin'den bugün en büyük Batı şirketleri çıkmaya çalışıyor, Hindistan'a doğru yöneliyorlar. Batıyla ilişkilerini daha iyi tutan bir Türkiye'nin mesela bu tedarik zincirlerini kendi ülkesine, ekonomisine kaydırma imkânı olabilir. Ama diğer

tarafa yöneldi. Kuşak ve Yol yatırımlarından veya Çin'in finansmanından faydalanma gibi pragmatik kazanımlar olabilir. Ama iki tarafa dayanma kabiliyeti azalacaktır.

Bir akademisyen katılımcımıza göre Türkiye stratejik orta büyüklükte bir güç ve başta Hindistan, Brezilya olmak üzere, stratejik orta büyüklükte güçler de herhangi bir kutba bağlı kalmadan daha bağımsız davranma arayışında. "Türkiye gibi ülkeler bu uluslararası sistem değişimlerinde önemli roller oynayabilir. Bunu yumuşatabilirler, farklı ilişkiler kurabilirler. Dolayısıyla Türkiye'nin önünde çok önemli bir fırsat olduğunu düşünüyorum ben." Ancak aynı akademisyene göre, Türkiye'nin süreci iyi yönetememesi durumunda "kaygan hibrit dönemde oluşacak yarılmalar içinde kaybolması riski de" vardı.

Çalıştaylarda "ulusal" ve "dış politika" kavramlarının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "ulusal" ve "dış politika" terimlerinin kolo-kasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar (doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili (dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır.

Değerlendirme

Çalıştaylarımızda Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında küresel gelişmeler ve ulusal strateji arasındaki bağı tartıştık.

Tartışmamızda değişen güçler dengesinden dış politika kadaki yeni gündemlere kadar pek çok konuyu ele aldık. Bu tartışmalarda uzlaşma noktaları ortaya çıksa da Türkiye'de bugüne kadar yapılan tartışmalara paralel olan bazı önemli görüş ayrılıkları da oluştu.

Uzlaşma noktalarından ilki küresel dengelerin değiştiği ve bunun Türkiye'ye hem fırsatlar hem de bir takım yeni sınırlamalar getirdiği yönündeydi. Bütün katılımcılarımız bu dengelerinin dönüşümünün iyi anlaşılmasının Türkiye açısından öneminin altını çizdi. Özellikle ABD ve Çin arasındaki rekabet, Batının değişen gücü, yeni küresel ve bölgesel aktörlerin ortaya çıkması ve artan bölgeselleşme eğilimi Türkiye'nin dikkatle takip etmesi gereken konular olarak gündeme geldi.

Değişen küresel dengeler ışığında katılımcılarımız nasıl bir dış politika izlememiz gerektiğini de tartıştılar. Söz alan birçok katılımcı Türkiye'nin küresel gelişmeleri izleyerek ülkenin refahı artıran bir dış politikaya sahip olmasının ve bunda teknoloji ve iklim uyumlu enerjinin öneminin altını çizdi. Bunun dışında başka bir uzlaşma noktası Türkiye'nin nüfuzunu istikrarlı olarak artırılabilen bir ülke olması beklentisiydi. Ancak dış politikada istikrar, öngörülebilirlik gibi geçmişte temel değer olarak görülen eğilimlerin artık geçerli olmayabileceği noktasında bir tartışma yaşandı. Katılımcılarımız esnek ve hatta bazı açılardan öngörülemez bir dış politikanın bu küresel geçiş döneminde ülkelere bazen avantajlar sağladığını iddia etti.

Hiç kuşkusuz en önemli tartışma konularından birisi Türkiye'nin içinde yer aldığı ittifak sistemiydi. Burada temel uzlaşma noktası Türkiye'nin mevcut ittifaklarından vazgeçilmemesi konusunda oldu. Ancak bu ittifaklara dahil olma biçimleri ve Türkiye'nin stratejik özerkliği önemli bir tartışma alanıydı. Kimi katılımcılar Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde belirgin bir aktör olarak kalmaya devam etmesinin önemini vurgularken ve bu ittifakın Türkiye dış politikası için ana ittifak sistemi olması gerektiğinin altını çizerken; kimi katılımcılar için Batı ittifakı Türkiye'nin farklı ittifaklarından sadece birisi olmalıydı.

Bu açıdan stratejik özerklik kavramının ya da esnek/akışkan ittifakların tartışılmasında farklılık vardı. Stratejik özerklik bazı katılımcılarımız için Batıdan özerk ittifak sistemleri içerisine dahil olma anlamına gelirken kimi katılımcılarımız için de Batı ittifakının ana çip olarak alınarak, buna paralel bir biçimde Türkiye'nin kendi öz gücünü artırma ve hemen bütün aktörlerle konuşabilme yeteneğine sahip olması anlamına geliyordu.

Bir diğer önemli tartışma konusu çıkar ve kimlik arasındaki denge oldu. Katılımcılarımızın hemen tamamı bu dengenin önemli olduğunu savunurken kimileri de kimlik bazlı dış politika yapmanın ulusal çıkarları geriye ittiğini iddia ettiler. Bu tartışmada öne çıkan en önemli konu Türkiye'nin iç bölünmelerine de paralel olarak dış politikasında da farklı kimlik yönelimlerinin olmasıydı. Bu açıdan hangi kimliğe vurgu yapıldığının dış politika yönetimi açısından son derece önemli olduğunu gözlemledik.

Kimlik söz konusu olduğunda hiç kuşkusuz en önemli tartışmalardan birisi Türkiye'nin Batılı kimliğiyle Batı itti-

fakı arasındaki ilişki oldu. Pek çok katılımcı Türkiye'nin Batılı kimliğini muhafaza etmesi ile Batı ittifakı içerisinde yer almasının önemine vurgu yaparak, bunun Türkiye için vazgeçilmez olduğunu söyledi. Ne var ki, Türkiye'nin Batılı kimliği dolayısıyla Batı ittifakı içinde yer alması gerektiği konusuna daha şüpheli yaklaşan katılımcılar da olduğunu söylemeliyiz.

Dış politika söz konusu olduğunda bir diğer önemli tartışma konusu değerlerdi. Türkiye'nin teknoloji, iklim krizi gibi yeni ortaya çıkan konularda değerler üzerinden dış politika yapmasının prestijini ve saygınlığını artıracığı vurgulandı. Dış politika kararlarının aynı zamanda değişen küreselleşme örüntülerine uyumlu olacak bir biçimde Türkiye'nin ekonomik refahını artırma hedefi ile yapılması konusunda da bir uzlaşma vardı. Türkiye'nin gerek bölgesel gerekse küresel olarak ticaret yapmasının önündeki engellerin kaldırılmasının önemine dikkat çekildi. Ancak bunun için istikrarın, öngörülebilirliğin ve iç siyasal düzenin öneminin altı çizildi. Türkiye'nin ekonomik coğrafyasının da giderek ayrıştığı belirtildi ve bunun yarattığı sorunlar üzerinde tespitler yapıldı.

İç politika ve dış politika arasındaki geçişkenliğin artması konusu da vurgulanan temalardan biriydi. Gerek dış politikanın iç politikada araçsallaştırılması üzerinden gerekse iç politikanın ihtiyaçları üzerinden dış politika araçlarının saptanması bir tartışma konusu oldu. Dış politikanın iç politika ile ilişkisinin olumlu ya da olumsuz yönleri üzerine değerlendirmelerde bulunuldu. Bu tartışmaya karar alma mekanizmalarında son yıllarda yaşanan dönüşüm eşlik etti. Kurumsallaşmanın olduğu

bir dış politikanın daha öngörülebilir ve istikrarlı olduğu ancak bu kurumsallaşmanın çözülmesiyle birlikte öngörülebilirliğin ortadan kalktığı söylendi. Bu duruma bilgi alma ve şeffaflık tartışmaları ve bunlardaki bozulma/çözülme eşlik etti. Diğer yandan yukarıda belirtildiği üzere, belli oranda öngörülmezliğin, ülkelerin dış politikasına güç katabileceği değerlendirildi.

Ekonominin bir savaş aracı haline geldiği dönemde ülkelerin kendi öz ekonomik direncinin artırılmasının son derece kritik olduğu yine uzlaşma konularından birisiydi. Bu konuda hem kaynak çeşitlendirilmesinin hem ticari ilişkilerin çoğullaşmasının hem de insan kaynağı gibi Türkiye'nin yeni teknolojik döneme uyum sağlamasını mümkün kılacak unsurların kalitesinin artırılmasının önemi vurgulandı. İklim, enerji, göç ve teknoloji konuları yine yeni gündemler olarak tartışıldı.

Refah ve Bölüşüm Çalıştayları

Prof. Dr. Ceyhun Elgin ve Prof. Dr. Burça Kızılırmak

Türkiye ekonomisi Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana belirli bir uzun vadeli trendin etrafında oynaklık göstermekle beraber hem toplam hem de kişi başı millî gelir açısından anlamlı bir ekonomik büyüme gösterdi. Ancak bu ekonomik büyümenin sosyal refaha ne ölçüde yansıdığı ve özellikle toplumun tamamını kapsayacak ve toplumun geniş kesimlerinin zaman içerisinde göreceli olarak büyüyen pastadan pay alacağı şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği, uzunca bir süredir hem akademik dünyada hem de siyaset ve medyada tartışılan konular olageldi. Bu tartışma oldukça önemli zira toplam millî gelirden alınan payların göreceli değişimleri eğitim, istihdam, tüketim ve gelir başta olmak üzere iktisadi ve sosyal boyutta birçok eşitsizliği de beraberinde getiriyor.

Türkiye ekonomisinin zaman içindeki seyrine paralel olarak, Türkiye halen OECD ve Avrupa ülkeleri (ve özellikle de Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında) içinde nispeten yüksek gelir ve servet eşitsizliği seviyesi ile öne çıkan bir ülke. (Elveren ve Galbraith, 2009; Torul ve Öztunalı, 2018; Tamkoç ve Torul, 2020; Filiztekin, 2020) Bu yüksek eşitsizlik, doğrudan ve dolaylı olarak tüketim, eğitim, sağlık, barınma, çevre gibi alanlarda da eşitsizlik olarak kendini gösteriyor. Söz konusu eşitsizliklerin temel sonuçlarından biri de Türkiye'de ciddi bir düzeyde olan yoksulluk olgusu. Yoksulluğun ölçümü ve hangi politikalarla azaltılabileceği Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ekonomi politikası tartışmalarının temelinde yer alıyor.

Kimi liberteryen iktisatçılara göre yoksulluk ve eşitsizlik karşısında devletin aktif bir rol oynaması gerekmez de yine birçok iktisatçı ve iktisadi düşünce okuluna göre hem yoksulluk hem de gelir ve servet eşitsizliği bir ülkede sosyal refah üzerinde önemli bir etki gösterir. Bu nedenle yoksulluk ve eşitsizliğin refah üzerinde etkileri ile devletin bu alandaki rolü yine, özellikle de Türkiye ekonomisi özelinde tartışılmaya muhtaç konular arasında.

Refah ve Bölüşüm başlığı altında düzenlediğimiz çalışmalar 6 Mayıs 2023 ve 17 Haziran 2023 tarihlerinde İstan-

bul ve Adana'da yapıldı. Çalıştaylara, çalışma hayatının işçi, işveren, çiftçi, esnaf gibi farklı kesimlerinden temsilciler, bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri temsilcileri, akademisyenler, gazeteciler, kanaat önderleri ve gençlerden oluşan toplam 62 kişi katıldı. Toplantılarda yukarıda çizdiğimiz kapsamda gündeme getirdiğimiz aşağıdaki beş soru çerçevesinde şekillenen katkılarla, Türkiye'nin ikinci yüzyılında refah ve bölüşüm konusu temel kavramlar, kazanımlar/politikalar ve neler yapılması gerektiğine dair tespit ve öneriler ile tartışıldı:

1. Sosyal refah ya da toplumsal refah kavramlarından ne anlıyoruz? Daha zengin bir ekonomi otomatik olarak daha yüksek bir sosyal refah anlamına mı gelmektedir? Eşitsizlik, yoksulluk ile sosyal refah arasındaki ilişkiyi, özellikle Türkiye özelinde nasıl görüyorsunuz? Hangi alanlarda ilerlemeyi hedeflemeliyiz (örneğin ekonomik eşitsizlikler, büyüme)?

2. Eşitsizlik ve adaletsizlik size aynı şeyi mi ifade ediyor? Örneğin, gelir eşitsizliği ile gelir adaletsizliği size aynı şeyi mi ifade ediyor? Sosyal refah artışı için hangisi hedeflenmelidir?

3. Gelir eşitsizliği, tüketim eşitsizliği ve servet eşitsizliğinde Türkiye'de ne gibi gelişmeler kaydedilmiştir? Gelir, tüketim ve servet eşitsizlikleri dışında Türkiye'de tartışılması gereken diğer temel eşitsizlik boyutları neler olabilir ve bu alanlardaki ilerlemeler neler olmuştur? Ekonomi politikaları tüm bu alanlarda ne kadar etkili olmuştur, hangi politikalar daha etkili sonuçlar vermiştir?

4. Türkiye'de eşitsizlikleri azaltmak için devlete düşen rol ya da roller nedir? Eşitsizliği, yoksulluğu azaltma ve sosyal refahı artırma konusunda hangi politikalar uygulanmalıdır? Bu noktada farklı ülkelerin refah ve eşitsizliğe yaklaşımlarından ve deneyimlerinden ne öğrenebiliriz?

5. Eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal refah hususlarında bugüne kadar yapılanlardan farklı olarak neler yapılabilir? Bu konularda sivil toplumun rolü ne olmalıdır? Sivil toplum devletle birlikte mi devletten bağımsız mı hareket etmelidir?

Sosyal Refah Anlayışı

Sosyal refah ve toplumsal refah kavramları her ne kadar medyada ve akademide sıklıkla kullanılsa da kimi zaman tanımları arka planda kalmakta ve bu kavramlardan ne anlaşıldığı tam net olarak anlaşılamamaktadır. Bu doğrultuda katılımcılarca, Türkiye'de refah seviyesinin mevcut durumu ve nasıl daha da iyileştirilebileceği tartışılmadan önce bu kavramlardan ne anlaşıldığı soruldu. Bu konuda katılımcıların görüşlerinin ortak noktası, sosyal refahı gelir ile sınırlı tutmamak yönünde oldu. Buradan, gelir ile refah arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı, sosyal refahın daha geniş bir perspektifle ele alınması gerektiği ortaya çıkıyor.

Kavramın nasıl genişletilebileceği konusunda ise yaklaşımlar oldukça çeşitliydi. Bir görüş, mutluluk kavramı üzerinde duruyor. Özel sektörden bazı katılımcılar, toplumun genel mutluluğu ne kadar yüksekse toplumsal refahın da o kadar yüksek olacağını belirtti.

Bir diğer yaklaşım ise sosyal refahı tek bir kavramla ölçmeye çalışmak yerine sosyal refahın çok boyutluluğunu dikkate almak gerektiğini vurguluyor. Bu konuda somut öneriler de dile getirildi. Örneğin bir akademisyen katılımcı, bu çok boyutluluğu vurgulayarak belki de bir araştırmayla nasıl algılandığının belirlenmesi gerektiğini belirtti.

Bir başka katılımcı Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin özellikle sosyal refahın çok boyutlu olarak değerlendirilmesine katkı sağladığını belirterek, ulusal düzeyde de benzer bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ifade etti. Türkiye'nin 6 Şubat 2023'de yaşadığı Kahramanmaraş/Hatay depremleri, sosyal refah anlayışını da etkilemiş gibi görünüyor. Örneğin bir katılımcıya göre deprem sonrası gördük ki "Refah dediğimiz kavramın tanımı, biraz da oturduğumuz evin sağlamlığıyla ilgiliydi". Bizzat deprem bölgesinden gelen bir katılımcıya göre ise depremedelerin refah tanımı

temel ihtiyaçlara indirgenerek belirlenmek durumunda; "asbestsiz hava soluyabilmek", "sağlıklı suya erişim sağlayabilmek", "güvenli gıdaya ulaşabilmek" ve "fiyat adaletsizliğiyle ayakta durabilmek" gibi.

Sonuç olarak katılımcıların görüşleri, sosyal refah kavramının sadece ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda mutluluk, adalet, barış, sağlık, barınma gibi çok çeşitli faktörlere dayandığına işaret ediyor. Hem akademisyenlerin hem de uluslararası kuruluşların artan bir şekilde vurguladığı çok boyutlu refah kavramı bu çalışmada öne çıkmış durumda. Bu açıdan bakıldığında, TÜİK tarafından yayınlanmaya başlanan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" göstergeleri, katılımcılarımızın Türkiye'de sosyal refahın geniş tanımıyla ölçülmesine dönük yaklaşımıyla uyumlu bir adım sayılabilir.

Türkiye'de Eşitsizlik, Yoksulluk ve Sosyal Refah

Katılımcılara sorulan bir diğer soru toplumun ekonomik hedefleri ile ilgiliydi: "Eşitsizlik/yoksulluk ile sosyal refah arasındaki ilişkiyi, özellikle de Türkiye özelinde nasıl görüyorsunuz? Hangi alanlarda ilerlemeyi hedeflemeliyiz (örneğin ekonomik eşitsizlikler, büyüme)?" Bu soruya gelen yanıtlar değişkenlik gösterdi. Bir kısmı, ekonomik büyümenin düşük gelirli gruplara da refah artışı sağlayabileceğini savunurken, diğerleri bu sonucun otomatik olarak gerçekleşmeyeceğini ve sürdürülebilir olup olmadığının önemli olduğunu vurguluyor. Aslında eşitsizlik ve büyüme ilişkisi oldukça eski ve iktisat literatürünü uzunca bir süre meşgul etmiş bir tartışma içeriyor. Büyüme sağlanırsa, bunun düşük gelirli gruplara da refah artışı sağlayacağı görüşü bir dönem literatüre egemen olsa da bu sonucun otomatik olarak ortaya çıkmayacağını ileri süren geniş bir literatür de söz konusu. İşveren çevresinden gelen bir katılımcı birinci tür yaklaşıma destek veren bir açıklama getirdi:

Büyüme mi, eşitsizlik mi? Hangisini düzeltmeliyim sorusunun yanıtı; ikisini de düzeltmeliyim. Büyük bir pasta olmadan pastayı eşit dağıtsan da herkes aç kalır. Çok büyük pastada, pastayı çok eşit dağıtmasan da herkes doyar gibi bir durum söz konusu.

Toplantılarda daha ağırlıklı olarak belirtilen görüş ise sadece ekonomik büyümeye değil, eşitlik, sürdürülebilir kalkınma, gelir dağılımı gibi daha kapsamlı ekonomik hedeflere odaklanılması gerektiği şeklinde. Bu çerçevede, eşitlik odaklı büyümenin daha sürdürülebilir ve toplumun genel refahını artırıcı bir yaklaşım olduğu vurgulanıyor. Örneğin, bir akademisyen katılımcı eşitsizliği azaltarak daha yüksek büyümenin sağlanabileceğini vurguladı. Başka bir katılımcı ise "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri"nin de denkleme dahil edilerek "hem ekonomik büyümeyi hem kalkınmayı hem de eşitsizliği ve gelir dağılımını ele almak" gerektiğini vurguladı. Bir başka akademisyen de bu düşünceyi kapsayıcı büyüme kavramı ile özetledi:

Kapsayıcılık büyümenin nimetlerinin bütün topluma belirli şekilde yayılması anlamına geliyor. Çünkü öbür türlü, büyüme oluyor fakat nimetleri toplumun fertlerine yayılmıyor.

Katılımcılara sorduğumuz soruya bir itiraz ise eşitsizlik/yoksulluk ayrımı konusunda oldu. Akademisyen bir katılımcı, eşitsizliğin azalmasının yoksulluğun azalması anlamına gelmeyeceğini, gelir eşitsizliğinin arttığı ancak

yoksulluğun azaldığı durumlar olduğunu belirtti. Bu katılımcıya göre, gelir eşitsizliğinden önce yoksulluğa odaklanılmalı.

Bu çalıştayın katılımcılarının çoğunluğunun görüşü, toplumun tüm kesimlerine katkı sağlayacak bir ekonomik büyümenin hedeflenmesi gerektiği şeklinde. Buradan yola çıkarak Türkiye'nin gelecek yüzyılının planlanmasında ekonomik büyümenin sadece genel bir artış olarak değil, aynı zamanda eşitlik, sürdürülebilirlik ve toplumun genel refahını hedefleyen bir yaklaşımla ele alınması gerektiği ortaya çıkıyor.

Eşitsizlik mi Adaletsizlik mi?

Toplantılarda ele alınan bir diğer konu ise eşitsizlik ve adalet kavramları ile ilgili oldu. Katılımcılara sorulan soru şu şekildeydi: "Eşitsizlik ve adaletsizlik size aynı şeyi mi ifade ediyor? Örneğin, gelir eşitsizliği ile gelir adaletsizliği size aynı şeyi mi ifade ediyor? Sosyal refah artışı için hangisi hedeflenmelidir?" Gelen yorumlar bu iki kavram arasındaki farklılıklar ve ilişkiler konusunda bir fikir birliği olmadığını gösterdi. Ancak katılımcıların ortak noktası iki kavramın aynı şeyi ifade etmediği, adaletsizliğin daha geniş bir kavram olduğu ve sosyal refah artışı için adalet kavramının gözetilmesi gerektiği şeklinde.

Yaklaşımlar arasındaki farklılık özellikle adalet kavramından ne anlaşıldığı ile ilgili. Bazı katılımcılar eşitlik kavramının aynı durumdaki şeyler arasındaki eşitliği ifade ettiğini, adalet kavramının ise farklı düzlemler ve farklı kişiler için geçerli olduğunu düşünüyor. Bir sivil toplum gönüllüsü bunu bir hikâye örneği ile açıkladı. "...Şu meşhur hikâye vardır, tilki ile leylek aynı kaptan yemek yemeye çalıştıklarında yiyemezler ya da içmeye çalıştığında içemezler. Çünkü birinin gagası uzun, öbürünün ağzının yapısı farklı.

Onun için eşitsizlik, adaletsizlik demek değildir." Bir akademisyen adaletsizliği "daha uzun vadeli eşitsizlikler ... eğitim, sağlık ve özellikle kuşaklar arası eşitsizlikler" olarak gördüğünü belirtti. Birçok katılımcı ise eşitliği sağlamanın ancak adaletle mümkün olacağını savundu.

Bu iki kavram arasında hangisine odaklanması gerektiği konusunda ise katılımcılar, farklı nedenlerle de olsa, tercihini adalet kavramı yönünde kullanıyor. Bir sivil toplum örgütü temsilcisine göre, herkesin geliri eşit olursa "... bunun düzeni farklı bir düzen olur, bu komünizme gider. Bu nedenle de bu ekonomik düzen içerisinde ... gelir eşitsizliğini doğru bir kavram olarak görmüyorum. Ama gelir adaletsizliği dersek doğru." Genç bir katılımcı ise adalet kavramının toplumsal uzlaşi için daha önemli olduğuna vurgu yaptı:

İnsanları eşitsizlikten ziyade adaletsizlik kadar yaralayan bir duygu görmedim. Adaletsizlik hissettikleri anda insanlar çok büyük tepkiler verebiliyorlar. Dolayısıyla bu da öfkeyi besliyor ve insanların oturup, konuşup, uzlaşıp bir şeyleri çözme ihtimali çok zorlaşıyor.

Bir sivil toplum örgütü yöneticisi ise Türkiye'deki duruma da odaklanarak adaletin sağlanabilmesi için "asgari müşterek seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini" belirtti: "Herkesin sıcak bir yatağının, bir aşının ve işinin olması gerekiyor. ... Eğitimde fırsat eşitliğinin olması gerekiyor." Bu katılımcıya göre bu konuda Türkiye'nin işi zor. Neden olarak, toplumun kutuplaşmış durumda olduğuna ve tüm kesimlerin kamu kaynaklarına erişim imkânlarının eşit olmadığı bir ortamda gelirin adil dağılımından bahsedilemeyeceğine dikkat çekti.

Kavramlarla ilgili tanımlamalar ne olursa olsun, yapılan görüşmelerde katılımcıların adaleti daha fazla önemsendiği ortaya çıktı. Eşitlik kavramına göre ölçümü daha zor olsa dahi Türkiye'nin geleceği için politika önerileri geliştirilirken güçlü bir adalet çerçevesi kurmanın gelecek için daha etkili olacağı kanısı hâkim oldu.

Türkiye'de Eşitsizlikler, Belirleyicileri ve Uygulanan Politika Araçları

Katılımcıların genel kanısı Türkiye'de gelir, tüketim ve servet eşitsizliklerinin yüksek olduğu ve bu konuda bir ilerleme sağlanmamış olduğu şeklinde. Bu duruma gelinmesinde etkili olan politikalar ile diğer faktörler aşağıda ele alınmaktadır. Katılımcıların farklı eşitsizlik boyutları ve bu alanlarda Türkiye'nin kat ettiği yol ile ilgili düşünceleri de burada özetlenmektedir.

Gelir dağılımının belirlenmesinde hükümetlerin kullandığı önemli bir araç, sosyal yardımlar ve transferler olarak ortaya çıkıyor. Bu konuda genel görüş, sosyal yardımların düşük gelirli grupların gelir payını artırdığı ancak genel ekonomik eşitsizlikleri azaltmada yetersiz kaldığı şeklinde. Bir akademisyen katılımcı yaşadığı şehirde sosyal yardımların siyasal bir araç olarak kullanıldığını ve bunun oy tercihlerini etkilediğini söyledi. Bu katılımcıya göre "Yardım harcamalarının eşitsizlik üzerindeki etkisi düşük olsa da hükümete oy olarak çok yüksek bir katkıda bulunuyor". Diğer bir katılımcı ise "emekli gelirlerinin gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada önemli bir rol oynadığı"na vurgu yaptı. Bu nedenle, araştırmacıların genel görüşü, sosyal yardımların etkisinin düşük, ancak emekli maaş ödemelerinin etkisinin daha yüksek olduğu yönünde.

Gelir dağılımının belirlenmesinde etkili bir diğer politika aracı ise vergiler. Toplantılarda Türkiye'deki vergi politikalarının eşitsizlikleri artırdığı, özellikle asgari ücret üzerinden alınan vergi istisnasının eşitsizlikleri daha da artırdığı belirtildi. Bir akademisyen, asgari ücrette vergi istisnası bulunmasına rağmen, Gelir Vergisi Kanunu'nun belirli maddelerinin eşitsizliği artırdığını belirtiyor. Vergi politikalarının eşitsizliklere katkısını gösteren önemli bir diğer örnek ise Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ile ilgili oldu: Türkiye'de sınırlı sayıda maldan ÖTV alınıyor. Oysa Avrupa'da, Türkiye'de vergilendirilmeyen birçok ürün özel tüketim vergisi kapsamında vergilendiriliyor.

Uygulanan politikalar yanında uygulanmayan politikalar da gelir dağılımının bugünkü durumunun belirleyicilerinden. Toplantıdaki katılımcılara göre, Türkiye'deki eşitsizliklerin açıklanmasında kent-kır dengesi ve tarımsal teşvikler önemli rol oynuyor. Kırdan kente göç ve tarım sektöründeki destek eksikliği öne çıkan faktörler arasında bulunuyor. Bir sivil toplum temsilcisi tarıma yönelik teşvik eksikliğini vurgulayarak, kentleşmenin ve üretimden uzaklaşmanın sorunlara yol açtığını ifade etti. Kamu kesimi istihdamının gereğinden fazla yüksek olduğunu, bu durumun ülkeyi zorladığını savundu. Bir sivil toplum örgütü yöneticisi ise gelir adaletindeki bozulmayı kır-kent dağılımındaki sorunlara bağlayarak, kırdan kente göçün adaletsizliği artırdığını dile getirdi. Bu durumu 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren köylerde sosyal imkânların azalması ve gençlerin kentlere göç etmesiyle ilişkilendirdi. Kırsalda uzun yıllar boyunca ihmal edildiği ifade edilen bir diğer grup ise kadınlar. Bir iş insanı, kırsal kesimdeki kadınların uzun süre hem siyaseten hem de sivil topluma katılım yönünde kimliksiz kaldığını ve son zamanlarda hükümetin bu duruma müdahale etmesiyle bu durumun değiştiğini vurguladı:

Ve kadınlar kimliksiz, sadece tarlada çalışan, evinde çabalayan bireyler. Birey bile değil. Kendi kimliğini kazanamamış ama hükümet gelmiş köylere kadar inmiş. Onlara bir kimlik vermiş. Demiş ki sen şundan sorumlusun. Sen partinin şu işinden sorumlusun. Bir gruplanma olmuş, bir ekip kurulmuş. Liderleri de gayet başarılı. Ve kadınlar bir birey olduklarını anlamışlar. Artık bir birey gibi davranıyorlar.

Türkiye'nin eleştirildiği bir diğer alan ise büyüme modeli. Katılımcıların bazıları Türkiye'nin büyüme modelinin eşitsizlikleri artırdığını, özellikle inşaat sektörüne odaklanan bir büyüme modelinin gelir adaletine katkı sağlamadığını düşünüyor.

Toplantılarda genellikle eşitsizliği artıran faktörlere odaklanılırken, bir işçi sendikası temsilcisi 2012 yılında yapılan olumlu politika değişikliklerine vurgu yaptı. Bu değişiklikler arasında sendikal örgütlenme sürecinin kolaylaştırılması, taşeron işçilerin kadroya alınması, zorunlu emeklilik uygulamasının kaldırılması, asgari ücretin üzerinde ücret alanlar için asgari ücret kısmına vergi muafiyeti gibi adımların bulunduğunu ifade etti. Ayrıca geçici ve mevsimlik işçilerin çalışma sürelerinde yapılan iyileştirmelerin de olumlu gelişmeler olduğunu belirtti.

Bu spesifik politikalar yanında Türkiye'de eşitsizlikler üzerinde etkili olduğu düşünülen pek çok faktör üzerine konuşuldu. Bunlardan birisi ayrımcılık. Bir katılımcı, ayrımcılığın özellikle LGBTİ+ bireyler üzerindeki etkilerinin altını çizerek eşitsizlik, yoksulluk ve adaletsizlik gibi süreçlere neden olduğuna vurgu yaptı:

LGBTİ+'ların insan hakları, sadece medeni ve siyasal haklar ya da sadece yatak odası meselesiymiş gibi algılansa da bugün LGBTİ+'lara dönük ayrımcılığı, Türkiye'de LGBTİ+ komünitesinin %98'inin ciddi anlamda yoksullukla sınıandığını, çalışabilen LGBTİ+'ların ciddi bir kısmının sigortasız çalıştırıldığını ya da asgari ücretin altında ücretlere mahkûm edildiğini görüyoruz.

Toplantılarda, özellikle bölgesel düzeyde gelir dağılımıyla ilgili durum ve bunu etkileyen faktörler önemli bir konu olarak öne çıktı. Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi eğitim, sağlık, sosyal yaşam ve hava kirliliği gibi birçok göstere açısından Türkiye'de bölgesel gelir dağılımının bozuk olduğunu belirtti. İş gücü piyasasındaki bölgeler arası eşitsizlikler de vurgulanan diğer önemli faktörler arasındaydı. Bir akademisyen, örneğin Van için kayıt dışılık oranının Türkiye ortalamasından yüksek olduğuna ve asgari ücretten düşük ücretlerin varlığına dikkat çekti. Aynı toplantıda yer alan bir başka katılımcı ise Hakkari'den örnek vererek orada işsizliğin ve imkansızlıkların yoğun olarak yaşandığını, genç nüfusun işsizlikle mücadele ettiğini, iş imkânlarının ve iş alanlarının yetersiz olduğunu ifade etti. Ayrıca ulaşım sorunlarına vurgu yaparak, bölgenin hizmetlerden eşit şekilde faydalanması gerektiğini dile getirdi.

Özellikle son zamanlarda etkisini arttıran faktörler de dile getirildi. Bir akademisyen katılımcı, eşitsizlik tartışmalarının küresel ekolojik ve teknolojik gelişmelerden bağımsız yapılamayacağını vurgulayarak, küresel iklim değişikliği ve teknolojik dönüşümün eşitsizlikleri derinleştirdiğini belirtti. Bu katılımcıya göre, refah kavramı ekolojik sistem içinde ele

alınmalı ve teknolojik dönüşümün iş gücü piyasası üzerindeki etkisine dikkat edilmeli. Toplantılarda gelir, tüketim ve servet eşitsizliği dışında eşitsizliğin diğer boyutları üzerine de bir dizi öneriler ve tespitler paylaşıldı. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, zaman kullanımındaki eşitsizlikler, fırsat eşitsizliği, politik karar süreçlerine katılım, hak arama eşitsizlikleri ve veri eşitsizliği gibi konuların ön plana çıktığı söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine yapılan vurgulamalarda bir akademisyen, zaman kullanımı verilerine göre kadınların erkeklere göre daha fazla çalıştığını, ancak ücret eşitsizliğinin devam ettiğini belirtti. Ayrıca özellikle yüksek gelirli hanelerde bile kadınların ekonomik olarak dezavantajlı konumda olduğunu da vurguladı. Bu katılımcının paylaştığı veriye göre, Türkiye'de bir kadın bir erkekten günde ortalama 1 saat 7 dakika daha fazla çalışıyor. Burada sözü edilen süre, ücretli ve ücretsiz çalışma toplamını ifade ediyor. Bu da kadınlar açısından yılda takriben 49 gün ek mesaiye denk geliyor. Katılımcı, buna rağmen kadınlar ve erkekler arasındaki ücret eşitsizliğinin hâlâ yadsınamayacak derecede yüksek olduğunu belirtti. Yine toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda dikkat çekilen bir diğer sorun servet eşitsizliği ile ilgili. Bu konuda yapılan çalışmaların eksik olduğunu vurgulayan bir katılımcıya göre "Ücret eşitsizliğinin çok daha ötesinde bir de servet eşitsizliği olduğunu düşünebiliriz". Türkiye'deki hane yapısı ağırlıklı olarak (çift çalışanlı haneden ziyade) tek erkek çalışanlı hane yapısı olduğu için "Erkeğin yüksek gelir kazandığı bir hanede bile kadın yoksulluğu gibi bir meseleden bahsetmemiz gerekiyor." Buradaki sorun, kadının gelir üzerinde kontrolünün olmaması ve bunun başta şiddet gibi pek çok sonucunun olması olarak düşünülebilir.

Toplantılarda en çok üzerinde durulan kavramlardan birisi de fırsat eşitsizliği oldu ve Türkiye'de fırsat eşitliğinin azaldığına dair görüşler ortaya çıktı. Özellikle eğitimde fırsat eşitsizliğinin arttığını vurgulayan bir katılımcıya göre, devlet okullarından çıkan öğrencilerle ilgili ciddi sorunlar var:

Devlet liselerinden, devlet okullarından çıkan öğrencilerin artık ne dil yetkinliğine ne de diğer konulardaki yetkinliğine aileler güvenemiyor bile.

Diğer eşitsizlik boyutları ile ilgili olarak bu sayılanların dışında çok sayıda öneri de gündeme geldi. Bunlar arasında dijital imkânlara ulaşımında, huzurda, özgürlüklerden faydalanmada, ekolojik ve çevresel maliyetlerin dağılımında, parlamentoda temsil edilmede, yargıda, hak aramada eşitlik gibi konular bulunuyor.

Son olarak, yeni boyutlar alanında tartışmaya değer bir diğer konu veri eşitsizliği oldu. Katılımcılar "Hangi alanlarda ve hangi gruplar için veri eksikliği var?" sorusuna çok çeşitli yanıtlar verdiler. Farklı kimliklere, örneğin Kürtlere, LGBTİ+ bireylere, kadınlara ait verilerin bulunmaması veya eksikliklerin olması, Türkiye için ciddi bir sorun olarak görülüyor. Bir sivil toplum örgütü yöneticisi Kürtlerle ilgili bilgi eksikliği olduğunu ve "Türkiye'de yaşayanlar başta olmak üzere Kürtlerle ilgili bilgi üretmek" gerektiğini belirtti. Bir başka sivil toplum kuruluşu temsilcisine göre de LGBTİ+ bireylerle ilgili hiç veri yok. Bu katılımcı verilerin "toplum sanki sadece trans olmayan heteroseksüel erkek ve kadınlardan oluşuyormuş gibi algılanarak" toplandığını, dolayısıyla toplumun önemli bir kısmının verisinin toplanamadığını belirtti. Bu konuda sadece sivil toplumun veri üretmeye çalıştığı ve bu noktada da ciddi problemlerle karşılaştığı anlaşılıyor. Katılımcıya göre hayatın her alanında, örneğin "siyasette, çalışırken, eğitimde olduğu gibi veri toplarken de fişlenme, zorbalık, taciz, mobbing, ifşa ve şiddet görme ihtimali" nedeniyle LGBTİ+'ların verisinin toplanması oldukça zor. Toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine çalışan bir dernek yöneticisi de kadınlara ait verilerdeki eksikliklerden yakındı. Bu katılımcı bir veri entegrasyon

sistemi çerçevesinde şiddetle ilgili tüm verilerin İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na iletilmesine rağmen bu kurumların verileri paylaşmadığını belirtti. Var olan verinin paylaşılmaması yanında "verinin nicelik ve nitelik kalitesi"ndeki eksiklikler, diğer bir deyişle verinin güvenilir olmaması da ayrı bir sorun.

Verilerin bulunabilirliği ile ilgili olarak eğitim, emekli aylıkları, sosyal yardımlar ve yaşlı bakımı gibi konularda da eksiklikler olduğu görülüyor. Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi, eğitime erişim, eğitimin sonuçları veya özel eğitime gereksinim durumu gibi konularda ayrıştırılmış verinin olmadığını; bu nedenle sosyoekonomik durum, etnik köken, mültecilik gibi farklı açılardan birçok meselenin görünmez olduğunu belirtti. Bu sorun ayrıca, bu katılımcıya göre, kişisel eşitsizlikleri incelemeyi de iyice imkânsız hale getiriyor. Yaşlı bakımına ilişkin veri toplamak isteyen bir araştırmacı da benzer zorluklarla karşılaştığını ifade ediyor:

Türkiye'nin yaşlanan nüfus gibi bir meselesi var, büyük bir demografik dönüşüm var ama o yaşlanan nüfus hangi koşullarda çok uzun yıllar yaşıyor? Buna ilişkin herhangi bir bakım politikası olmadığı ve sosyal haklar açısından ciddi bir politika anlayışı geliştirilmediği gibi, aslında mevzuu analiz edecek veriye de sahip değiliz.

Emekli aylıkları ve sosyal yardımlar ise verilerin varlığına rağmen paylaşılmadığı alanlar olarak ortaya çıktı. Bir işçi sendikası temsilcisi emeklilerin aylık dağılımına dair bilgiye ulaşmaya çalıştığını ancak SGK'dan bu veriye ulaşamadığını belirtti. Bir akademisyen, sosyal yardımlarla ilgili olarak bütünleşik bir veri sistemi olduğunu, bunun nüfusun neredeyse %70-80'ini içerdiğini ve hane halkı ge-

liri, yardım miktarı ve başkaca pek çok hane halkı bilgisini içeren çok kapsamlı bir veri seti olduğunu belirtti. Ancak bu veri setinin araştırmacılara açık olmadığı, hiçbir şekilde ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılıyor.

Veri eşitsizliği konusunda olumlu bir gelişmeden de söz edildi. Bir akademisyen katılımcı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının girişimci bilgi sisteminden Türkiye'deki bütün firmaların verilerine ulaşabildiğini belirtti. Buradan kayıtlı çalışan herkesin verilerine ulaşılabilmesi, firma dinamiklerini incelemek isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak gibi görünüyor. Ancak geniş kitlelere ait pek çok veri bulunamazken olumlu gelişmenin girişimcilerin verileri ile ilgili bir alanda ortaya çıkması ise Türkiye'nin toplumsal refahı artırmaya yönelik iradesinin hâlâ oldukça geride olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak, tüm bu tartışmalar Türkiye'nin eşitsizlikler konusunda kat ettiği yolun yeterli olmadığını gösterdi. Sadece gelir, tüketim ve servette değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet, fırsat eşitliği, zaman kullanımı, politik karar süreçlerine katılım, hak arama ve veri eksikliği gibi çok sayıda boyutta eşitsizlikler devam ediyor. Bu tartışmalardan çıkaracağımız önemli bir sonuç, Türkiye'de son on yıllarda kat edilen toplumsal refah artışının aslında rakamlarda ifade edildiğinden çok daha geride olabileceği yönünde.

Eşitsizlikleri ve Yoksulluğu Azaltmada Devlete Düşen Roller

Toplantılarda katılımcıların en fazla yorum yaptığı husus, oldukça geniş bir yelpazede politika önerileri oldu. Akademisyenler makro düzeyde analiz yapıp öneri getirirken, sahada çalışanlar (sivil toplum örgütü üyeleri, iş insanları, işçi temsilcileri gibi) mikro ve sektörel düzeyde daha spesifik önerilerde bulundu. Bu anlamda iki grubun

önerilerinin birbirini tamamladığı söylenebilir. Toplantılarda yer alan önerileri bu bölümde dokuz başlık altında topladık. Bu başlıkları vergiler, kamu harcamaları, eğitim, büyüme politikaları, bölgesel kalkınma, istihdam, toplumsal cinsiyet eşitliği/ayrımcılık, enflasyon/gıdaya erişim/konut sorunu ve kesişimsellik olarak sıraladık.

Vergiler

Toplantılarda konuşulan temel bir politika düzlemi vergi politikasıydı. Özellikle vergi öncesi ve sonrası gelir dağılımı farklılığı dünyada önem verilen konulardan. Bu çalışmanın katılımcılarının da bu trendi izlediği gözlemlendi.

Vergi politikasının eşitsizliği azaltmada ne derecede etkili olabildiğini akademisyen bir katılımcı Avrupa ülkelerinden örnek vererek açıkladı. Bu katılımcıya göre faktör gelirleri itibarıyla tüm ülkelerde Gini katsayısı çok yüksekken (50 civarında), devletin vergi ve sosyal transferleri sonrasında bu katsayı oldukça düşük. Katılımcı, Türkiye'nin de böyle bir model uygulaması gerektiğini düşünüyor:

Gelir vergisini mutlaka gelir düzeltici bir şekilde yeniden dizayn etmeli. Yalnız burada ... öncelik gelir eşitsizliğini azaltmak olmamalı, yoksulluğu azaltmak olmalı. (...) Bu kolay değil, hızlı yapamazsınız. Dolayısıyla popülist vaatlerle ben iki yılda, üç yılda buraya indireceğim diyemezsiniz. Daha uzun vadeli bir hedef koyabilirsiniz ama şurası çok önemli, dikkatli yapmazsanız büyümeyi engelleyebilirsiniz.

Ancak bu noktada katılımcılar arasında devlete güvenle ilgili bir sorun olduğu da görülüyor. Bir katılımcı gelir dağılımının düzeltilmesinde vergi sisteminin önemli olduğuna

katılmakla birlikte Türkiye’de devletin eşitsizlik ve yoksulluğun giderilmesinde ne derece rol alabileceğini sorguladı:

Tabii refah devleti özel bir dönemin ürünü. Bir mücadelenin ürünü. O yüzden tekrar gelir mi, gelmez mi büyük bir tartışma. Ama asıl devlet nasıl bir işlev üstlenmeli? Bugünkü devlet bir A.Ş.’dir.

Gelir vergisi ile ilgili daha spesifik bir öneri bir işveren temsilcisi katılımcıdan geldi. Bu öneri en düşük vergi diliminin oranının düşürülmesi şeklinde. Bu katılımcı ayrıca asgari ücretten verginin kaldırılması gerektiğini düşünüyor. Fakat bu düşünceye bir itiraz vergi hukuku uzmanı bir katılımcıdan geldi; zira bu katılımcıya göre asgari ücretteki gelir vergisini düşürmek mevzuatta yer alan hesap ayrıntıları nedeniyle esasen net bir fayda yaratmayacaktır.

Finans uzmanı bir katılımcı ise yatırım araçlarının vergilendirilmesinde bir sorun olduğunu belirtti. Bu katılımcıya göre bazı ürünlerde vergilendirme yok, bazı ürünlerde sadece stopaj var ve bu bir problem çünkü “Stopaj demek, herkes aynı vergiyi veriyor demek. Aslında herkesin geliri ne göre vermesi lazım.”

Vergi uzmanı bir katılımcı vergi dilimleri ile ilgili bir diğer sorunun enflasyonist ortamda ortaya çıktığını belirtti ve çözüm olarak dilimlerde üst sınırın artırılmasını önerdi:

Gelir vergisi oranları %15’ten başlıyor ama %40’la bitiyor bizde. Bunun %55’lere çekilmesi düşünülebilir. Çok çabuk, enflasyonla beraber genişletilerek üst sınırın yükseltilmesi önerilebilir.

Bir başka tartışma başlığını vergi denetimi konusu oluşturuyor. Kayıt dışılık sorunu burada da karşımıza çıkıyor. Bir işveren temsilcisine göre “...Düzgün iş yapan işletmeler çok göz önünde olduğu için haliyle sürekli onları denetliyoruz gibi bir durum oluşuyor.” Kayıt dışı olanlar denetlenmediğinden vergi toplama kapasitesi artırılamıyor. Yine bir iş insanı, vergi adaletsizliği nedeniyle küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyümediğinden yakındı. Buna ek olarak bu katılımcıya göre “Yeni kurulmak istenen (girişim)ler vergisel hesaplarını yaptıklarında girişimde bulunamıyorlar. Markalarını, iş fikirlerini koruyamıyorlar.”

Kamu Harcamaları

Bir diğer öneri başlığı kamu harcamaları boyutunda oldu. Bu noktada sosyal politika alanında uzman bir akademisyen kamu harcamalarındaki israfa dikkat çekti. Bu katılımcıya göre tasarruf kalemleri saptanarak dış kaynaktan önce ne kadar iç kaynak yaratılabileceğini ortaya çıkarmak gerek. Bu konu klantalizm ile de yakından ilişkili. Bu katılımcıya göre “Siyasetle zenginleşmenin bağının kopartılması gerekiyor”.

Bir diğer politika önerisi boyutu, teşvik sistemi ve sosyal yardım politikası olarak öne çıktı. Bu konuda, sosyal yardımların artırılması önerisi yanında politikanın nasıl formüle edilmesi gerektiği ile ilgili öneriler de geldi. Örneğin, akademisyen bir katılımcı sadeleştirme önerisinde bulundu:

Teşvik sisteminin sadeleştirilmesi lazım. Çok karışık bir teşvik sistemi var. (...) Şirketler de anlamıyor. Ben hangilerinden faydalanabiliyorum diyor ve bu da örneğin küçük firmaları daha dezavantajlı duruma düşürüyor. Çünkü büyükler zaten bu bilgiye daha kolay erişebiliyor ama

küçük KOBİ'ler bu bilgiyi bilmiyor. Aynı şey sosyal yardımlar için de geçerli. Çok küçük miktarlarda yardımlar var. Şartlı nakit transferleri gibi... çok karışık bir mevzuat. Bence hepsi tamamen sadeleştirilmeli.

Bir başka katılımcı ise sosyal yardımların herkese değil devlet yardımı almadan yaşama şansı olmayanlara (örneğin hastalar, yaşlılar, çocuklar gibi) verilmesi gerektiğini savundu. Sosyal yardımların dağıtımında yardımın verileceği birim birey mi, aile mi olmalı? Bu kavramlar arasındaki seçim özellikle kadınlar ve LGBTİ+ bireyler için önem taşıyor. Bu gruplar açısından yardım aileye değil bireye verilmeli. Bir aktivist katılımcı LGBTİ+ bireyler cephesinden bu düşünceyi şu şekilde ifade etti:

Bu sosyal destek mekanizmalarının yalnızca aileyi, heteroseksüel aile kurgusunu merkeze alan bir şekilde yapılıyor olması çok fazla insanı dışarıda bırakıyor. O yüzden bireyi merkeze alan sosyal desteğin olması gerekiyor ya da illa aileyi merkeze alacaksak aileyi yeniden tanımlamamız gerekiyor ki aileyi yeniden tanımlamaya başladığımız zaman çıkacak tartışmaları az çok tahmin ediyorsunuzdur diye düşünüyorum. İşte evlilik hakkı gibi şeyler. Biz henüz o haklara sahip değiliz biliyorsunuz.

Bir başka sosyal politika uzmanı akademisyen ise kamu harcamaları içinde askeri harcamalar boyutuna dikkat çekti ve askeri harcamaların olumsuz yanlarından bahsetti:

Askerileşme, militarizasyon toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırarak aslında uzun vadede ekonominin üretken kapasitesini düşürdüğü için büyümeyi olumsuz etkiliyor.

Eğitim

Eğitim, toplantılarda bu konuda getirilen önerilerin çokluğu nedeniyle ayrı bir başlık altında ele alınmayı hak ediyor. Eğitim alanında bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi, eğitim sistemiyle sosyal hizmetler arasındaki bağı güçlendirmek gerektiğine vurgu yaptı:

Okulları, çocukları destekleyici bir sosyal refah alanı olarak kurgulamak kapsamında yapılabilecek ve uzun zamandır da aslında tartışılan birkaç şey var. Bir tanesi ücretsiz, sağlıklı, dengeli okul yemeği programları. (...) Diğer çok kritik bir alan, erken çocuklukta bakım ve eğitim hizmetleri. Özellikle 0-3 yaş grubundaki çocuklar ve aileleri için nitelikli erişilebilir kurumsal hizmet aslında neredeyse yok. Bir de okul temelli bütçeden bahsedeyim. Aslında çocukların ihtiyaçlarını en doğrudan görebilecek, doğrudan destekleyebilecek yer olarak okul temelli bütçeleme konusunda bazı adımlar atıldı ama kapsamı çok dar.

Türkiye'nin üniversite sistemi en çok eleştirilen noktalardan birisini oluşturuyor. Sorunlardan birisi, çok sayıda üniversitesinin açılması. Bunun bir etkisi, genç işsizliğine

yol açması. Eğitim verilen alanlarla sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlar arasında uyumsuzluk doğmuş durumda. Bir akademisyen katılımcının yaptığı araştırmaya göre, eğitim gördüğü alanda çalışmayanların oranı üniversite düzeyinde %70'e çıkıyor. Üniversiteye gidenler mezun olduklarında iş bulamıyor, meslek eğitimi almak için de geç oluyor. Benzer bir şekilde bir sanayici sanayide çalışacak eleman bulamadıklarından yakındı. Bu katılımcıya göre, gençlerin üniversite mezunu olunca bazı işleri beğenmemelerinin yanında ailelerinden aldıkları maddi yardımlar nedeniyle de bu gençler iş aramıyorlar. Bu eleştiriler, yeni üniversiteler açmak yerine örneğin mesleki eğitimin güçlendirilmesinin daha doğru bir politika olduğunu gösteriyor.

Üniversiteler ile ilgili bir diğer sorun, "taşra üniversitelerine" gelen öğrencilerin nitelikleri ile ilgili. Bir akademisyene göre üniversite öncesi eğitim kalitesinin düşük olması, üniversitede verilen eğitimi etkiliyor. Öğrencilerin akademik kapasitesi üniversiteye kadar geliştirilmiyorsa üniversitede iyi eğitim verilemiyor. Üstelik bir başka akademisyen katılımcıya göre, üniversite öğrencilerinde nitelik kaygısı da bulunmuyor. Aynı katılımcı tüm bunlara pandemi sonrasında eklenen bir sorun daha olduğunu belirtti: Öğrenciler büyük şehirlerdeki en iyi üniversiteleri kazanamıyorsa kendi şehirlerinde kalıyor ve bu da öğrencilerin "fikirsel esneklikleri" ile "entelektüel birikimleri" üzerinde olumsuz etkiler yaratıyor. Üniversite mezunlarının niteliklerinin geliştirilmesi konusunda bir akademisyen katılımcının önerisi, işveren-kamu eğitim ortaklığı projelerinin liseyle sınırlandırılmayıp üniversite düzeyinde de yaygınlaşması.

Bir üniversite öğrencisi farklı bir açıdan bakarak, önce eğitimcilerin eğitimden geçmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca eğitimcilerin gelirlerinin de artırılması gerektiğini ifade etti. Bir akademisyen ise eğitim sisteminin değiştirilerek, "her bireyin yetenek ve kapasitesini" tespit eden ve bunları geliştiren bir model kurulması gerektiğini belirtti.

Bir akademisyen ise devletin rolünden söz ederken yurtdışında eğitim görmek isteyenleri teşvik etmesi ve bu kişilerin eğitim bitince geri dönmeleri için ücret politikasını iyileştirmesi gerektiğini belirtti.

Büyüme Politikaları

Daha eşitlikçi bir büyüme modeli konusunda görece ulaşılmış görünen katılımcılar, bu büyüme modelinin ayrıntıları hususunda yer yer farklı düşünüyorlar.

Hem akademiden hem de sahadan gelen pek çok katılımcı büyüme modeli açısından verimlilik konusunu vurguladı. Bir akademisyen, verimliliği hedefleyen büyüme ile gelir dağılımı değişmesi de yoksulluğun azalacağını öne sürdü. İki katılımcı ise verimliliğin artırılabilmesi açısından küçük ölçekli firmaların dezavantajına değindi. Bir akademisyen katılımcıya göre KOBİ'lerle büyük şirketler arasındaki verimlilik farkı çok fazla. Verimlilik sağlanmadan da yeterli büyüme sağlanmıyor. Tarım sektöründen bir iş insanı da benzer bir düşünceyi dile getirdi: Sanayide KOBİ'lerin payı çok yüksek, KOBİ'ler geleneksel yöntemlerle, düşük teknolojiyle üretim yapıyor ve AR&GE imkânlarından yoksunlar. Bu katılımcıların ifadelerinden çıkarılabilecek bir politika önerisi; KOBİ'lerde ileri teknoloji, verimli üretimi ve ölçek artışı teşvik etmek olarak görünüyor.

Toplantılarda üretim yapısıyla ilgili de çeşitli öneriler getirildi. Bir akademisyen, üretim deseniyle talep deseni arasındaki farkın kapatılması gerektiğini, katma değerde yurtiçi payın artırılmasının önemli olduğunu ve tarım, sanayi ve hizmetlerin hem kendi içindeki hem de aralarındaki bağlantıları dikkate alan yeni bir sektörel büyüme stratejisine ihtiyacımız olduğunu vurguladı.

Yine bir başka katılımcı somut bir yatırım politikası önerisinden söz etti ve kamusal hizmetlere erişim, istihdam yaratma ve verimliliğe dayalı büyüme arasındaki kesişim noktasında bakım hizmetlerine yönelik yatırımların "mor

büyümeyi" destekleyebileceğini ifade etti. Simülasyonlarla yapılan bir araştırmaya dayanarak, bakım hizmetleri kapsamında eğitim, sağlık, yaşlı bakımı, engelli bakımı ve destek hizmetlerinin maliyetini ve bu hizmetlere yapılan yatırımın istihdamı nasıl artırabileceğinin analizini sundu. Ayrıca bu stratejinin Avrupa'nın gündeminde ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin raporunda yer alan "yeşil ve mor büyüme" stratejisiyle uyumlu olduğunu vurguladı:

Giderek bu, geleceğe yönelik bir strateji olarak Avrupa'da da gelişmeye başladı. Dünyada da Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin raporunda yer aldı. Yeşil ve mor büyüme, yani yeşil ve mor işlerin yaratılmasına yönelik yeşil ve mor sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme modeli giderek daha fazla zikredilen stratejilerden biri olmaya başladı. BM Genel Sekreteri Guterres 2021'de çıkardığı 'Ortak Gündem Raporu'nda, üye ülkelere 12 alanda taahhüt çağrısında bulunuyor. En önemlilerinden bir tanesi de istihdam yaratan kapsayıcı büyüme için istihdam yaratma potansiyeli çok yüksek olan üç sektöre, yani yeşil sektörler, dijital sektörler ve bakım hizmetleri sektörlerine yatırımlar diyor.

Son olarak, İstanbul'un afet riskine dikkat çekilerek; depreme karşı korunma harcamalarının istihdam ve büyüme açısından faydalı olabileceği, bu yaklaşımın "triple dividend" (üçlü kar) prensibine uygun olduğu, önerilen stratejinin sosyal getirilerinin yanı sıra makroekonomik büyümeye ve sürdürülebilir büyümeye de katkı sağlayacağı söylendi.

Bölgesel Kalkınma

Birçok katılımcı kalkınma politikalarının bölgesel olarak dayanının önemine değindi. Özellikle K. Maraş merkezli deprem bölgesel eşitsizlikleri artıracak etkilerde bulundu. Bir akademisyen bölgeye giden yardımlarda bir azalma olduğunu ve önlem alınmazsa gelir dağılımı ve yoksulluk anlamında daha da olumsuz sonuçlar ortaya çıkacağını vurguladı. Depremi göz önüne serdiği bir sorun ise bir araştırmacı ve sivil toplum kuruluşu yöneticisine göre, "âdem-i merkezîyet" olmaması. Çünkü bu eksiklik, bu katılımcıya göre, "depremde herkesin yerinde donduğu bir manzara yarattı" ve belki daha da önemlisi, kalkınmanın önündeki engellerden birisi. Kalkınmada "çatışma çözümünü merkeze alan bir yaklaşım" gerektiğini vurgulayan katılımcıya göre, "Kürt meselesinin sadece bir güvenlik meselesi değil; bunun demokratik, kültürel, kolektif hakları içeren bir mesele olduğunu esas alan bir yaklaşıma ihtiyaç var ki ancak öyle bir kalkınma politikası lazım. Sadece öğretmen atamalarını güçlendirmek, oraya daha fazla öğretmen göndermek, daha fazla okul açmak çözümü sorunu. Çünkü meselenin bir ana dilde eğitim boyutu var. Ana dilde eğitim almayan çocuklar, diğer akranlarıyla rekabette akademik olarak da geri düşüyorlar."

Bir sivil toplum kuruluşu temsilcisi bölgesel kalkınmanın önemini kalkınma ajansları üzerinden açıkladı. Bu projenin doğru çalıştırılmadığını, planlamaların merkezden yapıldığını vurguladı. Bu katılımcı ve bölgesel kalkınmayı vurgulayan katılımcıların tümü, bölgesel aktörlerin önemine vurgu yaptı. Bu yaklaşım strateji planları, bölgesel üstünlüklerin belirlenmesi, mesleki eğitimler gibi gerekliliklerin merkezden değil, bölge STK'ları, iş insanları, yerel yöneticileri ve belediyelerle birlikte hazırlamalarını öneriyor. Ayrıca bir katılımcı, Kürtlerin yoğun yaşadığı 6. bölgede ticaret ve sanayi odalarını güçlendirmek gerektiğini, bugünkü haliyle çözüm üretmek yerine ancak mağduriyet dile getirebilir durumda olduklarını belirtti.

Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi de terörün sona ermesi için yeni bir uzlaşmanın ve toplumsal sözleşmenin gerekli olduğunu şu sözlerle ifade etti.

Yaratılan kaynakların doğru ve toplumsal anlamda, sosyal anlamda kullanılması önemli. Bir kaynak kaybı var burada. O zaman devlet el atacaksa hepimiz beraber başka bir yöntemin, başka bir yolun mümkün olduğunu bilerek, yeni baştan yeni bir toplumsal sözleşme yaratıp bu çatışma ortamından, husumet yaratma ortamından çıkarak yeni bir döneme geçmemiz gerekiyor.

Toplantılarda bölgesel kalkınma açısından üzerinde çokça durulan bir diğer konu da tarım ve hayvancılık ve bu alanda üretimin zayıflamış olması sorunu oldu. Farklı alanlardan gelen üç katılımcı (bir akademisyen, çiftçi/tarım sektörünü temsil eden bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi ve tarım sektöründen bir iş insanı) tarlaların bir kısmının boş kalmaya başlamasının ve gençlerin kırsalda kalmak istememesinin en önemli sorunlar olduğunu belirtti. Bu sorunun çözümü için ise okulların yeniden kurgulanarak genç çiftçilerin "en az tarım meslek lisesi mezunu" olmalarını sağlamak, kırsalda altyapıyı güçlendirmek ve sosyal olanakları artırmak önerileri getirildi.

Tüm bu öneriler, gelirin bölgesel olarak daha eşit dağılımını sağlayacak bir kalkınma perspektifinin benimsenmesi ve yerel aktörlerin güçlendirilerek planlamalarda daha aktif hale getirilmesi gerektiğinin altını çiziyor.

İstihdam

Tartışılan konu başlıklarından biri de istihdam oldu. İşgücü piyasaları ile ilgili tartışılan politika alanları esnek çalışma modelleri, kayıt dışılık, göçmenler, geleceğin işlerine

yönelik kapasite oluşturulması, örgütlenme ve bölgesel asgari ücret olarak sıralanıyor.

Bir işveren temsilcisi özellikle istihdam artışı için esnek çalışma modelleri üzerinde durdu. Bu doğrultuda, Türkiye'deki iş gücü piyasasının katılığının, özellikle kadınlara, evde oturanlara ve gençlere iş yaratmada bir engel olduğunu vurguladı. Türkiye'nin iş gücü piyasasının OECD ülkeleri arasında en katı ve korumacı olanlardan biri olduğunu belirterek, güvenceli esnek çalışma modellerinin Türkiye'de yeterince anlaşılmadığını düşündüklerini ifade etti. Benzer şekilde Türkiye'deki yarı zamanlı çalışan oranının düşük olduğunu, bu oranın artırılmasının iş fırsatlarını genişletebileceğini ve gençlerin iş bulma şansını artırabileceğini belirtti.

Hem istihdama hem de katma değere oransal olarak yüksek seyreden kayıt dışılık da konuşma başlıklarından birisiydi. Katılımcımız yukarıda söylediklerine ek olarak bu konuda şu ifadeleri kullandı:

Kayıtdışılığın çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Niye? Haksız rekabet yaratıyor, düzgün iş üretme şansını azaltıyor. Düzgün iş üretmediğiniz zaman da aynı olumsuz döngü devam ediyor. Düzgün iş üretenlerin desteklenmesi gerektiğini de düşünüyoruz. ILO'nun 'decent work' (insana yakışır iş) dediği kavram bizce çok önemli. O yüzden kayıt içi çalışan, kurumsal çalışan işletmelere şans tanınması lazım.

Bir akademisyen katılımcı ise iş gücü piyasasında göçmenler boyutuyla sorunun üzerinde durdu ve Türkiye'nin nüfusunun %10'unun göçmen olduğuna ve kayıt altına alınmayan göçmenlerin varlığına dikkat çekti. Göç meşalesinin refah, yoksulluk ve gelir bölüşümü açısından

önemli olduğunu belirten bu katılımcının saptamaları özetle şu şekilde: Göç, iş gücü piyasasının dinamiklerini etkiliyor. Özellikle düzensiz göçmenlerin durumu hakkında eksik bilgiye sahibiz. Yoksulluk, göç meselesinden ayrılmayacak kadar önemli ve bu insanların varlığını yok sayarak yeni bir yüzyılı tanımlamak mümkün değil.

İstihdam konusunda bir diğer katılımcı yeni alanlara hazırlık yapılması gerektiğini şu sözlerle vurguladı:

Önümüzde dijital dönüşüm, yeşil dönüşüm gibi önemli başlıklar var. Bunlar çok hızla geliyor. Aslında belirli önlemler bu aşamada alınmazsa istihdam açısından da çok ciddi riskleri birlikte getiriyor. İstihdam politikalarında buna yönelik olarak, kapasitenin geliştirilmesine yönelik adımlar atılması gerekiyor. Şimdiden geleceğin işlerine de hazırlanılması gerekiyor. Yoksa ileride sosyal refahın daha da kötü bir duruma düştüğü bir kalkınma modelinden bahsediyor olacağız.

İstihdamı ilgilendiren öncelikli önerilerden biri de örgütlenmenin güçlendirilmesi ve teşvik edilmesi oldu. Üç katılımcı (ikisi akademisyen, biri işçi sendikası temsilcisi), emekçilerin payını artırmak için sendikalaşmanın önemli olduğunu vurguladı. Bununla bağlantılı olarak toplu pazarlık ve sektörel ücret konusu da gündeme geldi. Akademisyen bir katılımcıya göre büyük perakende zincirleri ve kargocular gibi iç piyasaya hitap eden şirket ve mesleklerde de sendikalaşma olmalı ve bunu tamamlayıcı bir politika olarak sektörel ücret pazarlığı olmalı. Bu politika, özellikle herkesin asgari ücrette eşitlenmesi sorununa karşı önerilen bir önlem. Benzer düşünceleri bir işçi sendikası temsilcisi Fransa'dan örnek vererek belirtti:

(Fransa'da) kamu, farklı sektörlerde toplu pazarlıkları teşmil yoluyla yaygınlaştırıyor. Dolayısıyla sektörlerde farklı farklı ücretler ortaya çıkıyor ve asgari ücret ortalama ücret haline gelmiyor.

Getirilen önerilerden biri de asgari ücretin bölgesel düzeyde farklılaştırılması yönünde oldu. Ancak bu öneri, kimi katılımcılar tarafından olumsuz karşılandı. Bölgesel asgari ücreti savunanların temel gerekçesi, bu uygulamanın çalışanlara yaşadığı yerde iş bulma olanağı sağlaması. İş insanı bir STK katılımcısının ifadesiyle; böylece çalışanlar göç ettikleri yerde "rezil olmaz, iş bulmak için köprü altlarında yatamaz". Benzer bir düşünceleri bir akademisyen, işverenler ile işçiler arasında ortaya çıkan eşleşme problemi ile açıkladı:

Kimse asgari ücretten çalışmak istemiyor. İşverenler de ilk işe girenlere asgari ücret diye tutturuyor. Adam bulamıyorum diye şikâyet ediyor. (...) İstanbul'da (asgari ücreti) artıracaksınız, güneydoğuda nominal olarak düşüremezsiniz ama o bölgedeki bir koordinasyona bırakacaksınız (sanayi odalarına, ticaret odalarına, doğuda, güneydoğuda STK'lara, kalkınma ajansına) (...) Asgari ücretten 10 kişi alacağım desin Hakkari'de (...) binlerce kişi kuyruk olur. İstanbul'da Sultanbeyli'de gidin, asgari ücretten çalışacak 10 kişi arıyorum deyin, bakın bakalım kaç kişi gelecek.

Bu düşüncenin karşısında olan bir katılımcı ise bölgesel asgari ücretin bölgeler arası eşitsizliği devam ettirecek bir politika olacağını savundu.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık

Toplumsal cinsiyet konusunda eşitsizliklerin devam ettiği ve yüksek olduğu, toplantılarda sıklıkla dile getirildi. Bu alanda bir sivil toplum örgütü yöneticisinin deyişiyile:

Toplumsal cinsiyet kavramını dahil etmedikçe hiçbir eşitsizliği ortadan kaldıramayız. (...) Günde en az üç kadın öldürülüyor, kadına yönelik şiddet devam ediyor. Erken yaşta evlilikler devam ediyor. İşyerinde çalışma yaşamında şiddet ve taciz var. Kadınların üstünde bakım yükümlülükleri var. Tüm bunlar için mekanizmalar kurulması gerekiyor ve bugün eğitim, istihdam, medya, spor olsun hangi konuda çalışıyorsak çalışalım, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden projeler yapmamız, politika yapmamız, hizmetler üretmemiz gerekiyor. ... Öncelikle mesela Türkiye'de "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı" var, 2003-2018 yılları arasında. Orada bu eşitliği sağlamak için ilk başlarda hükümet de çalıştı ama 2017'den beri resmî belgelerden eylem planlarından toplumsal cinsiyet eşitliği çıktı.

Türkiye'de esnekleşme ve kadın istihdamı konusunu artık birlikte konuşmak istemediğini belirten akademisyen bir katılımcı ise, muhafazakâr politikaların etkisiyle eğitimli kadına iş gücü talebinin azaldığını ve ikinci gelir getiren statüsünde olan kadınların bağımsız hayat kurma zorluğu

yaşadığını belirtti. Bu katılımcıya göre kadın cinayetleriyle de ilişkilendirilebilecek bu politika, annelik rolünü ön plana çıkararak şekillenmiş durumda. Nitelikli kadın iş gücü talebinin eksik olduğu bir ülkede, "bakım politikasızlığı" nedeniyle iş gücünün dışına düşen nitelikli kadınların sayısının arttığını da ifade etti. Üniversite mezunu kadınların bakım ücretini karşılayamayıp iş gücünün dışına düşmesiyle ilgili örnekler verdi.

Yerel yönetimlerde tecrübe edinmiş diğer bir katılımcı, kadınları işgücü piyasasına çekmede yaşadıkları zorlukları örneklerle anlattı:

Yerel yönetimlerde çalışınca özellikle dar gelirli kadınlara belli bir miktarda 'halk kart' veriyoruz. Daha sonra dedik ki kart vermeyelim. Kart verdiğimiz kadınları çağırdık. Dedik ki size eğitim vereceğiz, sonra da istihdama kazandıracamız. İnanın bir kişi müracaat etmedi. O kadar tembelleştirmişiz ki 'az gelirim olsun, evimde oturayım, çocuğuma bakayım'. Geçenlerde seçim öncesi bir mahalleyi ziyarete gittim. Kadınların 10'ar çocuğu var. Kadın 37 yaşında, kızı evlenmiş 14-15 yaşında. O da yoksul. O da çocuk doğurmaya devam ediyor. Ve ben, 'Burada mutlu musun?' dediğimde; 'Evet çok mutluyum, çok gururluyum, 10 çocuğum var' dedi. Bir kadının hedefi sadece çocuk doğurmaksa; 2023 yılında biz hangi gelişimden, hangi değişimden söz ediyoruz diye de sormak istiyorum açıkçası. Toplumsal cinsiyet eşitliği çok önemli bir kavram. (...) Burada da tıkanan kanalları açarsak eğer; ben üretimin, umudun kendiliğinden geleceğini düşünüyorum.

Kadınların gelir getirici işlere kavuşturulması konusunda tartışılan bir diğer kavram da kadın kooperatifleri oldu. Bu üretim modelinin yararlı olacağını vurgulayan katılımcıların yanında sakıncalarını belirtenler de oldu. Kadınlar için projeler hazırlayan bir belediye yöneticisi, kooperatiflerin yararlı bir üretim modeli olduğunu belirtti. Benzer bir düşüncelyi bir kadın kooperatifi yöneticisi şu şekilde ifade etti:

Kadın kooperatifleri çok önemli. (...) Bir tane kredi kartı olmayan, hayatta kendine ait bir şeyi olmayan kadınlarla çalışıyoruz. Ve onu elde edince o kadar mutlu oluyorlar ki, hayatta bir işe yaradığını hissediyor, bu dünyaya niçin geldiğini sorgulayabiliyor. Kadın kooperatiflerini örgütlenmenin en önemli yerlerinden birisi olarak görüyorum. Başka başka örgütlenme modelleri var elbette. Ama hem ekonomik hem sosyal anlamda önemli olduğunu düşünüyorum. Handikapları var mı? Evet var. Fakat örgütlenmenin her boyutu çok kıymetli.

Bir kadın kooperatifi başkanı ise uyguladıkları bir projenin kadınlar için anlamı ve etkisinden şöyle söz etti:

Kırda yaşayan kadınlara yönelik bir çalışma yürüttük. Tarımla uğraşan ve ek bir gelire ihtiyacı olan kadınları muhtarlar aracılığıyla tespit ettik. Hemen evlerinin yanı başına sera kurdurttuk ve onlarla üretime geçtik. Hatay'ın parası Hatay'da kaldı. Nakliye sorunu ortadan kalktı. O ürün kendi ilinde üretildiği için ekolojik anlamda adaptasyonu sağlandı. Ve kendi içinde dönen bir ekonomi. Aynı

zamanda kırdaki kadına büyük bir istihdam alanı yarattı. 250 kadın az değil. Ve her birinin hayatında ilk defa bir hesap cüzdanı ve bir geliri oldu. O hesaba yatan para hiç kimse tarafından çekilemedi. İlk defa bir kadın kendini sosyal bir alanda, belediyede, bankada ve kendi aralarındaki kurduğu ilişkiyle ifade etti. İlk defa kadın, ürettiği bir ürünün ticaretini kocasına devretmemiş oldu, kendi ticaretini yapmış oldu. Bu tip çalışmalarla çok önemli bir kalkınma, refah ve bölüşüm de sağlanabilir.

Ancak kadın kooperatifleri ve kadının kırsaldaki durumu ile ilgili görüşlerde katılımcılar arasında farklılıkları not etmekte yarar var. Bir iş insanı sivil toplum yöneticisi, Ltd. Şti. yönetmekle kooperatif yönetmenin farkına dikkat çekerek kooperatiflerin hayatında hiç iş kültürü görmemiş insanları bir araya getirdiğini, aralarında başarılı örnekler bulunsa da kooperatifin kadınların istihdam yaratması, para kazanmasından ziyade bir örgütlenme modeli olduğunu belirtti. Katılımcımız yüksek katma değerli ürünlere geçiş konusuna dikkat çekti:

Biraz da katma değeri yüksek ürünlere karşı bir şeyler yapılması lazım. Biz belli kantitatif ürünlere doğru gidemezsek birinin eşi olarak, birinin kızı olarak kalacağız ama biz hiçbir zaman sizinle rekabet edebilecek boyuta gelmeyeceğiz. Bizim savunduğumuz şey, bu kooperatifin dışında girişimcilerin de önünün açılması gerektiği. Gerçekten katma değerli ürünlere bizim de adım adım yaklaştırılmamız lazım.

Özetleyecek olursak; bu noktada öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda mekanizmalar kurulması gerektiği vurgulandı ve kadınların eğitim ve istihdamda karşılaştığı sorunlara dikkat çekilerek hükümetin politika değişikliği yapması gerektiği belirtildi. Ayrıca, kadın istihdamı konusunda sosyal politikaların rolü tartışmaya açıldı ve esnekleşme politikalarının kadın istihdamını olumsuz etkilediğine ve bakım politikalarının eksikliğinin kadınların iş gücünden düşmesine sebep olduğuna dikkat çekildi. Kırsal alanda kadınlara yönelik projelerin önemine vurgu yapıldı, kadınlara ekonomik bağımsızlık sağlayan projelerden bahsedildi ve kırsal kalkınma projelerinin kadınların ekonomik refahını artırabileceği belirtildi. Son olarak, kadınların katma değeri yüksek ürünlerin üretiminde daha fazla yer alması gerektiği savunuldu, kadın girişimcilerin desteklenmesi ve katma değeri yüksek ürünlere erişimin artırılması gerektiği dile getirildi.

Bir sivil toplum yöneticisi de cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın çözümünün yasal düzenlemelerden geçtiğini belirtti:

Devlete düşen rol noktasında, ayrımcılıkla mücadele yasasının artık ciddi anlamda hazırlanması gerekiyor. Bu ayrımcılıkla mücadele yasasının, eşitliği omurgasına oturtacak, LGBTİ+'ları da cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa karşı koruyacak maddeleri içermesi gerekiyor. Bu ayrımcılıkla mücadele yasasının tam olarak bu dönüşüm ve yeniden inşayı, hepimizi kapsayacak bir şekilde yeniden ortaya koyabileceğini, bunun hazırlığının bizlere çok şey katacağını düşünüyorum.

Enflasyon, Gıdaya Erişim ve Konut Sorunu

Bir katılımcı, "iktidarın enflasyon içinde büyüme politikası uyguladığını, bir ölçüde de büyüme sağlanabildiğini" belirtti. Ancak bu büyümenin sabit gelirli kesimi olumsuz etkilediğini, "özellikle kiralar ve gıda enflasyonu konusunda sabit gelirliler için yeni bir TÜFE hesaplanmasının yararlı olacağını" düşündüğünü ifade etti. Ayrıca, bu durumu daha da geliştirebilmek için sosyal yardımların ve desteklerin artırılması gerektiğini de söyledi.

Akademisyen bir katılımcı, Türkiye'de yoksulluğun artmasıyla birlikte temel gıda ihtiyacının karşılanmasının önemine vurgu yaptı. Bu katılımcı özellikle mutlak yoksulluğun ön plana çıktığını belirterek, bu sorunu çözmek için üretici pazarları, kooperatif satış noktaları ve çarşı pazar turizminin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca bu önerilerin organik ürün satan pazarlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda rant kollayıcı faaliyetleri ortadan kaldıran pazarlar şeklinde genişletilmesinin önemli olduğunu vurguladı.

Akademisyen bir katılımcı ise son yıllarda artan barınma ve konut sorununa şu şekilde değindi:

Artık konut sorunu değil, bence barınma sorunu yaşıyoruz. Zamanında İstanbul'da olduğu gibi bekar evleri halen var ama artık görece azaldı, bilhassa oda kiralamalar, ev içerisinde oda kiralamalar yaygınlaşıyor. Milyonlarca öğrenci okuyacağı üniversitelere gidecek ve yeni atamalarla vs. beraber bu durum konut fiyatlarında ciddi bir enflasyona yol açacak. O konuda şimdiden yol almak lazım.

Kesişimsellik

Tüm bu konular ve öneriler tartışılırken bir akademisyen, kapsayıcılık ve kesişimsellik kavramlarına vurgu yaptı. Kapsayıcılık konusunda, "eşitsizlikleri giderme anlamında devletin rolünün belirlenmesi" gerektiğini belirtti. Kesişimsellik konusunda ise "büyük grupların ... kendi içinde aslında ne kadar heterojen olduğunu" ifade etti.

Sanki homojen bir Z kuşağı varmış gibi konuşurken aslında biz neyi daha çok söylüyoruz? Kafamızda bir model var. Gençler ya eğitimedeler ya da çalışıyorlar. Oysa ki ne eğitimde ne istihdamda olan gençler de var. Ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin bir cinsiyet boyutu var. Yani genç kadınlardan bahsediyoruz. Konunun bir de bölgesel boyutu var.

Bu katılımcı, yaş ve cinsiyet boyutları ile birlikte Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeye de atıf yaparak kesişimsel eşitsizliğe dikkat çekti.

Eşitsizlik ve Yoksulluk ile Mücadelede Sivil Toplumun Rolü

Katılımcıların STK'lardan beklentileri oldukça yüksekti. Ortak bir nokta, STK'ların devleti ve hükümeti hesap verebilir kılmaları idi. Eğitim alanında bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi şu görüşü paylaştı:

Sivil toplumun bu süreçte izleme ve devleti ve hükümeti hesap verebilir kılma rolünün çok önemli ve vazgeçilmez olduğunu düşünüyorum. Sivil toplumun elbette iyi uygulamalar, iyi örnekler geliştirme, burada yaratıcı, yenilikçi uygulamalar getirme rolü var ama bunların yaygın uygulayıcısı olması, aslında sivil toplumun da potansiyeline zarar veren bir şey.

Tarım sektöründen bir STK katılımcısı da benzer bir düşüncüyü dile getirdi.

Siyaset ile devlet ayrı şey. Eğer STK'lar siyasetle, karar alan mekanizmalarla, bakanlıkla, görüşmez, iş birliği yapmazsa, yılda bir iki defa balo yaparlar. (...) Ama topluma faydamız olacak diyeceksek; o zaman örneğin sağlık konusunda mı, gideceğim Sağlık Bakanı'ndan randevu alacağım, ilimizde sağlık konusunda bir sorun var deyip rapor hazırlayıp vereceğim. STK'ların kesinlikle siyasallaşmaması lazım. Siyasallaşan STK birilerinin emrine girer. Ama siyasallaşmayan STK yanlış yanlıştır, doğruya doğru diyebilir. Yandaş olmaz. Bu da çok önemli. Devletle, bürokrasiyle STK'nın iç içe iş birliği yaparak ilerlemesi lazım.

Bir sivil toplum yöneticisi ise sivil toplum üzerinde son yıllarda baskının arttığını söyledi. Özellikle 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenme-

sine İlişkin Kanunun ardında, sivil toplumu denetleme ve baskı aracı olarak kullanma eğilimi olduğunu iddia etti. LGBTİ+ derneği gibi örgütlerin sık denetlendiği ve kapatılma tehdidiyle karşı karşıya bırakıldığını söyledi. Ayrıca, refah ve bölüşüm konularında sivil toplumun rolünü güçlendirmek için Yardım Toplama Kanunu'nda değişiklik yapılması gerektiğini vurguladı.

STK'lar yardım toplayıp dağıtma işlevi üstlenmeli mi konusunda fikir birliğinin olmadığını gözlemledik. Akademisyen bir katılımcıya göre;

Sivil toplum kuruluşları yardım yapmamalı. Acil durumdan söz etmiyorum. Yani eline sepeti alıp dağıtan aktör olmamalı. Olduğu andan itibaren zaten o vatandaşlık ilişkisinde bir muhtaç ve ona yardım eden bir başka kategori yaratılmış olunuyor. Sivil toplum kuruluşlarının yapabilecekleri en önemli şey, yoksullara haklarını öğretmek, haklarının farkında olmaları bakımından katkıda bulunmak. Çünkü yoksulluk tanımını biraz geniş yaptığımızda bilgiye ulaşamıyor, hakkını arayamıyor, bu ikisi çok önemli.

Bir katılımcı ise sosyal yardımlar konusunda STK'ların aracılık yapabileceğini belirtti:

Türkiye'de sosyal yardımlar son dönemde arttı ama bunlar daha çok muhtaçlık çerçevesinde yapılıyor. Dolayısıyla belki bunların yeniden kurgulanması lazım. Sosyal yardımlarda, özellikle dezavantajlı kesimlere ulaşmada da kamunun mutlak surette STK'larla çalışması gerektiğini

düşünüyorum. Çünkü bunlar en çok sahada birebir dezavantajlı gruplara ulaşabilecek, ihtiyaçları anlayabilecek ve onlar adına savunuculuk yapabilecek durumdadır.

Bir sanayici ise bu kurumların eğitim konusunda işlevleri olması gerektiğini belirtti.

Eğitimde STK'lara çok çok iş düşüyor. Üretimde ihtiyaç duyduğumuz personeli bulmakta çok zorlanıyoruz. Sanayici olarak, özellikle beyaz yaka iş görüşmelerine girdiğimde görüyorum ki en basit temel bilgilerden yoksun çok mühendis geliyor.

Bir akademisyen ise sosyal girişimciliğin öneminden söz ederek STK'ların özellikle bu alanda önemli bir işlevi olabileceğini belirtti.

Açıkçası ben sosyal ve toplumsal refahın gelişiminde sosyal girişimciliğin de önemli bir destek oluşturabileceğini düşünüyorum. Neden? Çünkü sosyal girişimcilik dediğimizde aslında işin içinde bir sosyal misyon var. Toplumsal ve sosyal olaylara karşı yenilikçi çözümler var. Bir tarafında da girişimcilik stratejileri var... Ama devlet olarak baktığınızda bu konuda yasal bir düzenleme yok. Yasal bir zemin yok, sosyal girişimcilikle ilgili ya da sosyal girişimcilere yönelik bir vergi muafiyeti yok. Dolayısıyla orta

ve uzun vadede sosyal girişimcilik alanıyla ilgili hem STK'ların hem özel sektörün hem de devletin iş birliğiyle ortaya konulacak modellerin çok değerli olacağını düşünüyorum.

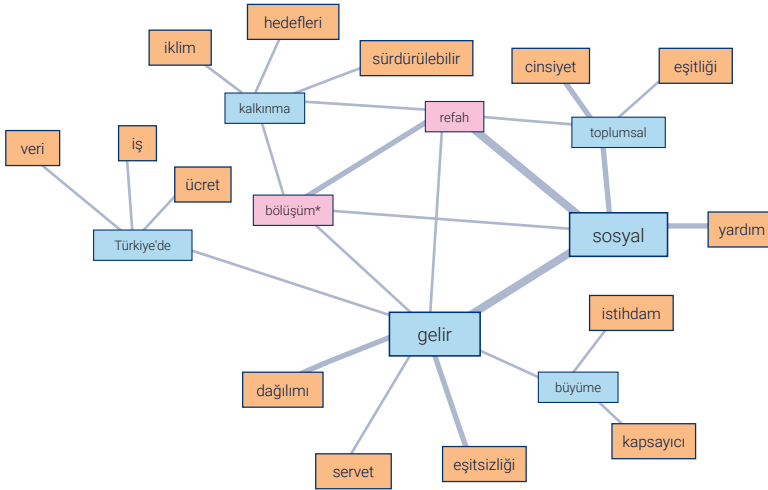

Bir yerel yönetici de devletin eşitsizlikleri azaltmada daha aktif olması ve bu konuda STK'lar ve özel sektörle birlikte çalışması gerektiğini öne sürdü.

Cinsiyet eşitliği konularında devletin daha çok rol alması... Devletin düzenleyici, denetleyici sıfatı

dışında üretici devlet, sosyal devlet anlayışını yansıtacak devlet, cinsiyet eşitliğine ya da kadınların konumunu güçlendirici bir takım proje ve programlara destek veren, sinerji yaratan bir devlet olması... Tek başına devlet de belki bunları başaramaz ama sivil toplum örgütleriyle, diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla, özel sektörle ve uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket eden, bu sorunları çözen bir devlet anlayışının da artık yerleşmesi gerekiyor. Piyasada artık devletin daha çok rol almasını da bekliyoruz.

Çalıştaylarda "refah" ve "bölüşüm" kavramlarının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "refah" ve "bölüşüm" terimlerinin kolokasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar (doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili (dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır. Farklı bağlamları görselleştirmesi bakımından, "bölüşüm" teriminin ek almış hali de görsele dahil edilmiştir. Bu durum terimin yanındaki "*" işareti ile belirtilmiştir.

Değerlendirme

Refah ve bölüşüm üzerine yapılan toplantılarda kavramsal çerçeve, Türkiye'deki durum ve uygulanabilecek politikalar açısından katılımcıların düşünceleri arasında büyük ölçüde benzerlikler olduğu dikkatimizi çekti. Kavramsal çerçevenin belirlenmesinde ortak görüş, sosyal refahın gelirle sınırlı olmadığı; toplumun genel mutluluğu ile sağlığa, eğitime, konuta, temiz havaya, temiz suya ve güvenli gıdaya ulaşabilmenin sosyal refahın önemli bir boyutu olduğu şeklinde.

Toplum olarak hangi ekonomik hedeflerin olması gerektiği konusunda ise görüşler değişkenlik gösterdi. Örneğin bir katılımcı eşitsizlikten önce yoksulluğa odaklanması gerektiğini belirtirken, bir diğer katılımcı ise odaklanması gerekenin verimlilik ve ekonomik büyüme olduğunu belirtti. Daha ağırlıklı görüş ise tek bir hedef yerine sürdürülebilirliği ve eşitliği de içeren daha kapsamlı bir sosyal-ekonomik hedefin olması gerektiği şeklinde.

Adalet ve eşitlik kavramlarının farklılığı konusunda ise katılımcılar hemfikir görünüyor. Hangisine odaklanmak gerektiği konusunda ise adalet kavramının öne çıktığını gözlemledik. Bunun nedeni, bazı katılımcılara göre mutlak eşitliğin imkânsız olması veya bizi farklı bir sisteme götüreceği şeklinde iken; bir diğer katılımcıya göre adaletsizliğin insanlar üzerindeki yaralayıcı etkisi ve sorunları çözme olasılığını zayıflatıyor olması.

Ayrıca bir diğer ortaklaşılan nokta, eşitsizliğin ölçümünde gelir, tüketim ve servet dağılımı kavramlarının yetersiz olduğu şeklinde. Eşitsizliği ölçerken çok daha geniş bir çerçeve çizilmesi, farklı boyutlarda eşitsizliklerin dikkate alınması gerektiği öne sürüldü. Önerilen ek ölçütler/kavramlar şu şekilde sıralandı:

- Eğitimde fırsat eşitliği
- Dijital imkanlara ulaşmada eşitlik
- Özgürlüklerden faydalanmada fırsat eşitliği
- Ekolojik ve çevresel maliyetleri üstlenmede adalet
- Yasaların yapılması sürecinde eşitlik (politik karar süreçlerine katılım)
- Yargıda, hak aramada eşitlik
- Zaman kullanımında eşitlik

Yeni ölçütler alanında tartışılan bir diğer konu ise veri eşitsizliği oldu. Belli verilere erişimin olmaması, bu alanlarda eşitsizliklerin göz önüne alınamamasına neden olabilmekte. Türkiye'de özellikle Kürtler, LGBTİ+'lar, emekli aylıkları, eğitim, toplumsal cinsiyet, yaşlı bakımı ve sosyal yardımlar ile ilgili veri eksiklikleri olduğu belirtildi. Ancak bu tür eksiklikler olsa da girişimci bilgi sistemi gibi kimi olumlu gelişmelerin olduğu da ayrıca vurguladı.

Türkiye'de bölüşümde bugün gelinen nokta açısından ise birkaç istisna dışında genel görüş, eşitsizliklerin yüksek olduğu şeklinde. Bu noktaya gelinmesinde uygulanmış olan politikaların nasıl bir rolü olduğu da üzerinde durulan konulardan birisiydi. Örneğin sosyal yardımların etkisi tartışmalı görünüyor. Sosyal yardımlar bir yandan "en düşük gelirlili grubun gelir payını artıran başarılı bir politika aracı" olarak görülürken, toplamda gelir dağılımına etkisinin düşük olduğu belirtildi. Türkiye'de eşitsizliğin artmasına neden olarak ise aşağıdaki faktörler öne sürüldü:

- Vergi politikaları
- Hukuki belirsizlikler ve sürekli değişen mevzuat
- Büyüme modeli – özellikle inşaat sektörüne yatırım yapılmış olması

- Ayrımcılık - özellikle kadınlar, LGBTİ+ bireyler açısından
- Bölgesel gelir dağılımındaki bozukluk
- Kentleşme/kırdan kente göç
- Özellikle kırsaldaki kadınların ihmal edilmesi
- Küresel iklim yıkımı
- Teknolojik dönüşüm

Toplantılarda genellikle eşitsizliği artıran faktörler üzerinde durulsa da işçilerin örgütlenmesini kolaylaştırıcı bazı olumlu uygulamaların ortaya çıktığı da belirtildi.

Eşitsizlikleri azaltma konusunda getirilen önerilerin çok sayıda olduğunu söyleyebiliriz. Toplantılarda dile getirilenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Örgütlenmenin teşvik edilmesi
- Vergilerin eşitsizliği azaltacak şekilde düzenlenmesi
- Büyüme politikalarının daha eşitlikçi hale getirilmesi ve verimlilik artışı sağlanması
- Sosyal transferlerin sadece ihtiyacı olanlara ve bireysel olarak verilmesi
- Eğitimin güçlendirilmesi
- Bölgesel kalkınma politikaları uygulanması
- Tarımın desteklenmesi
- Güvenceli esnek çalışma biçimlerinin artırılması ve kayıt dışılığın azaltılması
- Vergi denetimi alanının genişletilmesi
- Kadınların istihdama çekilmesi

Son olarak, katılımcıların STK'lardan beklentileri oldukça yüksekti: STK'ların hükümeti hesap verebilir kılmaları, eğitime katkı vermeleri ve sosyal girişimcilik alanında devletle işbirliği yapmaları gibi öneriler getirildi. STK'lar yardım dağıtımını konusunda ise bir görüş birliği olmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak, toplantılarda ortaya çıkan genel görüş, Türkiye'nin eşitsizliklerle mücadelede uzun bir süreci kapsayacak kapsamlı ve etkili politikalar izlemesi gerektiği yönündedir. Katılımcılar, bu konuda devletin ve sivil toplum örgütlerinin önemli bir rol üstlenmesi gerektiğine inanıyorlar. Bu bağlamda, STK'ların hükümetle işbirliği içinde çalışarak, sosyal refahı artıracak ve eşitsizlikleri azaltacak projeler yürütmesi gerektiği üzerinde ortak bir kanaat oluşmuştur.

Referanslar

- Akinci, M. (2018). Inequality and Economic Growth: Trickle-down effect revisited. *Development Policy Review*, 36, 01-024.
- Elveren, A. Y., & Galbraith, J. K. (2009). Pay Inequality in Turkey in the Neo-liberal Era. *European Journal of Comparative Economics*, 6 (2), 177-206.
- Filiztekin, A. (2020). Income Inequality in Turkey: 2003–2015. In book "Turkey's Political Economy in the 21st Century", 63-84.
- Tamkoç, M. N., & Torul, O. (2020). Cross-sectional facts for Macroeconomists: Wage, Income and Consumption Inequality in Turkey. *The Journal of Economic Inequality*, 18(2), 239-259.
- Torul, O., & Öztunalı, O. (2018). On income and Wealth Inequality in Turkey. *Central Bank Review*, 18(3), 95-106.

Çevre ve Kalkınma Çalıştayları

Dr. Ümit Şahin ve Prof. Dr. Erinç Yeldan

Türkiye Cumhuriyeti, küresel düzeyde değişen ve giderek daha elverişsiz hale gelen çevre ve iklim koşullarının hakim olduğu bir dönemde, 100. yaşını kutluyor. İklim değişikliğinin iklim krizine, biyoçeşitlilik kaybının altıncı büyük yok oluşa, çevre kirliliğinin neredeyse bütün gezegen sınırlarının aşıldığı bir çevre yıkımına dönüştüğü bu dönem, insanın, yeryüzünün, atmosferin, okyanusların, toprağın ve canlı yaşamın temel işleyişini tahrip edecek bir güce eriştiği yeni bir jeolojik çağ (Antroposen) olarak adlandırılıyor. Aynı zamanda yoksulluğun, eşitsizliklerin, işsizlik ve güvencesizliğin, yer değiştirmelerin, barınma ve gıda sorunlarının da arttığı bu dönemde, iklim felaketlerinin neden olduğu yüksek maliyetler ekonomik sorunları, işsizliği ve eşitsizliği derinleştiriyor.

Bu yeni dönemde bir zamanlar birbirine rakip görünen çevre ve kalkınma önceliklerinin ikisi de yaşanan krizin kurbanı olmaya başlıyor. Yaşanan kayıplar toplumun yoksul ve düşük orta gelirli kesimlerini daha ağır bir şekilde etkiler, güvenlik riskleri dahil sosyal sorunları ağırlaştırırken, iklim krizinin adaletsizlik boyutu derinleşiyor. Dünyada hiçbir ülkenin uzak kalamayacağı bu olumsuz gidişat, ekonomisi, sosyal ve siyasal yapısı ve yönetişimi yetersiz ülkeleri daha derinden etkiliyor. Bir yandan iklim krizine ve ağırlaşan çevresel sorunlara bir cevap olarak ortaya çıkan, bir yandan da küresel düzeyde yaşanan jeopolitik, siyasal ve ekonomik dönüşümle iç içe geçen yeni eğilimler, bu tür hızlı dönüşümlere hazırlıksız yakalanan, bilimsel ve teknolojik gelişmelere öncülük edemeyen, kurumları ve demokratik mekanizmaları aşınan ülkeler için yeni tehditler oluşturuyor.

Bütün bu tehditlere ve krizlere bir cevap olarak ortaya çıkan yeşil dönüşüm, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çerçevesinde yeni bir büyüme, gelişme ve sanayileşme stratejisinin doğuşu anlamına geliyor. Bu yüzyılın ikinci çeyreğine damgasını vuracak gelişmeler-

den belki de en önemlisi ulusal ekonomilerin, yenilenebilir enerji kaynaklarına, enerji verimliliğine, temiz teknolojilere ve dögüsel ekonomiye dayalı olarak bir dönüşüm sürecine girmeye başlamış olmaları. Yeşil yeni düzen, sadece yeni bir sanayileşme stratejisi ve enerji dönüşümü olarak değil, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) tanımıyla insan onuruna yakışır yeşil işler ve istihdam hedefini de içeren bir yeşil gelişme ve planlama süreci olarak da görülüyor.

Türkiye'de iklim krizi ile mücadelenin gelir kaybına neden olacağı ve kalkınma hedefleriyle çelişeceği kanısı yaygın. Ekonomik krizden çıkmadan ya da ekonomi düzmeden çevreyle ilgilenmenin lüks olacağı da yaygın bir anlayış olmayı sürdürüyor. Oysa ülkenin orta ve uzun zaman ufkunu kapsayan akademik çalışmalar ve STK raporları, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına geçmesinin ve tarım ve sanayide yeşil dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmasının, karbona gerçek bir fiyat da konması halinde millî gelirden yüksek bir artış sağlayabileceğini, bölgesel eşitsizliklerin azaltılacağını, enerji güvenliğinin iyileşeceğini, katma değeri daha yüksek bir üretim deseni ile daha fazla istihdam yaratılabileceğini öngörüyor. Böylece Türkiye için Net Sıfır hedefi doğrultusunda tasarlanacak yeşil dönüşüm ve sanayileşme stratejisi, sanıldığından tersine yeni finansman imkanlarına erişim sağlayarak, fosil yakıt bağımlılığını, dolayısıyla enerji ithalatını azaltarak, dögüsel ekonomiyle kaynak kullanımını ve maliyetleri azaltarak ve yeni istihdam alanları yaratarak Türkiye'nin ekonomik açmazdan çıkmasını ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmesini sağlayabilir. Bu dönüşüm, toplumsal eşitsizlikleri azaltarak, toplumun dezavantajlı kesimlerinin fayda sağlamasına öncelik verilerek ve doğa başlı başına bir hak öznesi haline getirilerek iklim ve çevre adaletini sağlama ya da hizmet edebilir.

Çevre ve kalkınma başlığı altında düzenlediğimiz çalıştaylar 18 Haziran 2023 ve 16 Eylül 2023 tarihlerinde İstanbul ve İzmir'de yapıldı. Toplam 55 kişinin katıldığı çalıştaylara politikacılar, akademisyenler, uzmanlar, sivil toplum üyeleri, aktivistler, iş insanları, çiftçiler, hukukçular, gazeteciler ve sanatçılar katıldı. Toplantılarda yukarıda çizdiğimiz kapsamda gündeme getirdiğimiz şu 5 soru çerçevesinde şekillenen katkılarla, Türkiye'nin ikinci yüzyılında iklimi ve çevreyi koruyan, geliştiren ve yeşil dönüşümü başaran bir gelişmenin nasıl başarılabileceğine dair tespit ve öneriler tartışıldı:

1. Türkiye iklim krizinin, biyoçeşitlilik kaybının, diğer çevresel kirliliklerin ve ekolojik sorunların, ülkenin çevresi, doğal kaynakları ve ekonomisi üzerine yarattığı ve yaratacağı yıkıcı etkilere hazırlıklı mıdır? Türkiye'nin mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal gerçekliği, demokrasisinin ve hukuk devletinin niteliği, iç ve dış politikaları, iklimsel ve ekolojik krizlerin derinleşmesiyle, bu sorunlarla başa çıkma kapasitesiyle, geliştirilmesi ve uygulanması gereken stratejilerle, çevre politikalarıyla ne ölçüde bağlantılıdır?

2. Çevre (doğa, ekoloji, ekosistemler, gezegen) neden önemlidir? Mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal durumumuz ve kalkınma-istihdam artışı, refahın genişletilmesi önceliklerimiz bağlamında, çevrenin korunması ne derece önemlidir? Çevrenin korunması kalkınmaya engel mi olur, destekler mi? Büyüme odaklı kalkınma anlayışı doğru mudur, aşılmalı mıdır, aşılabılır mı? Sosyal refah politikaları ve eşitsizliklerin azaltılmasıyla çevrenin korunduğu bir kalkınma anlayışının ilişkisi nedir?

3. Türkiye'nin enerji, ulaşım, sanayi, teknoloji, inşaat, altyapı, ticaret ve şehircilik politikaları çevrenin korunduğu bir kalkınma anlayışına göre değiştirilebilir mi, ne ölçüde değiştirilebilir? Türkiye'de döngüsel ekonomi, sürdürülebilir üretim tüketim kalıpları, temiz teknolojilerin geliştirilmesi, yeşil işler, karbon fiyatlama stratejileri ve çevreyi koruma-

ya, emisyonları azaltmaya, iklim ve yok oluş krizlerinin etkilerine karşı dirençliliği artırmaya yönelik politikalar geliştirilebilir mi, uygulanabilir mi, geliştirilmesi ve uygulanması için neler yapılabilir?

4. Doğanın, biyoçeşitliliğin (ormanlar, sulak alanlar, kıyılar), iklimin ve çevre sağlığının korunması kimin sorumluluğunda olmalıdır? Devletin, özel sektörün, meslek örgütlerinin, sivil toplumun ve akademinin rol ve sorumlulukları nasıl tanımlanabilir, işbirliği nasıl geliştirilebilir, geliştirilebilir mi?

5. Çevrenin korunmasına yönelik finansman kaynakları nasıl geliştirilebilir? Finans kuruluşlarının (Merkez Bankaları dahil) çevrenin korunmasına ilişkin para ve mali politikalar bağlamında sorumlulukları var mıdır? Varsa, "yeşil" finansal sistem nasıl tasarlanabilir?

Demokrasi, Hukuk Devleti ve İnsan Hakları

Türkiye'de demokrasinin ve hukukun üstünlüğü ilkesinin aşınması, daha iyi çevre politikaları, sürdürülebilirlik ve iklim yıkımını durdurmak için verilen mücadelenin önündeki en önemli engellerden biri olarak görülebilir. Karar süreçlerine katılım hakkı başta olmak üzere, ifade özgürlüğü, izin almadan kullanılabilir gösteri, yürüyüş ve protesto hakkı, bağımsız ve güvenilir yargı gibi demokrasi ve hukuk devletinin asli unsurları çevre mücadelesi için olmaz koşulları sağlar. Hukukun üstünlüğü, çevresel düzenlemelerin adil ve etkili bir şekilde uygulanmasının güvencesidir. İnsan haklarına saygı vazgeçilmezdir zira çevre mücadelesi bir hak mücadelesidir. Pek çok katılımcımız Türkiye'de bu en temel alanlarda ciddi bir geri gidiş olduğu tespitinde ortaklaşa.

Bir katılımcı yargı bağımsızlığı ve karar süreçlerine katılımı ilgili şunları söyledi:

Türkiye'de demokrasi ve hukuk devletinin zayıflaması çevre politikalarının da zayıflamasında etkili. Mevzuatımız var, yarım yamalak da olsa. Ancak diyelim dava açtığınızda, mahkeme kararları hükümetin iradesinden bağımsız değil. Örneğin eski bir bakan seçim çalışması yaparken daha önce çevre örgütlerinin dava açtığı bir termik santral projesinin artık gündemde olmadığını söylemişti. Bu sözlerden on gün sonra açılan davaya yanıt geldi ve proje mahkeme tarafından iptal edildi. Bir yandan da bilgi üretmek ve karar vericilere bu bilgiyi iletmekle ilgili kanallar kapalı. Örneğin, Milas'taki termik santral kapansın diyoruz. İstihdam ya da arz güvenliği gerekçe gösterilerek

kabul edilmiyor. Oysa Elektrik Mühendisleri Odası bir arz güvenliği sıkıntısı yok diyor. Uzmanlar istihdam için alternatifler yaratılabilir diye raporlar hazırlıyor. Ama bunlar karar vericilere ulaşmıyor, karar mekanizmalarını etkilemiyor. İklim STK'ları da iş dünyasından sivil toplum örgütleri de Türkiye'nin iklim hedefinin mutlak emisyon azaltımı olması gerektiğini çok kez söyledi. Ama kamu idaresi tarafından bunların tartışılacağı bir ortam hiçbir zaman yaratılmadı ve bu talepler duyulmadı. Türkiye'de hukuk devleti, demokrasi ve katılım mekanizmaları da hesap verme, hesap sorma mekanizmaları da çalışmıyor.

Çevreciliğin 20. yüzyılın ikinci yarısında bir sosyal hareket olarak doğuşundan bu yana en önemli mücadele yolları olan gösteri, protesto, dava açma vb. haklar, demokrasinin gerilemesinden en fazla düzeyde etkileniyor. Sivil toplum örgütleri üzerinde artan baskıların da çevre mücadelesini riskli hale getirdiği düşüncesi yaygınlaşıyor. Bir katılımcımız bu çelişkiyi şu sözlerle dile getirdi:

Çevre Bakanlığı her iki gençten birisini çevreci yapmak gibi bir slogan kullanılıyor. Her iki gençten birisini çevreci yaptık diyelim. Sonra o çocuklar, duyduğu kaygı dolayısıyla protesto etmek isteyecek, kamuyu göreve çağırarak. O zaman da ifade özgürlüğü engeli çıkacak karşılına. Kamu gücüyle donatılmış haklar, sorumluluklar, yükümlülükler ilişkisi kurmadığımız sürece beklenen yöne gitmemiz mümkün olmayacak.

Hukuk güvenliği de bu hakların ve sorumlulukların kullanılmasını sağlayacak şartları yaratmak için önemli. Yargının bağımsız olmadığı, güçler ayrılığının, denge ve denetleme mekanizmalarının yeterince işlemediği bir dönemde olduğumuz sıklıkla dile getiriliyor. Öte yandan bir katılımcımız bu durumun çok da yeni olmadığını, kamu yararı ve benzeri gerekçeler gösterilerek çevre davalarında mahkeme kararlarının uygulanmadığı örneklerin daha 90'lı yıllarda görülmeye başladığını, bugünse bu uygulamanın yaygınlaşarak devam ettiğini söyledi:

O dönemde İzmir Çevre Avukatları Muğla'daki üç termik santralin, Yatağan, Kemerköy ve Yeniköy termik santrallerinin kapatılması için girişimde bulunmuş, dava açmıştı. Türkiye Cumhuriyeti mahkemeleri de iptal kararı vermiş ve Danıştay onamıştı. Ancak Bakanlar Kurulu, enerji ihtiyacı gerekçesiyle prensip kararıyla mahkeme kararını uygulamadı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) gidildi. AİHM, 2005 yılında ihlal kararı verdi, ama o karar da halen uygulanmış değil.

Uygulanmadığı için de şu anda Muğla'nın o bölgesi bu hale gelmiş durumda. Yani eğer bir ülkede hukuk güvenliği yoksa, önereceğiniz çözümlerin hiçbirisinin uygulanma şansı yoktur.

2023 yılında çevre hareketleri açısından en önemli olaylardan biri, Muğla'nın Milas ilçesindeki Akbelen ormanının bölgedeki termik santrallere yakıt sağlayacak kömür madeni için kesilmesi ve çevre halkının buna karşı verdiği mücadele oldu. Bu konu toplantılarımızda sıklıkla gündeme geldi. Hukuk güvenliğinin Akbelen olayında nasıl sarıldığına dair bir katılımcı şunları söyledi:

Akbelen'de olanlar gibi bir süreci daha önce hiç yaşamadık. Hiçbir hukuk kuralı uygulanmıyor. Avukatların keşif mahalline girmesine izin verilmiyor. Orası hiçbir karar alınmadan güvenlik bölgesi yapılmış, insanların yaşadıkları mahalleye giriş çıkışları kimlik kontrolü ile yapılıyor. Traktörlerini tarım alanlarına sokamıyorlar. Her taraf tel örgüyle çevrilmiş vaziyette. Eğer Akbelen'deki bu sorunu çözemezsek, ilk önce hukuk güvenliğini sağlayamazsak, burada söyleyeceğimiz her söz, yapacağımız her şey havada kalacak demektir.

Akbelen'de yaşananlar, demokrasinin en önemli parçası olan karar süreçlerine halkın katılımında yaşanan eksiklerin de önemli bir örneğini oluşturuyor. Bir katılımcı yaşananları şöyle tarif etti:

Akbelen'de 250 yıllık bir köyün, yaklaşık 40 yıldır zaten çalışmış ve artık işletme ömrünü tamamlamış iki termik santrale kömür madeni açılarak yakıt sağlanması için gerçekleştirilmek istenen bir proje nedeniyle ortadan kaldırılması söz konusuydu. Bu santraller 2014 yılına kadar devlet eliyle işletilmişti. 2014'ten sonra özel sektöre devredildi. Bu devir esnasında kimse İnköylülere, 'biz bu santrallere bir 25 yıl daha ömür biçiyoruz, bu santraller yaşam alanlarınızı, geçimlik faaliyetlerinizi ortadan kaldıracak, sularınızı yok edecek, hava kirliliğiyle sağlık hakkınızı, yaşam hakkınızı elinizden alacak, kente göçmek zorunda

kalacaksınız' demedi. Onlardan habersiz o alana el kondu ve İkiyüzyümlerin de seslerini duyurabilmek için onlarla dayanışan yaşam savunucularıyla birlikte iki yıl boyunca ormanın girişinde çadır nöbeti tutmak dışında bir seçeneği kalmadı. Çünkü demokrasinin hiçbir kanalı çalışmadığı için bu maden genişletme yatırımının hayata geçmesini engelleyecek ya da alternatif sözler söylemeye fırsat verecek başka bir mekanizma yoktu.

Sorunların çözümünde, karar süreçlerine yerinden katılımın öncelikli olduğu, yatırımların henüz proje aşamasındayken tüm tarafların katılımına imkân tanıyan bir şekilde gerçekleşmesinin hayati öneme sahip olduğu, aksi durumda kapalı kapılar ardında verilen bir karara, doğru olsa bile, karar sürecine katılmayan insanların şüphe ile yaklaşacağı katılımcılar tarafından üzerinde fikir birliğine varılan noktalar arasındaydı. Müzakerenin önemi, uzlaşılan noktalarda devam edilip uzlaşılamayan noktaların ertelenmesinin katılımcı ve hak temelli politika yapım sürecinin temel ilkesi olması gerektiği fikri öne çıktı.

Türkiye'de bir süredir bu kanalların kapanmaya başladığı ve ciddi bir demokrasi ve katılım krizi yaşanmaya başladığı söylenebilir. Ekolojik krizin demokrasi krizinden bağımsız düşünülemezliği, akademiye, uzmanlara ve toplumun farklı kesimlerine yer vermeyen bir politika yapım sürecinin kaçınılmaz olarak kriz yaratacağı, bu krizin çözülmesi için kurumların ya da bireylerin aldığı iyi niyetli inisiyatiflerin ötesinde kalıcı bir demokratikleşme sağlayacak yapılaşmış mekanizmalara ihtiyaç duyulduğu toplantılarımızda vurgulandı. Şeffaflıkla birlikte denetleyici, geri bildirim sağlayan ve kamu otoritesini hesap verebilir kılan mekanizmalarının varlığının da katılım kadar önemli olduğu üzerinde uzlaşıldı.

Öte yandan doğru çevre ve iklim politikalarının geliştirilebilmesi için insan haklarına saygılı bir kamu idaresi ve toplumsal yaşam olmazsa olmazdır. Bir katılımcı konuyu insan hakları çerçevesinde şu şekilde değerlendirdi:

Dönüşüm sadece ekonomi, enerji ve sürdürülebilirlik ile ilgili değil, bir insan hakları meselesi. İklim değişikliğine, afetlere, haklarımıza dair bir mesele olarak, insan hakları perspektifiyle yaklaşmak gerekiyor. Çevre hakkı üçüncü kuşak dayanışma haklarından biri. Sadece devletin ya da iş dünyasının gerçekleştirebileceği bir şey değil. Tıpkı barış hakkı gibi dayanışma halinde hep birlikte savunmamız gereken bir hak. Halkın çevreyle ilgili bir konuda bilgiye erişimi yoksa, halkın katılımı toplantısında söyledikleri dikkate alınmıyorsa; herhangi bir meselede, demokrasiye, ekonomiye, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair söylediği şeyler de dikkate alınmayacak demektir. Zaten açılan davalarda, dava ücretleriyle, bilirkişi incelemelerinin getirdiği yüksek yargılama giderleri nedeniyle adalete erişim de oldukça problemlidir.

Çevre meselesinin Türkiye'de demokrasi ve insan hakları alanının temel bileşenlerinden biri haline gelmiş olmasının ve çevre mücadelesinin temel direnç noktası olarak öne çıkmasının, ancak bir yandan da sistematik olarak bastırılmak istenmesinin, çevre hareketlerinin demokratikleşmeyi sürükleyebilecek bir hak mücadelesi olarak güçlenmesini gerektirdiği söylenebilir.

Çevre ve Kalkınma

Ortak geleceğimiz için çevre ve kalkınmanın birbirinden ayırt edilmeden, birbirini destekleyecek şekilde ele alınması gerektiği günümüzde standart bir anlayış olarak öne çıkıyor. Ancak gerek iklim krizinin ve çevre yıkımının ulaştığı boyut gerekse kalkınmanın ekonomik büyümeyle neredeyse eş anlamlı kullanılması nedeniyle durum o kadar da basit değil. Birleşmiş Milletler'in 2015'te kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 17 başlıkta küresel düzeyde politika konusu olabilecek neredeyse bütün öncelikleri ele alırken, ülkeler ve toplumsal kesimler arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin kökenine ve kalkınmanın veya gelişmenin nasıl tanımlanması gerektiğine dair yeni bir şey söylemiyor. Ülkelerin ve şirketlerin sürdürülebilir kalkınmaya olan bağlılıklarının da bu nedenle mevcut durumu radikal biçimde değiştirmeye hizmet ettiği söylenemez.

Toplantıda çevre ve kalkınma arasındaki ilişki bu açmazlar sıklıkla dile getirilerek ele alındı. Kalkınmanın nasıl tanımlanması gerektiği üzerine yapılan oldukça geniş kapsamlı tartışmada bir katılımcı eşitsizliklerin kökenine ve iki kavram arasındaki uzlaşmazlığa vurgu yaptı:

Önce kalkınmayı maddi-manevi, soyut-somut, sınai-toplumsal boyutlarıyla tanımlamak gerekiyor. Türkiye'nin mevcut kalkınma stratejisinin yoğunlukla inşaata dayandırılmasına bağlı olarak ortaya çıkanlara bakarsak çevre ve kalkınma birbirine karşıt kavramlar diyebiliriz. Ama kalkınmayı başka türlü tanımlayabilirsek günün birinde bu karşıtlığı belki giderebiliriz. Peki refah nedir? Azı veya çoğu ya da sonu var mıdır? Refah içindeki toplumlara baktığımız zaman diğer toplumları sömürdüklerini ve kendi ülkelerinin refahı için diğer ülkelerin refahını

engellediklerini görüyoruz. Bunun da son perdesi göçmen karşıtlığı, aşırı sağcılık ve ırkçılık şeklinde kendini gösteriyor.

Toplantılarda kalkınmaya ve büyümeye yönelik eleştirilerin tamamen karşıtlık düzeyinde olmadığı, daha çok doğru tanımlanma ihtiyacına vurgu yapıldığı söylenebilir. Bir katılımcı kalkınmanın da büyümenin de topluma yararlı bir şekilde tanımlanabileceği üzerine şunları söyledi:

Kalkınmayı da sadece büyüme olarak anlamamak lazım. Büyüme hangi kalitede, nasıl büyüdüğünüze bağlı olarak iyi bir şey olabilir, ama obezleşme şeklinde olursa bir işe yaramaz. Kaliteli bir büyümenin topluma, insanlara katacağı çok şey var.

Aynı şekilde kalkınmanın ve çevresel önceliklerin bir arada ele alınmasının mümkün olduğu da yaygın bir kanıydı:

Çevre ve kalkınma birbirleriyle tezat fikirler olmak zorunda değil. Bunu başaran birçok ülke var. Türkiye'de dönüşüm enerji, ulaşım, sanayi sıralamasıyla, toplu taşımayla, hidrojenle mümkün. Ama önce ötekileştirme ve indirgemeciliği bir kenara bırakıp tüm Türkiye'de bir uzlaşa sağlamak gerekir. Bugün dünyada güneş panellerinin %92'si Çin'de üretiliyor. Kalkınma ve çevre birlikte olabilir.

Gerçekten de kalkınma toplumun hayat kalitesini iyileştirmek ve daha rahat bir yaşam sağlamak için yapılması gerekenler olarak görülebilir. Ancak insanın doğayı bu amaçla sonsuz ve bedelsiz kullanılabilecek bir kaynak olarak gördüğünü ve uygarlığın binlerce yıl boyunca bu anlayış çerçevesinde geliştiğini de söyleyebiliriz. Oysa doğa sonsuz değil, atmosferin kaldırabileceği karbondioksit miktarının da bir sınırı var ve çevre yıkımı kalkınmanın kaynak tabanını ortadan kaldırıyor. Bir katılımcının dediği gibi “doğayı kullanmanın sonuna geldiysek daha fazla kalkınabilmemiz zaten mümkün değil”.

Büyüme odaklı kalkınma anlayışının doğru olmadığını ve bunun yerine başka refah göstergelerinin nasıl kullanılabileceğini tartışmak gerektiğini söyleyen bir katılımcı ise şu örneği verdi:

Akademik çalışmalar yıllardır Çevresel Kuznets Eğrisini test ediyor. Bir tarafa iklim değişikliğine, çevre kirliliğine, doğal kaynak kullanımına ilişkin göstergeler, diğer tarafa da ülkenin gelişmişlik seviyesi konuyor. Belli bir ekonomik gelişmişlik ve millî gelir seviyesi aşıldığında, önceleri daha kirletici olan, ekolojik yıkım yaratan bir büyümenin daha az yıkım yaratmaya başladığı hipotezi test ediliyor. Bütün bu çalışmalarda önce olumsuz anlamda artan çevre etkisi, sonra azalmaya başlıyor. Türkiye’de de bu hipotez analiz edildiğinde doğru çıkıyor, ancak sadece hiçbir zaman ulaşamayacağımız bir gelir seviyesine ulaştığımız zaman! Yani gelişmeyle çevresel iyileşme arasındaki ilişki matematiksel olarak doğru olsa da durum matematikten ibaret değil. Bazı ülkelerde demokrasi, hukuk devleti, kurumsal kalite, çevre ve iklim politikası, eğitime

yapılan yatırım gibi başka göstergeler işin içine katıldığında belli bir gelişmişlik seviyesinden sonra gerçekten çevre yıkımının azaldığı görülüyor. O ülkeler de zaten bir elin parmaklarını geçmiyor. Dolayısıyla çevreyle kalkınma arasındaki ilişki bağlama ve başka ne yaptığımıza göre değişir. Çevrenin korunmasını kalkınmayı destekleyici şekilde konumlandırırsak destekler. Ayrıca çevre koruma politikalarının gelir dağılımı açısından olumsuz sonuçları olursa bunları düzelterek başka politikalar da uygulamak gerekir.

Bazı katılımcılar Türkiye’de ekonominin çevreden daha önemli olduğu algısının yaygın olduğunu ve ekonomideki kısa vadeli, kurlsız büyüme ve ranta dayalı sistemde maliyet hesapları yapılırken çevrenin hâlâ hesaba katılmadığını, hatta kamuda ve özel sektörde 90’ların sonunda var olan çevre kalkınma ikileminin karar alıcılar nezdinde büyük ölçüde devam ettiğini dile getirdi. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin çevre sorunlarını çözmenin önünde engel olduğu, ekonomik krizi çözmeden çevresel hassasiyeti belirgin hale getirmenin mümkün olmadığı da dile getirilen görüşler arasındaydı. Öte yandan büyüme dayalı kalkınma anlayışının dünyada da devam ettiğini söyleyen bir katılımcı şunları ekledi:

Millî gelirin muhasebeleştirilmesi dünya çapında problemli. Okyanusa petrol akıyor. Bir şirket onu temizlerse millî gelir de artıyor. Oysa ağaçları, suları, temiz havayı millî gelir hesaplarına koymamız gerekir. O zaman büyürken karbon ayak izi azaltılabilir.

Kalkınma tartışmasının kendisinin artık çağdışı sayılması gerektiğini söyleyen bir katılımcı ise farklı kavram setlerini ve hedefleri konuşmanın zamanının geldiğini vurguladı:

Niye hâlâ kalkınmadan bahsediyoruz? Bu da uluslararası siyasetin bir kavramı değil mi, niye bu kadar sahipleniyoruz ve onu çevreyle uyumlu hale getirmeye çalışıyoruz? Yepyeni bir şey söyleyeceksek gerçekten yeni olmalı. Çin'in ekolojik uygarlık diye yeni bir kavramı var örneğin. Yeni bir kimlik kuruyor kendisine. Türkiye ise yeni yüzyılımıza girerken dünyada çevre performansı sıralamasında sondan 9. sırada. Ne diye başlamıştı Türkiye'nin çevre politikası? Uygar devletler topluluğunun onurlu bir üyesi olacaktık çevre konusunda. Yeni uygarlık misyonu vardı. Avrupa Birliği gibi dışsal faktörler de etkili oldu sonra. Ama işte geldiğimiz nokta bu. Kalkınma diye, niye bu kadar çok havaalanı yapıyor örneğin? Çok kısa mesafelere uçuşlar koyuyoruz. Avrupa Birliği ise yeşil toparlanmanın içinde kısa mesafeli uçuşları yasaklıyor. Biz de eninde sonunda buna uymak durumunda kalacağız ve 20 senedir yaptığımız yatırımlarla paramızı havaalanı pistine gömmüş olacağız. Artık yatırım kararı verirken kendimizi karbona kilitlemeyecek sektörlere öncelik vermemiz gerekiyor.

Çevre hareketlerinin temelinde bulunan ekonomik büyümenin temel sorun olduğu anlayışı, son yıllarda çözüm olarak sürdürülebilir kalkınmadan çok sorunun kökenine yönelik başka anlayışları gündeme getiriyor. Büyüme, küçülme veya na-büyüme olarak Türkçeleştirilen

"degrowth" tasarımı bir alternatif olabilir mi? Bu kavramı gündeme getiren iki katılımcı şunları söyledi:

Refah ve büyüme dediğimiz şey her zaman gayrisafi yurtiçi hasılanın, yani üretimin artırılması olarak anlaşılıyor. Oysa şu anda küçülme anlayışı var. Fakat küçülmede de eşitsizlik olmalı. Öncelikle son 200 yılda dünyayı bu hale getirmiş olan zengin ülkeler küçülecek. Yoksul ülkelerin sosyal taban diye tarif ettiğimiz temel yaşam düzeyine ulaşıncaya kadar sürdürülebilir bir şekilde büyümeleri gerekir.

'Degrowth' hem çevreyi kirleten etkinliklerin bedelini ödemek açısından hem de eşitlik, refah, bölüşüm için olumlu sonuçları olabilecek değerli bir öneri. Ama küçülme kavramını Türkiye'de tartışabilecek durumda değiliz. Başka bir isim vermemiz gerekiyor. Hatta iklim eylemini de yerleleştirmemiz ve millileştirmemiz gerekiyor.

Bir başka katılımcı ise büyüme anlayışının aşılmasında başka alternatifler de olabileceğini ve en önemlisi de kamunun rolünün artması gerektiğini söylüyor:

Büyüme odaklı kalkınma anlayışını nasıl aşacağız? Büyüme sonrası nasıl bir dönem olacak? Küçülme mi olacak? Yoksa yeni yeşil düzen ya da başka bir şey mi? Her durumda

kamusal alanın, devletin ekonomideki rolünün büyümesi gerekiyor. Devletin kanunlar ve anayasalar yoluyla ekonomik faaliyetleri daha sert bir şekilde yaşam hakkı temelinde düzenlemesi gerekiyor.

Öte yandan kalkınma ve çevre tartışmasında, asıl sorunun kapitalist sistem olduğu vurgusunu yapan bir katılımcı da şunları söyledi:

Ben ekonomik bir kriz olduğunu düşünmüyorum. Hatta ekolojik ve toplumsal krizler ekonominin tıkrırında gitmesinden kaynaklanıyor. İnsan kaynaklı karbon salınımı 200-250 yıl önce kapitalizmin ortaya çıkmasıyla başladı. Kapitalizm iklimi tehlikeye sokuyor. Dolayısıyla sorunun çözümü kapitalizmin içinde olamaz. Karbon salınımını azaltmanın yolu üretim ve tüketim sistemimizi dönüştürmek. İnsan doğa ayırımı ve insanın doğa üzerinde egemen olması üzerine kurulu ekonomik anlayışı değiştirmemiz lazım. Biz doğal kaynakları artarak tüketmeye devam etmek istiyoruz. Ama aynı zamanda doğal kaynaklar üzerindeki baskı azalsın istiyoruz. Bu nasıl mümkün olabilir? Türkiye iklim krizinden en fazla etkilenecek ülkelerden bir tanesi ve karbon salınımını azaltmanın öncüsü olmalı. Kapitalizmin, fosil yakıtlar üzerine kurulu üretim mantığını Türkiye özelinde ve daha sonra da dünya genelinde nasıl azaltabileceğimize bakmamız lazım.

İklim Krizi ve İklim Adaleti

Küresel sıcaklık artışının, Paris Anlaşması'nda bütün ülkelerin üzerinde uzlaştığı 1,5 derece sınırını geçmesine kısa bir süre kaldı. Fosil yakıt tüketiminin ve sera gazı salımlarının artmaya devam etmesi, ülkelerin hâlâ fosil yakıtları artan düzeyde (ör. 2022'de 7 trilyon dolar) sübvanses etmesi ve enerji dönüşümünün jeopolitik gelişmelerden, savaşlardan, fiyat artışlarından fazlasıyla etkilenen yavaş ve kararsız bir seyir izlemesi, atmosferdeki karbondioksit seviyesinin ve sıcaklıkların yükselmesiyle sonuçlanıyor. Küresel ısınmanın hızlandığına, 1,5 dereceyi birkaç yıl içinde kalıcı olarak geçeceğimize ve mevcut gidişat devam ederse 2050'den önce dünyanın sanayi öncesine göre 2 dereceden fazla ısınacağına dair son bulgular endişeyi artırıyor. Oysa Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 1,5 derece hedefi doğrultusunda küresel emisyonların 2030'a kadar 2010 seviyesinin %50 altına indirilmesi ve 2050'de net sıfır emisyonu ulaşılması önerisi 2021'de Glasgow İklim Paketi'ni imzalayan (Türkiye dahil) ülkeler tarafından hedef olarak benimsenmiş durumda. Emisyonların bu hızda azaltılması, bütün ülkelerin kömürden enerji üretimine en kısa zamanda son vermeleri, başta rüzgâr ve güneş olmak üzere yenilenebilir enerji kurulumlarının artırılması ile ulaşım, endüstri ve binalarda hızlı elektrifikasyon ve yeşil hidrojen kullanımıyla mümkün.

Türkiye ise 2053'te net sıfır emisyon hedefini açıkladığı halde henüz mutlak emisyon azaltımını hedeflemiş değil. Hatta 2022'de açıklanan ve bu yıl Birleşmiş Milletler'e sunulan güncellenmiş birinci Ulusal Katkı Beyanı (NDC) ile Türkiye sera gazı emisyonlarını 2038'e kadar artırmaya devam edeceğini ilan etmiş durumda. Toplantıda çok sayıda katılımcı Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadeleye yeterince katılmadığı konusunda hemfikir. Bir katılımcı şunları söyledi:

Ulusal Katkı Beyanı'nda 2030'a kadar emisyon artışını referans senaryoya göre %41 azaltacağız dedik ama gerçekte 2030 yılında 2020'ye göre %32 artış öngörüyoruz. Bu oranlar ne yazık ki kabul edilebilir değil. Şöyle düşünün, 2050'de net sıfır olacağız ama 2038'e kadar artıracacağız. Kalan 15 senede bu kadar artmış emisyonları nasıl 100 milyon tonlara indireceğiz? Bunun bir tutarlılığı yok. Net sıfır hedefinde samimi olduğumuzu gösteren bir planımız yok. %41 artıştan azaltımın da senaryoları çalışılmamış.

Oysa 2021'de yaşadığımız, ülkemizin güneybatısında 120 bin hektar alanın iki hafta içinde çıkan 16 büyük orman yangınında kül olduğu Türkiye tarihinin ilk mega orman yangınları, her yıl daha şiddetli ve beklenmedik hale gelen aşırı yağışlar ve seller, giderek artan ve daha ölümcül hale gelen sıcak dalgaları ve kronikleşen kuraklık felaketi, iklim değişikliğinden en fazla etkilenen Akdeniz havzasında bulunan Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede önce kendi geleceği için aktif biçimde katılmasını gerektiriyor.

Üstelik Türkiye'nin iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonları iddia edildiği kadar az değil. TÜİK tarafından açıklanan son sera gazı envanterine göre 2021 yılında 564 milyon tona ulaşan toplam emisyonlarımız 1990'a göre %157 artmış durumda. Türkiye, sera gazı emisyonlarının %80'ini oluşturan (452 milyon ton) fosil yakıtlardan ve endüstriden kaynaklanan karbondioksit emisyonları sıralamasında 2021'de dünyada 13. sıraya yükseldi. Türkiye'nin kişi başı sera gazı emisyonları 6,7 ton ile dünya ortalamasında olsa da fosil yakıtlar ve endüst-

riden kaynaklanan kişi başı karbondioksit emisyonu (5,4 ton) dünya ortalamasının üzerinde ve 195 ülke arasında 64. sıradayız. Türkiye tarihsel sorumluluk göstergesi olan sanayi devriminden bu yana yapılan kümülatif karbondioksit emisyonlarında ise 26. sırada bulunuyor. Dolayısıyla küresel ısınmadaki payı giderek artan bir ülke ve küresel salımların %80'inden sorumlu G20 ülkelerinden biri olarak iklim kriziyle mücadeleye daha fazla katkı sunmakla yükümlü olduğumuzu söyleyebiliriz.

Katılımcıların önemli bir kısmı Türkiye'nin artık mutlak emisyon azaltım hedefi belirlemek zorunda olduğunu düşünüyordu. Bir katılımcı şöyle dedi:

Türkiye geliştirmekte olan bir ülke, enerji talebi hızla artıyor, dolayısıyla mutlak emisyon azaltım hedefi koyamaz deniyor. Oysa artıştan azaltım olmaz, azaltımın ne kadar olacağı net olarak ortaya konmalı. 2038'e kadar gezegeni kirletmeye devam edeceğiz, ondan sonra bakacağız deniyor. Nasıl bakacağız? Yutak alanların meseleyi çözeceği veya bir elektrik süpürgesi gibi emisyonları toplayacak teknolojiler geliştirileceği hayal ediliyor olsa gerek. Oysa üretim ve tüketim kalıplarımızı değiştirmeye yanaşmadığımız sürece bu tip tahayyüllerle sorunu 2050'ye ve ötesine ertelemekteyiz.

Türkiye'nin enerji dönüşümü hedeflerinin de çelişkili olduğunu söyleyen bir katılımcı emisyon azaltımının ulaşım, sanayi ve binalarda büyük çaplı bir elektrifikasyonla, yeşil enerji sertifikasının yeni bina yapımlarında mecbur kılmasıyla ve enerji verimliliğiyle birlikte kömürden çıkışla mümkün olduğunu şu sözlerle belirtti:

Türkiye'nin Ulusal Enerji Planı 2022 yılı sonunda yayımlandı. Burada kurulu güçte yenilenebilir enerjinin payını 2035'te %65'e, elektrik üretiminde ise %55'e çıkarmayı planlıyoruz. Ancak aynı enerji planında 2030 yılına kadar 1,7 gigawatlık yeni kömür santrali kurulumuna da devam edileceği söyleniyor. Kömürden çıkışımıza dair net bir yol haritası da yok. Oysa fosil yakıtlara verilen teşvikin azaltılması, depolama tesislerinin artması gerek. Sanayi sektöründe enerji verimliliği, enerji yoğun sektörlerde elektrifikasyon, çelik sektöründe elektrik ocaklarına geçiş ve hidrojenin sanayide kullanılması önemli. Ulaşım sektöründe elektrifikasyon veya biyoyakıtlar kullanılabilir. Binalarda da ısıtma, soğutma, aydınlatma konusunda enerji verimliliği ekipmanlarının kullanılması ve devletin gerektiğinde bu ekipmanın üzerinde minimum standartları belirlemesi ve zorunlu tutması lazım.

Diğer bir katılımcı aslında bu dönüşümde Türkiye'nin avantaja sahip olduğunu belirterek şunları söyledi:

Dönüşüm ekonomik gerçeklerle harmanlanmadığı zaman, yapılacakların çiçek böcekle ilgili işler olarak algılandığı bir durumla karşılaşıyoruz. Elektrifikasyona ve hidrojene ihtiyacımız var. Bütün ekonomik sorunlarının temelinde enerji ithalatçısı olmamız ve cari açığımızın en büyük kök nedeninin bu olması yatıyor. Bu nedenle enerji dönüşümü,

aslında ülkemiz için müthiş bir fırsat barındırıyor. Çünkü fosil yakıtlar anlamında enerji ithalatçısı iken yeşil dönüşümün merkezinde olan yenilenebilir kaynaklarda, güneş ve rüzgârda bugün kendi ihtiyacımızın misliyle fazlasına sahip durumdayız. Doğal bir avantaja sahibiz.

Uluslararası Enerji Ajansı iklim kriziyle mücadele için gerekli enerji dönüşümünün ilk ve en hızlı adımları olarak yeni kömürlü termik santrallerin inşa edilmemesi, yeni kömür madenlerinin, petrol ve gaz kuyularının açılmaması, kömürlü termik santrallerin gelişmiş ülkelerde 2030'a ve gelişmekte olan ülkelerde 2040'a kadar kapatılması ve yenilenebilir enerji yatırımlarının en az üç kat artırılmasını gösteriyor. Türkiye yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmak için iddialı hedefler belirlemiş olsa da finansman, yerli üretim ve uygun yatırım politikalarına ilişkin kısıtları henüz aşabilmiş değil. Karbona fiyat uygulanmaması da kömür ve diğer fosil yakıtların tüketimini azaltacak piyasa koşullarının oluşmasına engel oluyor. Kömürden çıkışla ilgili bir niyet de belirtilmiş değil, hatta yukarıda söylendiği gibi Ulusal Enerji Planı'nda yeni kömürlü termik santrallerin kurulacağı varsayılıyor. Bir katılımcı elektrik sektöründe karbon fiyatlamasının da yeterli olmayacağını belirleterek planlama ihtiyacına şöyle vurgu yaptı:

Türkiye'nin elektrik tüketimi hızlı bir şekilde artıyor. Dünyada elektrik tüketiminde 15. sırada yer alıyoruz. GSYH sıralamasında ise 17. sıradayız. Katma değeri yüksek olmayan sektörlerde elektrik tüketiyoruz. Karbonsuzlaşma hedefi belirlerken buna dikkat etmemiz ve bazı sektörleri önceliklendirmemiz gerekiyor çünkü

karbonsuzlaşma da maliyetli bir şey olacak. Karbonsuzlaşmanın hızlandırılabilmesi için mutlaka bir karbon fiyatlama mekanizması kurulması gerekecek. Bu iki şekilde olabilir. Ya karbon vergisi uygulanabilir ya da emisyon ticareti sistemi kurulabilir. İkisinin de avantajları ve dezavantajları var. Örneğin karbon vergisi uygulanması basit bir mekanizma, sabit bir fiyat uygulayabiliyorsunuz, istediğiniz zaman değiştirebiliyorsunuz. Ancak toplanan paraların ne olacağına, nasıl kullanılacağına dair bir şeffaflık olmayabilir. Emisyon ticaret sisteminde ise fiyat volatilitesi oluşacak ve sağlıklı bir fiyat sinyali oluşturması çok zor. Bu konuda Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemine (AB-ETS) bakmamız gerekiyor. İlk uygulandığı yıllarda AB’de karbon fiyatı çok düşük çıktı. Önce bir karbon emisyonu hakkı tanımlıyorsunuz ve tesisler arasında onun ticareti yapılıyor ama onu çok yüksek tanımladılar ve arz fazlası nedeniyle fiyat çok düşük çıktı. Bizim de buna dikkat etmemiz, belki bir fiyat koridoru yani minimum maksimum fiyat belirlememiz gerekiyor. Emisyon ticareti sisteminde emisyon sınırını belirlerken de Ulusal Katkı Beyanımız belirleyici olacak. Karbon fiyatlama kömürden çıkış için yeterli de olmayacak çünkü karbon fiyatı uygulayan birçok ülkede kömürden çıkış gerçekleşmedi. Almanya, Polonya gibi ülkeler hâlâ birer kömür ülkesi. Nasıl başardı kömürden çıkan ülkeler? Devletin baskısıyla oldu. Bir kömürden çıkış takvimi uygulandı ve kömür santrallerine tazminat ödenmesi gerekti. Karbon fiyatıyla kömürün maliyetini artırıyorsunuz ve santraller kâr edemeyince sistemden çıkmak zorunda kalıyorlar.

Ama çok ucuza üretim yapan bir linyit santralini sistemden o şekilde çıkartmanız zor. Bu nedenle lisansları bitmeyen santrali kapatmak zorunda kalacağız ve tazminat söz konusu olacak. Zaten kömürden çıkışı sağlayan tüm ülkeler de böyle yaptı. Dolayısıyla bizim de bu tazminatın nasıl ödeneceğini düşünmemiz gerekiyor. Öncelikle bu tazminatın hesap edilmesi gerekiyor ama burada devlet ile santral sahipleri arasında bir pazarlık söz konusu olacak. Bazı kömür santralleri sistemdeki önemlerini abartıyorlar. Oysa bazı linyit santralleri eski oldukları için, hatta bazıları ömürlerini tükettikleri için çok fazla arıza yapıyorlar ve iddia ettikleri gibi tam olarak baz yük santrali olarak çalışmıyorlar. Bunu gösteren çalışmalar var. Ancak bazı devlet yetkilileri yaptıkları açıklamalarla bu santraller çok önemliymiş, vazgeçilmezmiş gibi yapıyorlar ve bu konuda elimizi kolumuzu bağlıyorlar, zor duruma sokuyorlar.”

Türkiye’de iklim politikasını belirleyen unsurun dış dinamikler olduğu, iç dinamiklerin belirleyici olmadığı toplantıda dile getirilenler arasındaydı. Buna göre içeride dinamik bir çevre hareketimiz olmakla birlikte kamusal adımlar genellikle uluslararası gelişmelerden etkilenecek şekilde şekilleniyor, dolayısıyla Türkiye’nin çevre gündemi dışarıdan besleniyor. Bir katılımcı şunları söyledi:

Çevre alanında çalışan sivil toplumla iş dünyası örgütleri benzer söylemleri dile getirmeye başladı. Ancak bu da birbirimizi dinliyor ve ortak bir yerlere varıyor oluşumuzdan değil. Sürekli olarak

geç kalıyoruz ve uluslararası konjonktürü takip ediyoruz. Avrupa Yeşil Mutabakatı ile sınırdaki karbon vergisi tehdidinin gelmesi etkili oldu. Bu da benzer sesleri yükseltmek ve ortak çözümler bulabilmek için önemli bir fırsat.

Bir başka katılımcı ise aynı konuda şunları ekledi:

İklim politikalarının çok hızlı popülerleştiğini gördük ama aslında bu bir tehditle oldu. AB Yeşil Mutabakatı'nın getireceği maliyetlere nasıl uyum sağlayacağımız meselesi. Peki biz dönüşümü ne için tartışıyoruz? Kendi sürdürülebilirliğimiz için değil mi? Burada tabii, karar almada bazı zorluklar var, bir vade uyumsuzluğu da var. Maliyetler çok erken ödeniyor, faydalar ise uzun vadeli. Yatırımları, aldığımız sattığımız şeyleri parasallaştırıyoruz ama sağlık maliyetlerini ya da çevresel ve ekolojik maliyetleri parasallaştıramıyoruz. Bu işi samimiyetle üstlenen aktörler bu samimiyetlerini politika yapıcılara ve karar alıcılara da yansıtılmalı.

Ancak Türkiye'nin uluslararası iklim müzakerelerinde aktif bir oyuncu olduğu söylenemez. Özellikle de iklim rejimi kurulurken Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle birlikte İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin Ek-1'inde listelenmesi ve bununla Türkiye'nin gelişme hakkının yok sayıldığı ve haksızlık yapıldığı söylemiyle yetinilmesi, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin aktif bir iklim diplomasisi yürütmek yerine savunmacı bir çizgide kalmasına neden oldu. Bir katılımcı şunları söyledi:

Türkiye Kyoto Protokolü'nü tam 12 yıl, Paris Anlaşması'nı ise 6 yıl gecikerek imzaladı. Kamunun bu gecikme için ileri sürdüğü gerekçeler tamamen dayanaksızdı, geçersizdi. Kyoto'yu imzalaması Türkiye'ye hiçbir yük getirmiyordu. Paris Anlaşması için de "bizi zorla gelişmiş ülkeler kategorisine koydular, yeşil çevre fonundan faydalanmıyoruz" dediler. Bu iki gerekçe de muteber değildi. Bizi hiç kimse oraya koymadı, Rio'da biz kendimiz girdik o listeye.

Başka bir katılımcı da aynı konuda şunları ekledi:

Türkiye'nin enerji ve çevre diplomasisinin geliştirilmesi lazım. Türkiye imaj kaybı yaşıyor bu alanda. New York'ta en üst düzeyde açıklamalar yapıyoruz, 2053 hedefleri belirliyoruz, fakat uygulama yok. Türkiye'nin tutarlı politikalar geliştirmesi ve bu politikaları uygulamaya sokması lazım. Bir kurnalsızlık ülkesi olarak, fosil ülke olarak anılmamız gerekir.

Bir katılımcı bu durumun Türkiye'nin dış politikadaki itibarını da sarstığını söyledi:

Müzakerelere yaklaşık 190 küsur ülke katılıyor ve bu ülkeler müzakereleri gruplar altında yürütüyorlar. Ama esas müzakere eksenini, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında,

bunların da kendi içlerinde grupları var. Genel ifadeyle 40 gelişmiş ülke artı 150 gelişmekte olan ülke, artı bir o da Türkiye, yani 40+150+1. Çünkü Türkiye bir yeşil dönüşüm stratejisi geliştirebilmiş değil. Böyle olumsuz bir görüntü var uluslararası iklim müzakerelerinde.

Konuya değişen uluslararası jeopolitik dengelerde enerji ve iklim politikalarının rolüne değinerek yaklaşan bir katılımcı ise şunları söyledi:

Uluslararası ilişkiler alanında, gelecek yüzyılın enerji hatları ticaretinin, ekonomisinin, refah devleti tanımının yeniden şekillendiği kurucu bir dönemdeyiz. Enerji, siyasal sistemleri ve uluslararası hiyerarşiyi dönüştürüyor. Göreli olarak doğal kaynaklara sahip olmak ile enerji üretiminin, kalkınmanın, siyasal sistemlerin bağının koptuğu bir dönem. Bir ülkenin bunu yakalayabilmesi için kapasitesinin, insan kaynağının, kurumlarının ve koordinasyonunun güçlü olması gerekiyor. Uluslararası hiyerarşide yer edinirken ekonomik kalkınmayı da sağlayabilmek için kurumsal kapasitenin, kurullar ile yönetilmenin, insan kapasitesinin son derece önemli olduğu bir dönemde enerji dönüşümü, Türkiye'nin uluslararası hiyerarşideki yerini ve siyasal sistemini de belirleyecek. Hem Avrupa'da aşırı sağ hem de Trump'ın popülizmi iklim krizini reddediyor. Bu Türkiye'de yok ve bu bir fırsat. Ancak Türkiye'nin Başkanlık sistemine geçişi ve otoriterleşmesi ile birlikte yaşadığımız iç ve dış koordinasyon eksikliği ve kurumsuzlaşma

zorlaştırıyor bence. Devletin dış paydaşlarla, sivil toplum ve toplumsal hareketler ile koordinasyon eksikliği de önemli bir sorun.

Kurumlar ve farklı kesimler arasında koordinasyon, iklim politikalarının küresel gelişmelerle uyumlu bir şekilde dönüşümü için zorunlu görülüyor. Bu konuda bir katılımcı şunları söyledi:

İklim gibi karmaşık bir konuda Türkiye'nin başarılı olabilmesi için kamunun ciddi bir iş birliğine ve koordinasyona önderlik etmesi gerekiyor. Özel sektör, sivil toplum, yerel yönetimler ve akademinin süreçte yer alması lazım. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarında çalışan dünya çapında uzmanlar var ama kullanılmıyor. Çünkü kamuda bu konuyu taşıyacak kapasite ve irade yok.

Bir katılımcı ise Türkiye'nin iklim politikalarında dünyada olması gereken yerde olmadığını belirtti:

Esaslı ve köklü bir sermaye transferinin, teknoloji transferinin olması, bir de kurumsal yapıların iyileştirilmesi, yani sermaye, teknoloji ve kurumsal alanlarda destek sağlanması gerekiyor. Türkiye bu noktada önemli roller oynayabilir ama onun da pek farkında değil, ilgilenmiyor. Sosyal ve ekonomik göstergeler açısından Türkiye bir Almanya, bir Hollanda gibi performans gösteremez. Ama kendi sosyal

ekonomik göstergelerine çok yakın ülkelerin, mesela Brezilya, Güney Afrika gibi ülkelerin performansını da gösteremiyor.

Yeni çıkacak olan İklim Kanunu da özellikle çevre örgütlerinin uzmanlık kapasitesinden yararlanmadan ve katılımcı bir mekanizma oluşturulmadan kamu kesimi tarafından tek taraflı olarak hazırlanıyor. İklim değişikliği konusunda çalışan sivil toplum örgütleri, İklim Kanunu'yla ilgili yaptıkları bir çalışmada kanunun şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir mekanizmalar kurması, iklim krizine karşı dayanıklılığı artıracak uyum planları içermesi, gelecek kuşakların hakkını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmesi, biyolojik çeşitliliği koruması gibi taleplerde bulundular. Ayrıca pek çok ülke net sıfır emisyon hedeflerini kanunla güvence altına alırken hazırlanmakta olan İklim Kanunu taslağında 2053 hedefine ya da emisyon azaltımı, kömürden çıkış, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği gibi somut politikalara yer verilmemesi eleştiriliyor. Kanun en çok da karbon ticaretiyle sınırlı olduğu eleştirilerine muhatap oluyor. Bir katılımcı bu konuda şunları söyledi:

İklim Kanunu'nun her şeyden önce adı yanlış. İçeriğine baktığınızda, iklim değil karbon ticareti kanunu olduğu görülüyor. İklim Kanunu bütün toplumu ilgilendirir ve hep birlikte tartışmamız gerekir. Ekolojik kriz aynı zamanda bir demokrasi krizidir ve bunu kurumsallaşmış diyalog ve katılım mekanizmalarıyla güvence altına almamız lazım.

Aynı zamanda karbon fiyatının ve emisyon ticareti sisteminin devreye girmesiyle toplanacak paranın kullanım

yeri olarak kırılğan grupların iklime uyumu ve yaşadıkları kayıpların tazminine öncelik verilmesi ve iklim adaletinin sağlanması önerileri dile getirildi.

Enerji dönüşümünün ancak yeterli finansmanla mümkün olduğu, bu yeşil finansmanın uluslararası kaynaklardan nasıl elde edileceği de katılımcıların üzerinde sıklıkla durduğu bir konuydu:

Dünya Bankası'nın 2030 projeksiyonuna göre gelişmekte olan ülkelerin gayrisafi milli hasılasının %7'sini bu alana harcaması beklenirken gelişmiş ülkelerde bu oran %1,1'e kadar düşebiliyor. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde finansman ihtiyacı öne çıkıyor.

Ancak ülke ekonomisinin mevcut koşulları ve belirsizlikler iklim finansmanının bulunmasını zorlaştırıyor. Bir katılımcı bu durumu şöyle açıkladı:

Finansman olduğu zaman projelerin ne kadar hızlı gerçekleştiğini yaşadık, gördük. Ama ne yazık ki bugünkü koşullar bankaların bu projeleri finanse etmesine imkân sağlamıyor. Bu projelerin %20'lerin üstünde sermayelerle finanse edilmesi mümkün değil. Ama ne yazık ki mevcut model %50'ler seviyesinde bir finansmana imkân sağlıyor. Bunların en kısa zamanda gözden geçirilmesi lazım.

Yeşil finansmanın doğru projelere verilmesinin önemi de bir katılımcı tarafından şöyle ortaya kondu:

Yeşil projelerin sayısı Türkiye’de ve dünyada artıyor. Ancak bu projeler Türkiye’nin iklim planıyla koordine değil ve ona katkı yapmıyor. Ayrıca yeşil finansman varsa yeşil projeden elde edilen kârın yeşil bölüşümünü de konuşmamız gerekiyor. Aksi takdirde kalkınmaya katkısı olmaz. Yeşil proje ve yeşil finansmanın doğru değerlendirildiğinden de emin olmamız lazım. Yoksa yeşil iflasları ve o zaman bugün büyümenin arkasında itici güç olarak gördüğümüz yeşil dönüşümün bizi geriye itme riski olduğunu konuşmaya başlayacağız. Bu konuda özel sektör, kamu ve akademinin iş birliği içinde olması lazım.

Türkiye’nin uluslararası iklim finansmanı kaynaklarını yeterince kullanamadığı da bir katılımcı tarafından şöyle dile getirildi:

Yeşil dönüşümü mutlaka gerçekleştirmemiz lazım, ancak finansmanı çok önemli. Maalesef biz etkin bir iklim ve yeşil dönüşüm diplomasisi gerçekleştirmediğimiz için Güney Afrika, Endonezya veya Hindistan gibi uluslararası finans kuruluşlarının dikkatini çekemedik, projeler gerçekleştiremedik. Bunun için özel sektöre de çok büyük bir pay düşüyor. Yeşil büyüme odaklı bir kalkınma şart. Büyük bir potansiyelimiz var. Örneğin; güneş enerjisi potansiyelimiz 360 bin MW, biz bunun sadece %3’ünü kullanabilmiş durumdayız.

Bir katılımcı da Merkez Bankası’nın bu alanda rol sahibi olması gerektiğini söyledi:

Artık Merkez Bankasının biricik görevi fiyat istikrarıdır saplantısı bir kenara konmalıdır. Merkez Bankalarının görevi yeşil dönüşümü hızlandırmak, kahverengi sektörleri cezalandırmak olmalıdır. Gezegenimizin ve ülkemizin sorunlarıyla aktif bir Merkez Bankası tahayyül ediyorum.

İklim finansmanı kaynaklarına erişim önemli olmakla birlikte, bunun başarılması ancak bütünsel bir iklim politikasıyla mümkün. Enerji dönüşümünü kararlı bir biçimde başlattığına ve geri dönüşsüz olarak hızlandıracağına dünyayı ikna eden bir ülkenin uluslararası kaynakları harekete geçirmesi daha kolay. Onun yerine finansman bulabildiği sürece ister yenilenebilir ister fosil yakıtlara dayalı olsun, ekonomik büyüme uğruna çevre duyarlılığı göstermeden her alanda yatırımlarını artırmaya hazır olduğunu gösteren bir ülke inandırıcı olamıyor. Bu tür bir politik kararsızlık adil dönüşüm açısından da sorunlar yaratabilir. Bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etti:

Mevcut kaynakları iklimle çelişen alanlara, fosil yakıtlara teşvik için veya fosil yakıt altyapısını geliştirmek için harcıyorsak, yeşil finansmana talip olmamız pek bir şey ifade etmez. Önce mevcut kaynakları iklim dostu yatırımlar için kullanmak gerekir. Türkiye’nin kömürden çıkış için talip olabileceği finansman kaynakları var. Kömürden çıkışı konuşmayı ertelemek, bir yandan orada

işsiz kalacak kişiler için geçiş planını yapmama, o insanları kaderleriyle baş başa bırakma riski yaratıyor. Adil geçişi kolaylaştıracak imkânlarla talip olmak için konuşmaya başlamalıyız.

Bir başka katılımcı da adil dönüşümün daha fazla vakit geçirilmeden planlanması gerektiğini şu sözlerle açıkladı:

Şu anda kömürle ilgili işler toplam istihdamın sadece binde ikisini oluşturuyor ve bu dönüşüm yeşil işler ile çok rahat bir şekilde hiç kimseyi zorlamadan sağlanabilir. Ama binde 2 bile olsa, işsiz kalacak bir kişi bile olsa bunun planlamasını yapmak zorundayız. Kömürden çıkışta dikkat çektiğimiz konu 5 yıl sonra veya 10 yıl sonra gerçekleşecek de olsa, o kişiler için işte adil geçişi bugünden planlamaya başlamak gerektiği. Hatta o değer zinciri içerisinde herkes için adil geçişi planlamak gerekir.

Türkiye'nin iklim değişikliğinin etkilerine hazırlıklı olmadığı da katılımcılar arasında yaygın bir kanaattir. Bir yandan artan iklim felaketleri, bir yandan iklim göçmenlerinin ve bölgemizde yaşanabilecek çatışmaların artması riski, iklim krizinin etkilerini sandığı gibi gelecekte ve tedrici biçimde değil, çok daha kısa vadede, ani ve katlanarak artan bir hızda yaşayabileceğimizi gösteriyor. Bir katılımcı bu riski şöyle ifade etti:

Ülkemize 10 milyon iklim göçmeni bekleniyor. Sadece göçlerden değil, iklim krizinin getirdiği

afetlerden de kaynaklanan büyük adaletsizlikler, iç karışıklıklar yaşayacağız. Sağlık sorunları, en önemlisi de ruhsal sağlık sorunları bizleri bekliyor.

Bir yandan iklim değişikliğinin etkisiyle yaşanan daha şiddetli yağışların neden olduğu sel felaketleri yanlış kentleşme ve plansız yapılaşmayla iklim değişikliğinin etkileri dikkate alınmadan kurulan kentlerde daha büyük hasarlara neden olurken, bir yandan kuraklık özellikle tarımsal üretimin azalmasına neden oluyor ve kentlerde yaşanan su sıkıntısını büyütüyor. Bir katılımcı bu konuda şunları söyledi:

İklim krizinin etkilerine hazır değiliz. Türkiye'de yalnızca 2021 yılında yaşanan iklim felaketlerinin bilançosu 621 milyon dolar. Türkiye Avrupa ile karşılaştırdığınız zaman nispeten daha az yağış alan bir coğrafyada bulunuyor, çok daha fazla doğal afetle karşı karşıya kalıyoruz ve yönetemiyoruz. Şehirlerin betonlaşmış, suyun doğal döngüsünün bozulmuş olması nedeniyle sellerin ve kuraklığın etkisi artıyor.

Peki bütün bunların farkında olmamız Türkiye'de ciddi bir zihinsel değişikliğe öncülük eder mi? İki katılımcı bu konuda şu yorumları yaptı:

Risklerin ve afetlerin artması Türkiye'de aksiyonları değiştirmiyor. Bunun da en iyi örneği İstanbul'da 1999'dan beri deprem riski bilindiği halde bunun için bir adım atılmaması. Bu pragmatik

*gerçeklik üzerinden çözümleri ortaya koymamız
gerekiyor.*

*Aynı şeyleri yaparak iklim krizine yanıt veremeyiz.
Türkiye'nin her yerinde seller oluyor, biz gidip aynı
yerlere yeniden konut yaparak iklim krizine yanıt
vermiş olmuyoruz.*

Çevre Kirliliği ve Ekokırım

Türkiye, çevresel göstergelerde oldukça alt sıralarda yer almaya devam ediyor. Ülkemiz Birleşmiş Milletler'in 17 başlıktan oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın başarisılması yolunda sağlanan ilerlemenin takip edildiği ülkeler sıralamasında 100 üzerinden 70,8 puanla 166 ülke arasında 72. sırada bulunuyor. Ülkelerin çevresel performanslarını karşılaştırmak, analiz etmek ve anlamak için nicel bir temel sunmayı amaçlayan Çevresel Performans Endeksi'nde ise 26,3 puanla 180 ülke arasında 172. sırada bulunuyoruz ve gerilemeye devam ediyoruz. Türkiye, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ülkelerin kalkınmasını ekonomik büyümenin ötesine geçerek, insani gelişimi kriter olarak takip eden İnsani Gelişim Endeksi'nde ise 191 ülke arasında 48. sırada. İklim Değişikliği Performans Endeksi'nde ise 60 ülke arasında 44. sırada bulunuyoruz.

Çevreyle ilgili olarak, iklim değişikliğine göre daha eski zamanlardan beri bilinen ve bugün daha çok gelişmekte olan ülkeleri yoğun olarak etkileyen kimi sorunlar, hava kirliliğinden deniz kirliliğine, plansız kentleş-

meden atıklara kadar Türkiye'de hâlâ çözüm bekleyen başlıklar arasında yer alıyor. Hava kirliliğiyle ilgili yapılan araştırmalar, çok sayıda hava kalitesi ölçüm istasyonu bulunduğu halde pek çoğunda düzenli ölçüm yapılmadığını, değerlendirilebilen bütün kentlerde insanların Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) standartlarına göre kirli hava soluduğunu ve hava kirliliğinin yapılan hesaplara göre 2021 yılında Türkiye genelinde 42 bin kişinin erken ölümüne neden olduğunu ortaya koyuyor. Kentlerde motorlu araç trafiğinden kaynaklanan hava kirliliğinin yanı sıra ülkemizde özellikle kömürlü termik santraller de hava kirliliğinde önemli bir etken. Uluslararası Sağlık ve Çevre Birliği'nin yaptığı çalışmaya göre 1965-2020 yılları arasında Türkiye'de kömürlü termik santrallerden kaynaklanan hava kirliliği toplam 196 bin kişinin erken ölümüne ve 320 milyar Euro sağlık maliyetine neden olmuş durumda.

Türkiye hava kirliliğinin yanı sıra atık suların kaynaklanan çevre kirliliğinin ağır sonuçlarını da yaşamaya devam ediyor. 2021 yılında Marmara Denizi'nde görülen mülaj felaketi, arıtılmadan denize boşaltılan evsel, tarımsal ve endüstriyel atık suların bizi getirebileceği en ağır noktayı kısa bir süre için de olsa gözler önüne serdi. 2020 yılı rakamlarına göre Marmara Denizi'ne yapılan günlük 4,7 milyon metreküp atık su deşarjının yarısından fazlası sadece ön arıtmadan geçirilerek denize veriliyordu. Uzmanlar, Marmara Denizi ve Karadeniz'de hâlâ kontrolsüz atık deşarjına bağlı aşırı organik yükten kaynaklanan alg patlaması, mülaj ve oksijen yokluğu gibi sorunların, deniz yüzeyinde her zaman görülmesi de devam ettiğini ve sudaki canlı yaşamın tehdit altında olduğunu söylüyorlar. İklim değişikliğine bağlı olarak deniz suyu sıcaklıklarının artması da bu sorunların ağırlaşmasına neden oluyor. Bir katılımcı çevre sorunlarının bulunduğu noktayı ve nedenlerini şu sözlerle tarif etti:

Türkiye’de yollar genişletiliyor oysa Avrupa Birliği ülkelerinde toplu taşımayla hava kirliliği azaltılıyor. Türkiye’de su yoğun sanayi sistemine teşvik var, bu devam ettiği müddetçe atık su kirliliğini önleyemeyiz. Ayrıca su yoğun tarım ve ormancılık yapıyoruz, ancak ormanlarda su hasadı yapmıyoruz. Gıda kaybı yüksek düzeyde. Hasattan nihaî tüketime kadar Avrupa ülkelerinde olduğu gibi çözüm yolları uygulamaya konmadığı müddetçe çöp dağlarından ve atık su kirliliğinden kurtulamayız. Konutlarda aşırı enerji tüketen ve kentsel ısı adalarına neden olan bir şehirleşmeyle karşı karşıyayız. Şehirlerde binalarımızın %85’i ısı yalıtımsız. Böyle bir şehirleşmeyle konforlu, kaliteli yaşamamız mümkün değil. Bizimle beraber kalkınmaya başlayan Güney Kore sıfır atık uygulaması yapıyor ve atıkların %97’si çöp depolama alanına gitmiyor ve geri kazanılıyor. Şehirciliği, ormancılığı, tarımı ve özellikle sanayileşmeyi gözden geçirmemiz lazım.

Türkiye’de çevre alanında yaşanan ihtilaflar ise en çok doğal ve kırsal alanların madencilik, taş ocakları, ulaşım, altyapı, sanayi, turizm gibi yatırımlara açılmasından ve bu yatırımlarla ilgili karar süreçlerinde katılımın, bilimsel değerlendirmelerin, çevresel ve ekolojik etkilerin yeterince dikkate alınmamasından kaynaklanıyor. Toplantımızda bazı katılımcılar, dünyada yaygın olarak tartışılan ve “çevreye ciddi ve yaygın veya uzun vadeli zarar verme ihtimali yüksek olduğu bilinerek işlenen hukuka aykırı ya da kasıtlı eylemler” şeklinde tanımlanan ekokırım suçuna gösterilebilecek örneklerden söz ettiler. Bir katılımcı bu konuda şunları söyledi:

Türkiye’de ciddi bir ekokırım süreci yaşanıyor. Dağ taş her taraf taşocağı olmuş, madenciliğe açılmış durumda. Son 10 yılda 25.556 ruhsatın 103.620 hektarlık orman alanında işlem yapmak üzere verildiğinden bahsediliyor. Ruhsatları veren hükümet. Ruhsatı alan kim? Sermaye. Biz de insanlarız ve ekoloji mücadelesi veriyoruz, diğerleri de yatırımcı, onlar da para kazanmaya çalışıyorlar. Bir vicdan muhasebesi yapmak gerekmez mi? Taş ocakları, altın madenciliği, kömürlü termik santraller, çimento fabrikaları, demir çelik fabrikaları, bunun yanında çarpık kentleşme, kentlerin kanser dokusu gibi etrafındaki yeşil örtüyü yok ederek büyümesi ve nüfusun kırdan kente taşınması, orman yangınları, bütün bu ekolojik yıkımların iklim krizine neden olduğunu, iklim krizinin de sonuçta tekrar ekolojik yıkımlara neden olduğunu, birbirini tetiklediğini görebiliyoruz.

Başka bir katılımcı maden ruhsatlarıyla ilgili şu örneği verdi:

Biga Yarımadasının, Kaz Dağları ve çevresinin %79’u metalik madencilik ruhsatlarıyla kaplanmış durumda. Böyle bir ruhsatlandırma herhalde dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bir bölgenin %79’u nasıl madenlere feda edilebilir? Bir ülkenin madencilik, enerji, turizm, konutlaşma, imar gibi faaliyetleri planlarken burada şu yapılabilir, burada şu yapılamaz diye önceliklendirmesi, ayırması gerekirken; ne yazık ki sınırsız madencilik, sınırsız

enerji projeleri, sınırsız yapılaşma, her şeyi her yerde uygulanabilir hale getiren bir kalkınma ve büyüme anlayışı var.

Türkiye'nin Aliağa, Dilovası, İskenderun Körfezi gibi büyük sanayi bölgelerinde hava kirliliği ve atık su başta olmak üzere çevre sorunları yoğunlaşmış durumda. Bu bölgelere yapılan yatırımların artması ve sanayiye açılan alanın genişletilmesi yeterince yönetilemeyen bu sorunların büyümesine ve bu bölgelerde tarım ve turizm başta olmak üzere diğer geçim kaynaklarına bağlı yaşayan insanların aleyhine şartların ağırlaşmasına neden oluyor. Büyüme baskısı bu bölgelerdeki sulak alanlar, kıyılar ve ormanlar gibi doğal alanları da tehdit ediyor. Aliağa'da yaşananlarla ilgili konuşan bir katılımcı şu görüşleri aktardı:

Aliağa bölgesi, 60'lı yıllarda ağır sanayi bölgesi ilan edilmiş ki biz artık oraya ölüm bölgesi diyoruz. 1990 yılında 6 Mayıs günü, Konak'tan Gencelli'ye kadar 50 kilometrelik bir insan zinciri oluşturularak Türkiye'nin en büyük çevre eyleminin gerçekleştirildiği bu bölgede, o zaman kurulmak istenen kömürlü termik santral durdurulmuştu. Ama bugün dünyada beş merkezde olan tehlikeli gemi söküm tesislerinden biri orada. Haddehaneler, altı tane ark ocaklı demir çelik tesisi, maden ocakları, kimya sanayii, boya sanayii, maden ocakları var. X ya da Y şirketi dediğinizde tek kelime çıkıyor ağzınızdan ama bunlar belki 30-40 ayır kirlenici tesisten müteşekkil. Dava açmak zorunda kaldığımızda ise Çevre Bakanlığıyla karşı karşıya geliyoruz. Çevre Bakanlığı çevreyi korumakla mı yoksa

şirketleri korumakla mı görevli? İrili ufaklı 2-3 bin tesisin olduğu, bu kadar ciddi kirlilik olan bir bölgede toplumsal maliyetle ilgili kümülatif çalışma yok. ÇED raporlarına baktığınızda, hiçbir tesis çevreyi kirleteceğim diye kurulmuyor. Ama gelinen noktada, bizler orada emin olun yavaş yavaş ölüyoruz.

Sağlık hakkı ve sağlık sisteminin hazırlıksızlığı da bir katılımcı tarafından şöyle açıklandı:

İklim kriziyle tetiklenen yoksulluk, eşitsizlik ve hakkaniyetsizlik sadece insanların değil tüm canlıların yaşam hakkını elinden alıyor. Bu nedenle soruna sağlık hizmetine erişim hakkı üzerinden de bakmak gerekli. Çünkü böyle devam edersek kökünü kazıdığımızı düşündüğümüz sağlık sorunları ve belki de hiç karşılaşmadığımız yeni mikroorganizmalar yoluyla pandemiler, bulaşıcı hastalıklar, sağlığımızı doğrudan ve dolaylı olarak etkileyecek. Sağlık sistemi buna hazırlıklı ve dayanıklı mı diye örgütlenme, finansman ve sağlıktaki emek gücü bakımından değerlendirdiğimizde yine hazırlıksız olduğumuzu görüyoruz.

Katılım süreçleri işletilmeden ve çevresel ve sosyal etkileri dikkate alınmadan yapılan yenilenebilir enerji yatırımlarının bile ihtilaflara neden olduğunu söyleyen bir katılımcı ise şunları söyledi:

Bizler yenilenebilir enerjiyi savunuyoruz, ama doğru yerde, doğru zamanda, doğru şekilde yapıldığı zaman. Ne yazık ki aynı madencilikte olduğu gibi enerji yatırımlarında da her yere, her koşulda yapılabilir anlayışı var. Kuzey Ege'nin küçük bir köyüne 3 tane rüzgâr türbini dikilmiş. Şimdi kapasite artışı var, 5 türbin daha gelecek, arkasından 3 türbin daha gelecek. Bu yeni türbinler de doğrudan köyün merasında, tarlasında, geçimlik kaynaklarının bulunduğu arazilerin üzerinde kurulmak isteniyor. Köylüler artık isyan ediyorlar. Biz de savunduğumuz yenilenebilir bir enerji kaynağına karşı köylülerle beraber mücadele etmek durumunda kalıyoruz. Köylünün geçinmek için bir tarlası var, bir merası var, siz oraya gelip RES diyorsunuz. Yollarını geçiriyorsunuz, tarlalarını bölüyorsunuz. O zaman bu köylü ne yiyecek, ne içecek? Birileri para kazanacak diye o köylünün geçimlik kaynağını elinden alma hakkınız var mı? Bir de önce pazarlığa çağırıyorsunuz, gelmezsen acele kamulaştırma kararıyla bu tarlaları zaten elinden alırım diyorsunuz. Köylünün artık elinde geçimlik kaynağı kalmıyor, köyü kalmıyor, tarlası kalmıyor.

Plastik kirliliği ve atık ithalatı ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın sıfır atıkla ilgili çalışmalarına rağmen özellikle son yıllarda artan bir sorun olarak ön plana çıkıyor. Bu konuda bir katılımcı şunları söyledi:

Atık yönetimi Türkiye'de ciddi bir problem haline gelmeye başladı. Ankara, İstanbul, Adana, İzmir gibi iller başta olmak üzere çok büyük çöp depolama sahalarımız var. Buralar özel şirketler tarafından işletiliyor. Etrafı çitler ile çevrilmiş durumda, metan gazı salımı çok yüksek ve buna dair herhangi bir veri de yok. O yüzden Türkiye'nin sera gazı emisyon hesaplamalarında, bu çöp depolama sahalarının katkısı göz ardı edilmemeli. Çevresel standartları karşılamayan bir geri dönüşüm tesisinin çevre lisansını bakanlık düzenlerken, çalışma ruhsatını belediye veriyor. Ama bu tesisler ikisinden biri olmadan da faaliyetlerine devam edebiliyor. Bunların ekolojik maliyeti var, mikroplastik kirliliği ya da yangınlar gibi. Türkiye'de çok sık geri dönüşüm tesisi yangını çıkıyor. Ayrıca neredeyse bütün küçük ilçeler çöplerini şehrin giriş veya çıkışındaki alanlarda düzensiz ve vahşi şekilde depolayıp yakıyorlar. Atık toplama, çoğunlukla aralarında sığınmacılar da olan dezavantajlı gruplardan insanların çalıştığı, gayri resmi bir şekilde yükselen bir iş alanı. Çekçekçi diye tabir edilen atık toplayıcıların sayısının 700 bin ile 1 milyon kişi arasında olduğu tahmin ediliyor ve çok kötü, insan onuruna yakışmayacak şartlarda çalışıyorlar. Çöp ithalatı da 2018'den sonra çok büyük bir yatırım alanı olmuş durumda. Türkiye şu anda Avrupa'nın en fazla plastik çöp ithal eden ülkesi; ne yazık ki kendi toplayıp ayrıştırdığından çok daha fazla Avrupa ülkelerinin dönüştürmek istemediği plastik atık ithal ediliyor. Bu sektörün

Türkiye'nin plastik atık dönüşümünü de engelleyen bir mekanizma haline geldiğini söylemek mümkün. Üstelik bölgelerimiz bu tesislerin ihtiyacını karşılayamayacak kadar su fakiri.

Bütün bu sorunlar yatırımlarla ilgili etki değerlendirme çalışmalarının önemini artırıyor. Pek çok katılımcı yeni bir yatırım söz konusu olduğunda bunların çevreye, doğaya ve sağlığa etkisinin ne olacağına dair doğru hesaplamaların yapılmadığını, bütüncül ekosistem hizmetlerini dikkate alan değerlendirmelere ihtiyaç olduğunu, en azından çevresel etki değerlendirmesine (ÇED) ekolojik, sosyal ve sağlık etki değerlendirmelerinin de eklenmesi gerektiğini belirttiler. Bir katılımcı ÇED raporlarındaki eksiklerle ilgili şu örneği verdi:

ÇED'lerin içeriğinin çoğu zaman olması gereken bilgiler düzeyinde olmadığını, kopyala-yapıştır olduğunu biliyoruz. Hatta örneğin Karadeniz'deki bir sanayi kuruluşu ile ilgili verilerin hiç ilgisi olmayan Ege Bölgesi'ndeki bir ÇED raporunun içinde yer alabildiğini görüyoruz. Ya da bir ÇED raporu diyor ki şurada bir koruma alanı var, benim yaptığım etkinliklerin getirdiği zararı burası karşılayacak; ama orada da başka bir tesis var. O da diyor ki, benim yaptığım etkinliğin zararlarını şuradaki korunan alan karşılayacak, ikisi birbirini gösteriyor ama ikisinde de tesis var.

Kamu kurumlarının gerekli verileri paylaşma konusunda şeffaflık eksikliği de konunun önemli bir boyutu olarak dile getirildi. Bir katılımcı bu konuda şunları söyledi:

Kamunun elindeki verilerin şeffaf bir biçimde toplum ile paylaşılması gerekiyor. Devletin ilgili birimlerine bir emisyon hesabını sorduğumuz zaman, bunların ticari sır olduğu ve toplum ile paylaşamayacağı söyleniyor. Bu kabul edilebilir bir şey değil. Çünkü o emisyonların ceremesini çeken toplum. Örneğin Sağlık Bakanlığı'nın elinde Türkiye'nin en iyi sağlık verileri var. Kanseler konusunda düzgün çalışan bir kanser kayıt sistemi var ama biz asla bu kanser kayıt verilerine ulaşamıyoruz.

Ormanlar, Biyoçeşitlilik ve Tarım

Türkiye'de ekonomik büyüme için ormanların madencilik, enerji, inşaat ve turizm sektörleri için tahsis edilerek parçalanması en önemli sorunlardan birisi olarak görülüyor. Ağaç dikerek kazanılabilen orman alanı ise dünyada da olduğu gibi çok az. Madencilik, taş ocağı gibi sektörlerin aşırı kârlı olduğu ve kendini çok hızlı amorti ettiği, her isteyen bu gibi işlere girebildiği ve bir düzenleme olmadığı söyleniyor. Taş ocaklarının bu kadar artmasının nedeni de çimento, kum, vb. ihtiyacı nedeniyle kalkınma için büyüyen inşaat sektörü. Bu sürecin başlangıcının 2004'te yapılan Maden Kanunu değişikliği ve ardından gelen Orman Kanunu'yla ilgili düzenlemeler olduğu belirtiliyor. İklimin ve biyoçeşitliliğin korunması için ormanların korunmasının birinci derecede önemli olduğunu belirten bir katılımcı ormanlar için mevcut tehditleri şu sözlerle anlattı:

Türkiye'deki 791 bin hektar orman alanı turizm, madencilik, enerji ve diğer ormancılık dışı amaçlar için tahsis edilmiş durumda. Her yıl ortalama 10 bin hektar orman yanarken 40 bin hektar orman da bu şekilde tahsis ediliyor. Son 10 yılda ÇED olumlu kararı almış 1311 projeden, enerji projelerinin %72'sinde, petrol projelerinin %68'inde, birinci, ikinci ve beşinci sınıf maden projelerinin %63'ünde ve turizm projelerinin %6'sında orman tahsisi var. Peki bu projelerin ne kadarı ormanlık alanlarda yapılıyor? Enerji projelerinin %33,5'i, birinci, ikinci ve dördüncü grup madenlerin %37,63'ü, üçüncü ve dördüncü grup madenlerin %41'i ve turizm projelerinin %3,2'si. Yani kalkınmayı enerjikle, madencilikle vb. sağlamak için ormanları gözden çıkarmış oluyorsunuz. Sadece 2008 ile 2019 yılları arasındaki 11 yılda Türkiye ormanlarının parçalılık oranı %56, 10 hektardan küçük orman parçaları %118 arttı. Yani ormanlar şu anda paramparça. Ağaçlandırma, fidan dikme kampanyaları ise yeşil yıkamadan başka bir şey değil. Türkiye'de 1940'tan beri ağaçlandırmayla kazanılan orman sadece %3,2 ve son 20 yılda da bu oran bütün ormanlarımızın %0,7'si. Yani ağaçlandırmayla orman kazanamayız, dünyada da bu böyle. Dünyadaki bütün ormanların da sadece %7'si ağaçlandırmayla kazanılmıştır, %93'ü ise doğal ormandır. O yüzden doğal ormanlarımızı korumamız gerekiyor. İklim değişikliği açısından da doğal ormanlar daha önemli. Ayrıca son dört yılda Türkiye'deki odun üretimi %69 arttı. Türk lirası değer kaybetmeye başlayınca Türkiye gelişmiş ülkeler gibi tomruk ve kereste ithal eden bir ülkeyken, ihracatçı ülke haline

geldi. Levha sektörü kapasitesini bir anda artırdı, döviz kuru yükseldiği ve ithal etmek pahalı geldiği için de hükümet politikasıyla Türkiye'deki odun üretimi çok yüksek miktarda artırıldı. Türkiye'de arazi planlaması yapılmıyor. Çünkü planlar ve politikalar iktidara yakın olanlara ön açmak üzerine yapılıyor.

Biyçeşitlilik kaybı da iklim kriziyle birlikte madalyonun iki yüzünü oluşturuyor.

İki krizle karşı karşıyayız. İklim krizi ve biyçeşitlilik veya ekosistem krizi. İklim krizi ekosistem krizinin bir semptomu. Dünyada bir doğal karbon döngüsü var. Bunu bozduğumuz için iklim değişiyor. Dünyada 9-10 milyon tür var ve sadece 1,8 milyonunu tanımlamışız. Birleşmiş Milletler raporuna göre önümüzdeki birkaç on yılda bir milyondan fazla tür yok olabilir. İklim değişikliğinin türler üzerine etkisini ise henüz görmeye başlamadık. İnsan etkinliklerine bağlı habitat kaybının etkisi %50'lerde. Türkiye'de bu oran ne kadar, çok iyi bilmiyoruz. Ama her yer maden. Neredeyse Google haritada yer bakıp orada kaç kişi yaşıyor, kaç geçimlik üretici var, kaç okul var, kaç köy var görmeden bilmeden lisans verir hale geldiler. Oysa yaptığımız her şey habitat kullanımıyla, ormanla, çevreyle alakalı. Uluslararası Biyçeşitlilik Sözleşmesi'nde 2030'a kadar dünyanın karasal ve denizel alanlarının %30'unun koruma altına alınması hedefleniyor. Türkiye hâlâ çok şanslı durumda. İstanbul'da tespit edilmiş bitki türü sayısı bitki taksonu sayısı 2500. Bu sayı

Hollanda'da ülke çapında 1600, İngiltere'de 1800. Dünyada 30 küsur biyoçeşitlilik açısından önemli sıcak nokta var. Bunların üçü Türkiye'de. Türkiye'de hâlâ leopar, çizgili sırtlan, vaşak, karakulak, ayı, kurt yaşıyor. Geldiğimiz noktada artık daha az zarar vermekle yetinemeyiz. Verdiğimiz zararı durdurup geri sarmamız gerekiyor: Restorasyon, rehabilitasyon, yeniden yabanlaştırma ile. İnsan merkezilikten kurtulalım. Ekosistemi ön plana alalım. Türkiye'ye de artık bir ekosistem olarak bakalım.

Toplantılara katılan bir çiftçi ise kırsal bölgelerde, tarım alanlarında yaygınlaşan doğa tahribatını kendi deneyimlerinden yola çıkarak somut örneklerle şu sözlerle anlattı:

Sertifikalı organik sebze ve meyve üretimiyle uğraşıyorum, Türkiye'de organik tarıma başlayan ilk üreticilerden biriyim. Size yaşadığım bölgeyi biraz anlatmak istiyorum. X dönüm arazimiz var. Bunun X dönümü mera. Bu meranın X dönümü belediyeye verilerek bir biyogaz tesisi kuruldu. Bu biyogaz tesisi bununla yetinmedi şimdi meranın tamamını istiyor. Meradaki küçükbaş hayvan üreticilerinin, halkın tepkisi sonucu bundan vazgeçildi. Sonra X dekar bir alan ihaleye çıkarıldı. İhaleye sadece biyogaz tesisi katıldı, yani adrese teslim ihale. Şimdi de mahkemelik. Bizde 24 tane artezyen sulama kuyusu var. Biyogazın ise üç tane sulama kuyusu var ve bütün sulama kuyularından daha fazla su tüketiyor. Normalde biz tarımda yılın beş ayı bu artezyen kuyularından sulama yaparken orası yılın her

günü sürekli sulama yapıyor ve oraya yakın bir kuyumuzun da suyunu çektiği için o kuyumuz kurudu. Bunun dışında yanımızda X göl var. Gölde 11 bini aşkın kuş yaşıyor. Hemen yanında da X Dağları var ve oradaki orman köylerinde kıl keçisi işi yapan köylüler vardı. Kıl keçilerini yasakladılar, bir sürü de cezalar getirildi. Tabii bu arada birileri yurt dışından X türü keçilerini ithal etmiş. Demek onların satışının yapılması için kıl keçilerinin de yasaklanması gerekiyordu. O dağda iki tane de mermer ocağı var. Birisinin olduğu yerde iki köy razı değildi. Onların rızası alınması gerekiyordu ama bu yaşama kadar ben o dağda hiç yangın görmedim, tesadüf olarak maden ocağının olduğu bölgede yangın çıktı. Şimdi izne de gerek kalmadı. Tabii kıl keçilerinin dolanması gereken yerde şimdi mermer fabrikasının araçları dolanıyor. Meralarda ise beton mikserleri dolaşiyor. Öbür tarafımızda da X dönüm arazi askeri alan ilan edildi. Bunun dışında Türkiye'de birileri arazi topluyor. Birisi geldi X dönüm araziyi satın aldı. X fabrikası var bin dönüm onlar aldı. X fabrikası var bin dönüm de onlar aldı. Arazilerde de bir el değiştirme var. Bir çay da göle akıyordu ve yazın da biz bunun suyundan faydalanıyorduk. Gölde de birçok kuş türü yaşıyordu. Şimdi oraya da seçim dönemlerinden önce bir gölet yapıldı. Tabii borularla o dere gölete bağlandı, ama gölet su tutmuyor. Hâlâ da tutmuyor. Bu arada müteahhide iş bulduk. Onun dışında kuşlar da artık kendilerine bir yer bulsunlar. Askeri alan olan bölgede ise X kuşu diye bilinen bir kuş yaşıyor, 40-50 civarında. Yarın burası faaliyete geçtiğinde bunlar da terk edecek. Şimdi 40-50 kuş diyoruz ama Türkiye'de

yaşayan sadece 500 tane X kuşu var. Bütün bu anlattıklarına doğanın yağması gibi kötü bir söz demeyeyim, politikacıların dediği gibi kalkınıyoruz elhamdulillah, diyeyim.

Çevre üzerindeki baskının tarımsal üretimi de etkilediğini belirten bir katılımcı ise şunları söyledi:

Ege'deki köylerin, kırsal alanların İstanbul'un baskısına dayanma şansı yok. Zeytinlikler oradaki insanların hayal edemeyeceği rakamlara satılıyor. Fakat bütün hayatlarını da geleceklerini de yok etmiş oluyoruz. Çok ciddi bir gelir eşitsizliği de var. Kırsal kesimde yaşayan insanların yaşam standartlarını sürdürmeleri çok zor ve başta inşaat ve turizm baskısına dayanmaları imkânsız. Çok büyük bir hızla ekolojik faaliyete doğru sürükleniyor gezegenimiz ama kimse buna hazır değil.

Kırsal bölgeler üzerindeki bu baskının çevre mücadelesini nasıl dönüştürdüğünü aktaran bir katılımcı da şunları ekledi:

Kır tamamen sermaye için hammadde girdisi sağlanan bir çeşit meta deposu gibi görülüyor. Buna toprağın kendisi de dahil. Küçük üretici, köylü, maden, mega projeler, sanayi bölgesi projeleri ile yok sayılıyor, devasa miktarlarda küçük arazi sahipleri mülksüzleştiriliyor. Bu insanlar üretim araçlarından olmuşlar, yaşam alanlarından olmuşlar, kentlere göçüyorlar.

Nitelikli üretim yapan, ekonomiye katkı yapan üretici iken niteliksiz, güvencesiz, kent çeperlerinde yaşamaya zorlanan, zorla işçileştirilen bir toplum kesimi ortaya çıkıyor bu mülksüzleştirme sonucunda. Yani biz doğayı ham madde girdisi olarak kullanıyoruz, kentlerde yaşıyoruz, doğa ile temasımız gittikçe azalıyor, atıklarımız ile de doğaya zarar veriyoruz. Doğaya yabancılaşma üretim süreçlerini etkiliyor, kültürel çeşitliliği azaltıyoruz. Oysa küçük üreticinin varlığının bugün bizim gıda sistemimizin sürdürülebilirliği anlamında çok önemli bir yeri olduğunu kabul etmek gerekiyor. İnsan her şeyden önce onuru ile yaşar. Biz bu hızlı kalkınma politikaları ile insanların onurlarını ellerinden alıyoruz, var olma haklarını ellerinden alıyoruz, onları yok sayıyoruz. Bu yok sayılma toplumsal barışı çok temelden etkileyecek bir meseleye dönüşebilir. Ekolojik mücadelenin önemli bir kısmı bu yok sayılma üzerinden yükseliyor.

Toplum Kesimleri, Roller ve İş Birliği

Çevre sorunlarının ve iklim krizinin çözümü toplumda hiçbir kesimin tek başına başarabileceği bir şey değil. Sorunun büyüklüğü ve karmaşıklığı, meselenin kamu kesiminin öncülüğünde, özel sektörün ve iş dünyasının aktif desteği ve iş birliğiyle, akademiden sivil topluma, çiftçilerden kentlilere kadar toplumun her kesiminin katılımıyla ele alınmasını zorunlu kılıyor. Bir katılımcı yeşil ekonominin Türkiye'nin fark yaratabileceği alan olduğu konusunda şu yorumu yaptı:

Bu ülkenin fark yaratıcı özelliklerimizi kullanan stratejik bir iddiaya ihtiyacı var. Taraflara sorumluluk atfedilmesi, rol dağılımlarının yapılmış olması, hedeflere yönelik planlar olması, bir de bunların insanları heveslendirecek bir tarafı olması lazım. Cumhuriyet projesi gibi bir adanmışlık, ülkeyi muasır ülkeler seviyesine götürmek gibi sizi yerinizde durdurmayan, gece uyutmayan, sabah arkadaşlarınıza, çocuklarınıza, başka insanlara karşı sorumluluk hissettiren bir hedef lazım. Küresel düzen içerisinde dahil olan ve kendisini bir sektörde tanımlayan bazı ülkeler var. O sektörde insan yetiştiriyor. Çip mi üretiyoruz, kadın emeği üzerine mi bir şey yapıyoruz, tarım ülkesi miyiz? Dünyada bizim farkımız nedir? Biz dünyaya ne veriyoruz ki karşılığında bir dengelenme olacak? Bu da yeşil ekonomi olmalı. Çünkü en büyük, en hızlı, en kısa bir şekilde çarpacağımız duvar çevre ve kaynak sorunu.

Başka bir katılımcı uzun vadeli strateji ihtiyacını şöyle dile getirdi:

En temel eksiğimiz temel stratejilerin ve buna nasıl ulaşılabileceğinin belirlenmemiş olması, arkasında durulmayan, takip edilmeyen sözler verilmesi. Günlük sorunlara günlük çözümlerle bir yere gidemeyiz. Daha uzun vadeli, tutarlı, kendi içinde planlanmış ve belli bir görev bölümüne dayanan bir vizyon geliştirmemiz gerekiyor.

Kamu kesiminin yönlendirici, çerçeve oluşturucu rolüne sıklıkla vurgu yapılan toplantılarda uzmanların ve sivil toplumun da kamuyu etkilemek için yapması gerekenler konuşuldu. Bir katılımcı koordinasyona dair şunları söyledi:

Sürdürülebilirlik çalışmalarında ilk anahtar kelime politika entegrasyonudur. Bunun yanında katılımın altı çizilir. Kuralların geçerli olmadığı, uygulanmadığı bir yerde sürdürülebilirliği yakalamak da iklim kriziyle mücadele etmek de imkânsız. Katılımın yanında kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyon hayati. Bu tarz sorunların çözümünde birden fazla taraf var, sadece devlet ve sermaye ya da yaşam savunucuları açısından da değil, devletin içindeki pek çok kurumun birlikte hareket etmesi gerekiyor. Kurumların çalışmasını sağlayan düşünceler var, söylemler dediğimiz bu düşünceler kurumların yazılımı gibi çalışıyor. Bu yazılım ya da zihniyet değişmeden sorunların çözülmesi de imkânsız. Türkiye’de ise birtakım kavramları alıp getiriyoruz. Bunlar belli yerlere az ya da çok giriyor. Fakat kurumların standart işletme prosedürleri haline gelmediği sürece değişim olamıyor. Türkiye’de sermaye kesiminde de bu sorunun ciddiyetinin ve değişimin kaçınılmaz olduğunun farkında olanlar var. Bu yeni söylemleri, yeni kavramları ve ortak sözlüğü oluşturmak zorundayız.

Kamu kurumlarının öncülük rolünü katılımcı ve şeffaf biçimde yapması gerektiğini de bir katılımcı şu sözlerle vurguladı:

Devletin ortaya bütüncül bir politika koyması lazım. Arkasından mevzuatlar, politikaya uygun regülasyonlar yapacaksınız. Her yapılan mevzuat, zenginliğin ve refahın yeniden dağıtılmasıdır. Onun için tüm paydaşlar tarafından katılımcı şekilde yapılması önemlidir. Arkasından iyi yönetim ve yönetim gelir. Orada da şeffaf olması, katılımcı olması, hesap verilebilir olması ve insana değer vermesi önemlidir.

Kamunun çevre politikalarında proje yapan değil zorlayıcı politikalar geliştiren bir taraf olması gereği de bir katılımcı tarafından şu örnekle belirtildi:

Sıfır atık politikadır, devlet proje yapmaz. Sıfır atık bile gönüllü bir şey olarak sunuluyor. Bu çok önemli bir çevre kamu politikası konusu. Devletin düzenleyici rolünü kullanarak zorlayıcı, yönlendirici bir çerçeve ile bizi belli bir yöne doğru yönlendirmesi lazım.

Toplantıda iş dünyasının rolüne dair de geniş bir tartışma yapıldı. Bir katılımcı özel sektörün dönüşümü nasıl kolaylaştırabileceğini şu sözlerle anlattı:

Kamunun sınırlı kaldığı yerde özel sektöre önemli görevler düşüyor. Özel sektör hem sermayesiyle hem insan kaynaklarıyla bu dönüşüme önemli katkı verecek oyuncularından bir tanesi. Bir kanunla yapılamayacak bir şeyi belki bir tedarik zincirinin denetiminde yapabilir veya bir

finansörün verdiği kredi değerlendirmesi büyük bir dönüşümün parçası olabilir. Özel sektörün rüşütünü de ispatlaması gerekiyor. Hesap verebilir, karşılaştırılabilir raporlama yapması çok önemli ki ilerlemeyi takip edebilelim ve gerçek olup olmadığını denetleyebilelim.

Özel sektör iş birliklerinin önemine dair konuşan bir konuşmacı da şunları ekledi:

Global Compact ve WWF'in kurduğu "Bilimsel Temelli Hedefler (SBT)", şirketleri bir araya getiren bir ittifak. Bunun doğal kaynaklar üzerinden olanı da var. Yakında suyla ilgili olan da çıkıyor. Ayrıca TÜSİAD, İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği ve UN Global Compact Türkiye'nin iş birliği yaptığı İş Dünyası Plastik Girişimi (İPG) var. Çok küçük ama üç senede 44 bin ton azaltımın %41'inin sağlandığı bir örnek. Bunlar çoğaltılabilir ve iş birlikleri artırılabilir. Bir başka örnek ise bankaların bir araya gelerek oluşturdukları ve kredi verdikleri projelere ilişkin kriterleri daha da sıkılaştırdıkları finans bildirgesi. İyi örneklerin sayısını ve iletişimini artırmak ve sadece krizin iletişimini yapmakla yetinmeyip çözümlerin de iletişimini yapmak bir yöntem. Her şeyi kamudan beklemektense paydaşlar olarak bir araya gelerek de etkimizi büyütebiliriz.

Başka bir katılımcı ise şirketlerin bilgi, finansla erişim ve iş birliği eksikliğine şöyle vurgu yaptı:

Büyük şirketlerde bu dönüşüm gerçek bir şekilde yaşanıyor, çok başarılı örnekleri var ama asıl sorun KOBİ'lerde. Bu sorunların başında da finansa erişim var. Mevcut ekonomik şartlarda dönüşümün mümkün olmadığını düşünüyorlar ya da hiçbir şekilde öncelikleri olamıyor. Yarını göremezken, 10 yıl sonrayı niye düşünelim diyorlar. İkinci sorun, bilgi eksikliği. İstekli olanlar bile nasıl yapacaklarını pek bilmiyorlar. Bu konuda hem büyük şirketlerin hem kamunun hem STK'ların desteğine ve yol göstermesine ihtiyaçları var. Bu konuda önemli girişimler de var aslında iş STK'larından. Bir diğer sorun, inanmamaları. Yeşil mutabakatla birlikte sınırdaki karbon düzenlemesi geliyor ama bundan kaçmanın bir yolunu buluruz gibi bir bakış açısı var. Şirketlerin çok büyük bir bölümü sürdürülebilirliğe sadece çevre odaklı bakıyor. Aslında toplumsal cinsiyet eşitliğinden birçok başka konuya kadar çok kapsamlı bir şekilde bakmaları gerekiyor ama işin sosyal ve yönetim tarafına dair yeterince bilgi sahibi değiller ve çok da algılamıyorlar. Hem finans sektöründe hem reel sektörde, sanayide, her yerde çok ciddi bir iş birliği yokluğu sorunu var. Sürdürülebilirlik konusunda gençlerin ve kadınların çok etkili olacağını düşünüyorum. Kadınlar her zaman daha kapsayıcı bakıyorlar süreçlere ve çözümlere. Gençler de geleceğe hakimler, onların dünyasını biz yaratamayız. LinkedIn'deki yeşil iş başvuruları diğer iş başvurularının önüne geçmiş durumda ve bu başvuruları yapan gençler tabii ki.

Şirketlerin çözümün bir parçası olurken bütünsel bir bakış açısına sahip olmaları, dönüşümü açıkça hedeflemeleri, söz vermeleri ve etik davranmaları gereği de çok sayıda katılımcı tarafından dile getirildi. Bir katılımcı şunları söyledi:

İş dünyasının sadece ticari kaygılardan arınarak ve kalben içselleştirerek bu işin içine girmesi gerekiyor. Bir şirketin yenilenebilir enerjiyle ilgili bir ortaklığı ya da yatırımı var diyelim. Artık bu yeterli değil. Kömürden ya da fosilden çıkış sözünü veren şirketlere yapılacak yatırım yeşil addedilmelidir bundan sonra. O şirket kömürden çıkacağına sözünü verirse ve bunun planını sunarsa onlarla yapılacak bir yenilenebilir ortaklığı yeşil yatırım sayılabilir ama bir yandan kömür çıkartsın bir yandan güneş, rüzgâr yapsın, ben onun güneşini, rüzgârını finanse edeyim, böyle yeşil yatırım olamaz.

Bir katılımcı "En çok algısı değişmesi gereken kesim sermaye, çünkü sözünü ettiğimiz zararların en önemli bölümü yatırımlardan kaynaklanıyor ve sermayenin takkesini önüne koyup düşünmesi gerekiyor" derken, etik değerlerle yönetimin mümkün olduğunu söyleyen bir başka katılımcı şu görüşleri dile getirdi.

Refahı etikle bağdaştırdığımızda, şirketler de sadece kâr merkezli kurumlar değil, aynı zamanda ortak değer üretme merkezleri haline gelecek. İş birliğini gerçekleştirebilmek için üst yönetimin, yani politika yapıcıların kendi içerisinde koordinasyona ihtiyacı var. Şirketler de etik bazlı değerlerle yönetilmeli.

Akademik ve bilim insanlarının rolünün önemine dair konuşan bir katılımcı da şunları ekledi:

“

Bilim insanlarının da kamuyla ve iş dünyasıyla beraber daha fazla çalışmasına ihtiyacımız var. Bu konuların içinde olmayan kişiler bunun sadece bir mit olduğunu, belli gruplar tarafından bu konuların yaygınlaştırılmaya çalışıldığını ve inandırıcılığı olmadığını iddia ediyorlar. Dolayısıyla daha fazla bilimsel destek lazım.

”

Yapılan çalışmalar Türkiye’de insanların %83’ünün iklim değişikliğinden endişe duyduğunu, %78’inin de iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğunu bildiğini gösteriyor. Araştırmalara göre enerji kaynaklarının seçiminde de insanların büyük kısmı güneş, rüzgâr gibi yenilenebilir kaynakları tercih edeceğini söylüyor, nükleer enerji ve kömür ise en istenmeyen enerji üretim biçimleri olarak öne çıkıyor. (Konda, 2023) Bununla birlikte yurttaşın iklim krizi ve çevre yıkımıyla mücadele için uygulanması gereken politikalara hazır ve istekli olduğunu söylemek kolay değil. Bir katılımcı kamu ve özel sektör tarafından yapılması gerekenlerin ancak yurttaşların istemesi ve katkı vermesiyle başlanabileceğini şöyle ifade etti:

“

Toplum olarak kendi yaşam standartlarımızdan ödün vermeye, daha düşük düzeyde bir yaşam standardı kabul etmeye ne kadar hazırız? Biz arz yönünden bakıyoruz, sanayi üretimine örneğin. İyi ama birileri de bunu tüketiyorlar, değil mi? İnsanlar tükettiği sürece birileri üretmeye devam edecek, üretim tüketim kısır döngüsü kırlamayacak.

”

Aslında olay ekonomik plan olduğu kadar toplumsal da. Öncelikle toplumsal davranışın değişmesi gerekli. Yani arzı değil önce talebi baskılamak gerekiyor.

”

Bu alanda da toplumsal eşitsizliklerin etkisi olduğunu söyleyen bir katılımcı ise şunları ekledi:

“

Çevreyi koruyabilmek için farkındalık geliştirmek gerekiyor. Gelir üzerinden ayırırsak en önemli iki grup, geliri iyice az olanlar ve geliri aşırı fazla olanlar. Her iki grup da çevreyi umursamıyor veya göstermelik olarak umursuyormuş gibi görünüyorlar. Sade vatandaş fazla parası olmadığı için, diğer taraf ise aşırı kârı ön planda tuttuğu için.

”

Yine de yurttaşların katkısının demokratik mekanizmalar açısından hayati olduğu söylenebilir. Bir katılımcının dediği gibi:

“

Kamuoyu çok önemli. Her birimiz birey olarak ayağa kalkarsak, aktif vatandaş olursak, hep beraber davranırsak bir şeyleri değiştirebiliriz. Sesimiz hükümet üzerinde de özel sektör üzerinde de etkili olabilir. Toplumun çevresel konulara verdiği değer ve yaptığı baskının hükümetin bu konuları ele alma ihtimalini ne kadar etkileyeceğini hepimiz çok iyi biliyoruz.

”

Ancak yurttaşların farkındalığı kendiliğinden gelişmiyor. Kamuoyunda etkili kişilerin ve özellikle de politikacıların ve yöneticilerin bakış açısının toplum genelinde asıl belirleyici etken olduğu biliniyor. Bir katılımcı bu konuda şunları söyledi:

İletişim çalışmaları çok önemli. Hepimizin özellikle çok iyi bilmediğimiz konulardaki davranışlarımız, kararlarımız ezberlenmiş tekrarlara, verilen mesajlara, hatta mesajlardan daha ziyade mesajı verenin kim olduğuna göre değişiyor.

Farkındalık artışının özellikle tüketim davranışını etkilemesi yeşil dönüşümün uygulanabilirlik şansını da artıracaktır. Bir katılımcı bunu şöyle ifade etti:

Bireylere büyük bir görev düşüyor. Özellikle aşırı tüketimi, aşırı seyahatleri ve atıkları azaltmak gibi konularda her birimize büyük sorumluluk düşüyor. Sonuçta hepimiz birer bireyiz ve bireyler toplumları oluşturuyor.

Genç bir katılımcı ise tüketim çılgınlığının asıl sorunların üzerini örten bir anlayışı hakim hale getirdiğini şu şekilde açıkladı:

İklim krizi ve biyoçeşitlilik perspektifini yitirdiğimiz zaman mevcut tüketim çılgınlığımız bu şekilde devam edebilmiş gibi bir yanılgıya düşüyoruz. Barınma gibi temel bir hakkımızı kullanamazken alışveriş sitelerinden ucuz ürünler alıp bunun refah

olduğunu zanneden bir kuşağız. Bu tüketim bu şekilde sürmeli mi? Bir şeylerin fiyatının artması dünyanın sonu mu? Burada önceliklerimizi net olarak belirlememiz gerektiğini düşünüyorum.

Ama insanların böyle bir gündemi yok. Gelir adaletsizliğini öne çıkarmamız gerekiyor. İnsanlar iklim konusunu bir lüks veya onlara ekstra maliyet getirecek bir yük olarak görmek yerine, daha adil yaşayacakları, orta sınıfın büyüyeceği, belki aşırı zenginlerin aşırılıklardan kaçınmak zorunda kalacakları yeni bir dünya tahayyülü olarak görmeliler. Özel sektörün bu konudaki yaklaşımı çok sorunlu. Tüketmeye devam et ama plastik şişelerini dönüştür gibi mesajlarla yalnızca çözümü göstermemekle kalmıyor, insanların çözümlere tepki duymasına neden oluyoruz. Çünkü sistemsel bir yükü yine bireyin sırtına yüklemiş oluyoruz. Toplumunu mobilize etmezsek bunun hiçbir zaman karar vericiler gözünde bir bedeli olmayacak. Bu bedeli oluşturmamız gerek.

Yurttaşın tüketici olmaktan çıkarak üretici de olması gerektiğini dile getiren bir katılımcı da şunları söyledi:

Yurttaşın da enerji dönüşümünün parçası olması gerekiyor. Kendi elektriklerini üretebilirler örneğin. Buna aynı zamanda enerjinin demokratikleştirilmesi de deniliyor. Enerji kooperatifleri olabilir. Apartman binalarının çatılarına paneller konulabilir, burada yeni iş modellerinin geliştirilmesi gerekiyor.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Toplantılarda çevre adaletsizliğinin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden bağımsız olmadığı ve ikisinin kaynakları ile iki mücadele arasındaki paralelliğe dikkat çekildi.

Hem çevresel bozulmanın hem de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kökeninde aynı anlayış ve politikalar var. Çevre de kadınların emeği de parasal ekonomi içinde değil. Kadınlar ekonomide daha çok ücretsiz ev içi emek ile katkıda bulunuyorlar ve bir parasal karşılığı olmadığı için de tıpkı çevre gibi varlığı göz ardı ediliyor. Tabii, planlar, programlar yaparken, politikalar geliştirilirken de hem kadın emeği hem de çevresel değerler göz ardı ediliyor. Oysa millî gelir hesaplarına bu kavramların da girmesi gerekir. Ayrıca kadınlar çevresel felaketlerden ve çevrenin bozulmasından, örneğin su kaynaklarının tüketilmesinden de erkeklerden daha çok etkileniyor. Kadınların yaptıkları işler çevresel değerlere daha çok dayandığı için bu bozulmalar kadınların işini daha çok arttırıyor. Ayrıca felaketler olduğunda kadınlar daha çok etkileniyorlar, ölüm oranları daha fazla oluyor. Deprem felaketinde ve pandemide de bunu gördük.

Bazı katılımcılar kadın haklarının da aynı çevre gibi bütün politikaların üzerinde geliştiği temel çerçeve olması gerektiğini vurguladı. Anadolu'daki çevre hareketlerinde kadınların ön planda olmasının tesadüf olmadığını söyleyen katılımcılar, yerelde geçimlik üretici olan ve sadece kendi bahçesin-

den kazanarak geçinen insanlar arasında çok sayıda kadın ve aile olduğunu vurguladılar. Ekolojik ihtilaflara neden olan yatırımların geçimlik üreticiyi ve özellikle de kadınları doğrudan etkilediği, ancak ekonomide bunların bir değerinin olmadığı vurgulandı. Kadınların sadece sosyal hareketlere değil yönetime doğrudan katılımının da çok önemli olduğunu hatırlatan iki katılımcı ise şunları söyledi:

Kadınların bu konulara dahil olmasına daha fazla ihtiyacımız var. Evet Merkez Bankası başkanımız kadın oldu. Bu hepimizi memnun ediyor. Ama kamu bankalarının yönetim kurullarında ve bütün yönetiminde bir tane kadın yok. Milletvekillerimiz içinde kadınların oranı %20 oldu bu dönemde. Bakanlarda ise %5'lerde. Hâlâ kadının temsiliyeti yeterli değil.

Dünyanın en büyük 20 şirketine bakın. Hepsinin tepesindeki CEO'lar erkek. Türkiye'de de benzer bir durum mevzubahis. Bu konuları sahiplenen ve içselleştiren daha çok kadınlar olduğu için de daha talepkâr olmalıyız.

Eğitim

Yeşil dönüşümün başarılması için, toplumsal değişimi mümkün kılan en önemli belirleyicilerden biri olan eğitimin dönüştürülmesi ihtiyacı da katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirildi. Ekolojik yurttaşlığı gündeme getiren bir katılımcı şöyle dedi:

Eğitim sisteminin yeni bir yurttaşlık kimliği kazandıracak şekilde yenilenmesi ve ekolojik yurttaşlar yetiştirilmesi lazım. Ekolojik kimlik kazandıracak, insanı yeryüzüyle bağlayacak değerler, sorumluluklar ve eylem türleri öğretmek gençlere ulaşmak gerekiyor. Devlette, sivil toplumda herkes gençleri korkutmaya dayalı bir kampanyacılık yapıyor şu anda. Bunu çok yanlış buluyorum. Paralize olmaya, korkuya, kaygıya neden oluyor.

Öğrencilerin çevre, sürdürülebilirlik ya da toplumsal cinsiyet alanında spesifik dersler almasının sanıldığından daha büyük dönüştürücü güce sahip olduğunu söyleyen bir katılımcı "Toplumsal cinsiyet eşitliği dersine gelen öğrenci bambaşka bir dünyaya girmiş gibi oluyor. Öğrenciler bu konularda bilgisiz. Bunları temel eğitime dönüştüren ve içeriklerini birbirine bağlayan yeni bir sistem kurulması gerek" dedi.

Bugün verilen eğitimin günümüzdeki ihtiyaçları karşılayacak niteliklere sahip olmadığını söyleyen bir katılımcı ise eğitimdeki dönüşümün çok daha büyük boyutlu olması gerektiği görüşünü şöyle dile getirdi:

İklim krizi çocukların ya da ergenlerin meselesi değil. Sorumluluk hep gelecek nesillerin üstüne atılıyor. Oysa yetişkinlerin büyük adımlar atması gerekiyor. Bütün müfredatın, malzemelerin, uygulamaların, laboratuvar, alan çalışması ya da her ne yapıyorsa hepsinin sürdürülebilirlik bağlamında güncellenmesi gerekiyor. Bütün

bilimsel kazanımları, çıktıkları toparlayacak ve gezegenin, insanlığın faydası için eğitimin temelinde yerleşecek bir monist bilimsel yaklaşım söz konusu olmalı.

Bir katılımcı ise eğitim alanında yapılabileceklerle ilişkin bazı somut önerilerde bulundu:

Yeşil enerji mühendisliği, akıllı şehir planlamacılık, sürdürülebilirlik için çocuk gelişimi, yeşil ulaşım sistemleri tasarımı, hayvanlar için hak temelli yaşam planlama gibi bölümlerin açılması gerektiğini düşünüyorum. Bunları yapmaya başlamış bir iki üniversite, bir iki örnek bölüm var ama çok yetersiz.

Gençlerin en büyük sorunlarından biri haline gelen "eko anksiyete" ile başa çıkmak için de bir yandan çevre sorunları, iklim krizi ve eşitsizlikler nedeniyle yaşananları ve gerçekliği ortaya koyarken bir yandan da çözüm yollarını, katılımı ve değiştirme gücünü aşıl原因 yeni bir eğitim anlayışına ihtiyaç olduğu açık.

Doğa Hakları ve Yeni Bir Dil İhtiyacı

Buraya kadar bir araya getirdiğimiz sorun tespitlerini ve çözüm önerilerini üst ölçekte kavrayan yeni bir dil ve sorunların kökeninde bulunan insan-doğa ilişkisindeki bozulmanın aşılması ihtiyacı toplantı katılımcıları tarafından farklı bağlamlarda dile getirildi. Bunlar arasında öne çıkan bazı başlıklar arasında doğal kaynaklar olarak

adlandırılan su, toprak, temiz hava gibi unsurların meta-laştırmaya açık bir dille kaynak olarak değil insanlık ol-madan önce de var olan birer varlık olarak değerlendiril-mesi ve doğal varlıklar teriminin benimsenmesi; bütün doğal varlıklara gelecek nesillere aktarılacak bir ortak hak, müşterek ve doğa haklarının bir parçası olarak ba-kılması; dünyayı kendi etrafımızda dönüyor zannederek insan ile doğayı birbirinden ayıran ve dünyayı mekanik ve doğrusal modeller üzerinden tanımlayan anlayışlar yerine insanı doğanın bir parçası olarak gören, oluşum, doğrusal olmayan modeller ve karmaşıklık kavramlarını gündeme getiren bir yaklaşımın benimsenmesi ve maddi zenginlikle, hatta lüks yaşamla özdeşleştirilen refah kav-ramı yerine sağlıklı ve onurlu bir yaşam gibi bir kavram kullanılması önerileri öne çıkıyordu. Aynı zamanda büyü-me yerine küçülme, kalkınma yerine gelişme bazı katı-lımcılarca dile getirilen kavram önerileriydi.

Bir katılımcı ise meselenin kökenlerine ilişkin bir kavra-yışla, insan dışındaki canlıların ve doğanın bir bütün ola-rak hak öznesi olarak görülmesi ve hukuk sisteminin buna göre yeniden düzenlenmesi hakkında şunları söyledi:

Felsefi anlamda insanın üstünlüğünü yok etmemiz lazım. Aydınlanmadan gelen, bizi orta çağlardan çıkarttığı için mutlu olduğumuz ama insanı doğanın hâkimi gibi özel bir yere koyan felsefi bakış açısının terk edilmesi lazım. İnsan doğa dikotomisinin ortadan kaldırılması, post-hümanist bir bakış açısının benimsenmesi lazım.

Bu felsefi dönüşümün hukuka yansımına baktığımız zaman sadece insana hak özneliği tanıyan ve hak sahibi olarak gören, bunun dışındaki her şeyi "şey" olarak gören, dolayısıyla nesneleştiren ve metalaştıran hukuki anlayışın

terk edilmesi, hak kavramının insan dışındaki canlılara ve cansız varlıklara da tanınması lazım. Doğadaki her şey bir ağ olarak birbirine bağlı. Bunun hukuka yansıtılması gerekiyor. Burjuva hakları olarak adlandırabileceğimiz temel hak ve özgürlüklerden mülkiyet hakkının da yaşam hakkı çerçevesinde sınırlanması gerekiyor. Mülkiyet hakkının ve sermayenin doğayı metalaştırmasının, onu mülkiyet haline getirmesinin önlenmesi, insanların, hayvanların ve ekosistemlerin yaşam hakkı çerçevesinde sınırlanması gerekiyor. Bir faaliyet yaptığınız zaman acaba bu dünyanın diğer ucundaki bir ada devletini batırıyor mu ya da belli bir ekosistemi yok ediyor mu? Bunun ihtiyat ilkesi çerçevesinde engellenmesi lazım. Ekokırım kavramının da hukuka girmesi gerekiyor. Uzun yıllara yayılacak, uluslararası çapta böyle bir çaba da var. İçinde insanlar varken bir evi yakarsanız bu bir suçtur. Büyük olasılıkla insan öldürmekten ceza alırsınız. Ama şu andaki ekonomik faaliyetler dünyayı yakıyor ve içinde yaşayan insanlar ve diğer türler olarak yok oluyoruz. Ama bu bir suç olarak görülüyor. Hukuk aslında toplumu dönüştürebilir. Kişisel çıkarlar, bireysel temel hak ve özgürlükler yerine toplumsal mutluluk ve iyi yaşam (buen vivir) kavramının toplumsal olarak hukuk yoluyla öğretilmesi mümkün.

Değerlendirme

İki ayrı çalışma toplantısında katılımcılarımızın hemen hepsinde ortak vurgu, kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki karmaşık ilişkiler bütününe baktığımızda, çevre ve kalkınmanın birbirleriyle tezat fikirler olmadığı, büyümenin insan onuruna yakışır ve doğaya saygılı bir biçimde gerçekleştirilebileceği inancıydı. Bunu başaran bir çok ülkenin olduğu, ülkemizin de iklim değişikliği ile mücadeleyi başarıyla yürütebileceği ve yaşam kalitesinden ve ileriki nesillerin refahından ödün vermeksizin kalkınma ülküsünü gerçekleştirebilecek donanıma sahip olduğumuz sıklıkla dile getirildi.

Türkiye Cumhuriyeti ikinci yüzyılına girerken yeni bir heyecan ve kararlılıkla küresel yeşil dönüşümün bir parçası olması gereği çalıştayların bir başka ana özlemini oluşturmaktaydı. Katılımcılarımızın net mesajı dönüşümün dışında kalmak için bugüne dek öne sürülen gerekçelerin, geleneksel yaklaşımlarda ısrar etmenin yanlışlığı idi. Savunmacı pozisyonların Türkiye'yi ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlardan kurtardığını söyleyebilmek mümkün değildir. Dahası, yeşil dönüşümün parçası olmak aslında iki temel nedenle sadece mümkün değil, aynı zamanda zorunludur:

Birincisi, hızlanan ve etkileri her geçen gün daha fazla hissedilen iklim krizi, altıncı büyük yok oluş ve çevre yıkımı, bugünkü gibi devam edersek, bizim ve çocuklarımızın yaşanabilir bir dünyada hayatını sürdürme imkanını ortadan kaldırıyor. Ne kadar görmezden gelmek istersek isteyelim aşırı tüketime, fosil yakıtlara ve doğayı meta olarak görmeye dayalı anlayışı değiştirme cesareti göstermediğimiz sürece bir geleceğimiz olmayacak. Bütün iddialarımızı, iyi

bir yaşam, refah, başarı gibi hedeflerimizi ancak üzerinde yaşanabilecek bir dünya olduğu sürece kovalamaya devam edebiliriz.

İkincisi, yerleşik çıkarlarından vazgeçmek istemeyenlerin iddia ettiklerinin aksine yeşil dönüşümün gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmanın yanı sıra ekonomileri geliştireceğine, fosil yakıtların da nedenleri arasında olduğu küresel jeopolitik sorunları azaltacağına ve önemli bir çatışma nedenini ortadan kaldıracağına, toplumsal eşitsizlikleri azaltacağına, yeşil işlerle istihdam sağlayacağına, çevre kirliliğinden kaynaklanan sağlık maliyetlerini, hastalık ve ölümleri azaltacağına, insanların daha nitelikli ve sağlıklı bir çevrede daha iyi ve onurlu bir hayat sürdürmelerine ve genel olarak çevre ve iklim adaletiyle sosyal adalete hizmet edeceğine dair çok sayıda kanıt ve deneyime sahibiz.

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele ve bu dönüşümüne katılma adına yeni ve yaratıcı bir söylem geliştirmeye olan ihtiyacı çok acil bir görev olarak önümüzde duruyor. Türkiye, küresel sera gazı emisyonlarında "sorumluluğu görece az" bir ülke olduğu anlayışıyla, şimdiki dek ciddi bir emisyon azaltım hedefi belirlemekten kaçındı. Henüz gelişmekte olan bir ülke olduğumuza, iklim krizinin ve çevresel yıkımın bizim dışımızda ortaya çıkan, gelişmiş ülkelerin suçlusu, bizimse mağduru olduğumuz bir mesele olduğuna inanıldı. Oysa veriler Türkiye'nin toplam ve kişi başı sera gazı emisyonlarının artış hızında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında olduğunu, yıllık emisyonlarda üst sıralarda bulunduğunu, kişi başı karbon emisyonunun da dünya ortalamasının üzerinde seyrettiğini gösteriyor.

Üstelik Türkiye'nin kişi başı karbon emisyonu AB'ye göre biraz az olsa da, dolar bazında üretilen millî gelir başına emisyonları AB'den daha yüksek. Yüksek enerji ve karbon yoğunluklu üretim yapısı, özellikle enerji sektörü için daha belirgin bir sorun halinde.

Türkiye'de çevre politikalarının ekonomik büyüme öncelikleri nedeniyle son yıllarda giderek daha fazla aşındırıldığı ve göz ardı edildiği yaygın bir gözlem. Türkiye, plastik kirliliği, endüstriyel atıklar, hava kirliliği ve doğal yaşam alanlarının tahribinde dünyadaki en sorunlu ülkelerden biri durumunda. Gelişmiş ülkelere atık ithalatı, artan ağaç ürünleri üretimi nedeniyle ormansızlaşma, ormanların, zeytinliklerin ve doğal yaşam alanlarının madenciliğe ve taş ocaklarına açılması gibi küresel yeşil dönüşüme ters eğilimler son yıllarda kuralsız ekonomik büyümenin önemli unsurları haline gelmiş durumda. Demokrasi ve hukuk devleti normlarındaki geri gidişin de çevre politikalarının gerilemesinde önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir.

Daha iyi bir çevre ve yaşanabilir bir iklim ve yeryüzü ile insani, sosyal ve ekonomik gelişme arasında doğrudan bir bağlantı var. Bunu elde etmek için gereken çabayı göstermek için de bütün kesimlerin birlikte davranmasına ve iş birliğine ihtiyacımız var. Türkiye Cumhuriyeti yurtttaşları ikinci yüzyılda bu çabayı hak ediyor.

Sonuç Yerine

Prof. Dr. Ali Yayıoğlu

Türkiye Cumhuriyeti ikinci yüzyılına nasıl bir tecrübe ile giriyor? Bu tarihi eşikte, tecrübelerimiz ışığında, geleceğe nasıl bakıyoruz? Cumhuriyet ve demokrasi deneyimimizin ortak kazanımlarını ve eksiklerini bir arada görebiliyor muyuz? Bu çok katmanlı tarihi tecrübeden hareketle aramızdaki farklılıkları ve görüş ayrılıklarını kabul ederek ülkemiz için ortak bir gelecek tahayyülü ve tasarımını oluşturabilecek miyiz? Dünyadaki radikal jeopolitik kırılmalar ışığında ortak bir zeminde kurmamız gereken ulusal stratejimizi nasıl oluşturacağız? Son on yıllarda dünyada ve Türkiye’de artan gelir eşitsizliği karşısında sosyal ve iktisadi adaleti önceleyen bir zenginleşme nasıl mümkün olabilir? Ve belki de en önemlisi çevre ve iklim krizinin insanlık için bir varoluşsal tehdit halini aldığı bu dönemde kalkınmayı, sanayiye, teknolojiye, bölüşümü ve iktisadi büyümeyi yeniden nasıl düşünmeliyiz?

TÜSİAD’ın oluşturduğu serbest platformda farklı düşünce gruplarından, mesleklerden, uzmanlıklardan ve bölgelerden gelen 224 katılımcı ile İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Samsun’da bu soruları tartıştık. Katılımcılar dört ana başlıkta (Cumhuriyet ve Demokrasi, Çevre ve Kalkınma, Refah ve Bölüşüm ve Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji) dokuz çalıştayda fikirlerini, beklentilerini, önerilerini, dertlerini, hatta ütopyalarını paylaştılar. Birbirleri ile söyleştiler. Bazen biraz sertleşen tartışmalar yaşadık. Bir “Türkiye semineri”ne dönüşen bu tartışmalar sonucu, Türkiye’nin bu önemli eşğinde çok değerli ve zengin bir “fikir repertuarı” oluşturduk. Bu fikir repertuarını, Cumhuriyet yeni yüzyıla girerken geleceği tasarlamamız için bize gerekli olan bir “Türkiye sözlüğü”ne giriş olarak da değerlendirmek mümkün diye düşünüyoruz.

Düzenlediğimiz dokuz çalıştayın her birisi anlamlı hikayelerle doldu. Çoğu zaman ilk defa tanışan katılımcılar bu toplantılarda sadece fikirlerini paylaşmakla kalmadılar. Aynı zamanda söyleştiler, dertleştiler, bazen birbirlerini

desteklediler, bazen birbirlerine ters düştüler, aralarında renkli, kimi zaman gerilimli münazaralara girdiler. Tartışmalarda yeni farkındalıklar oluştu. Yeni dostluklar kuruldu. Bazı katılımcılar tartışmaların sonunda fikirlerinin bir kısmını muhtemelen değiştirdi. Bazıları ise fikirlerini belki daha da keskinleştirdi. Her katılımcının bu toplantılardaki kişisel tecrübesini dinlemek bu çalıştayların niteliğini ya da dokusunu anlamak için çok ilginç olacaktır.

Tartışmaların dokusunun, üzerinde düşünmemiz gereken önemli bir konu olduğunu sanıyoruz. Bu çalıştaylar sadece Cumhuriyet’in yeni yüzyılına girmesinin hemen öncesinde toplanmadı. Aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin önemli seçimlerinden birinin öncesi ve sonrasında gerçekleştirildi. Hatırlatmakta yarar var: Türkiye bu seçimlere büyük bir kutuplaşma içinde girdi. Gerilim yüksekti. İktidar ve muhalefet blokları birbirlerini çok sert eleştiriyordu. Aynı zamanda Rusya’nın Ukrayna savaşının dünyada jeopolitik dengeleri değiştirdiği bir dönemdeydik. Her düzeyde yoğun bir belirsizlik, öngörülemezlik kendini gösteriyordu. Seçimler sonunda iktidar ittifakı hem Cumhurbaşkanlığı hem de parlamentoda çoğunluğu kazandı ve yeni bir döneme girdik. Yine de seçimler sonunda ülkemizde, bölge- mizde ve küresel düzeyde belirsizliğin azaldığını söylemek hiç kolay değil. Ekim ayında patlayan İsrail-Hamas savaşı bölgesel ve küresel bu belirsizliği derinleştirdi.

Çalıştaylarımızın ilk dördü seçimlerden hemen önce, beşi ise seçimlerden hemen sonraydı. Bu bizim için ayrıca ilginçti zira bu tarihi seçimlerin çalıştayların atmosferine nasıl yansıtacağını da merak ediyorduk. Yine de çalıştaylarda güncel siyasete girmemeye dikkat ettik zira güncel siyasi mülahazaların tartışmaların çerçevesini daraltacağını, hatta bir yönüyle tartışmaların derinleşmesini ve genişlemesini engelleyeceğini düşündük. Buna uygun olarak çalıştay moderatörleri kavram belgelerini ve öneri sorularını mümkün olduğunca günlük siyasal konuların ve

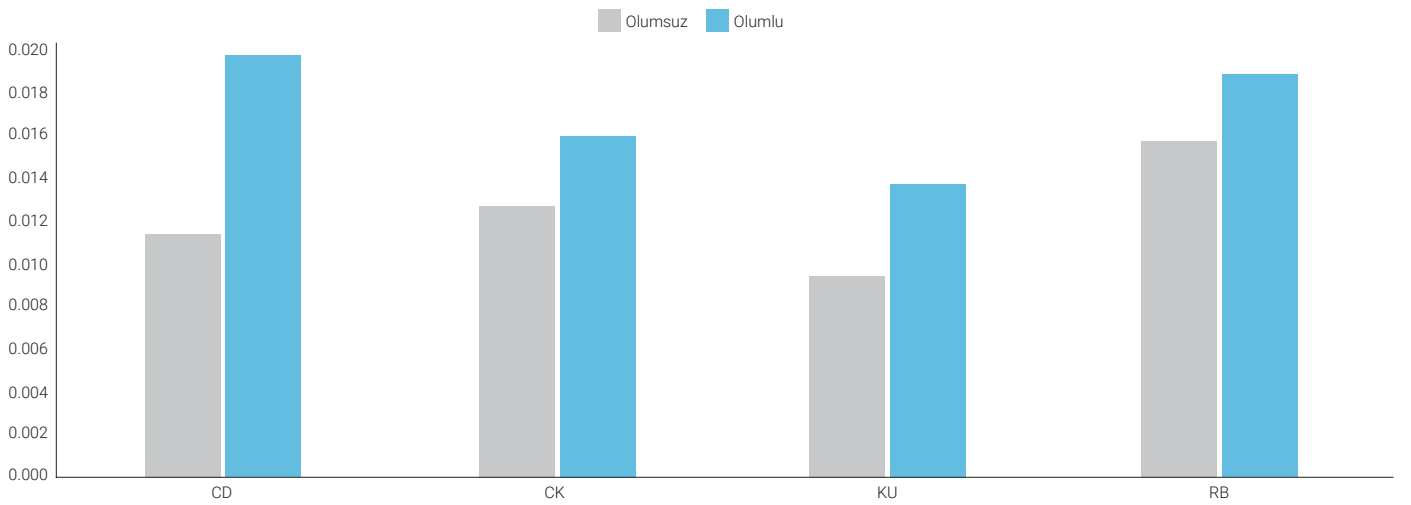
gerilimlerin ötesine çıkarak hazırladılar. Çalıştaylarda bu tercihimizin çok yerinde olduğunu gördük. Tartışmaların güncel siyasi meselelerin dışında gerçekleşmesi hem tartışmaları derinleşirdi ve genişletti, hem de dönemin gerilimlerinin gölgesinden kurtulmamızı, daha soğukkanlı ve uzun erimli bir şekilde geçmişe ve geleceğe bakmamızı sağladı. Çalıştayların deşifrelerinden hareketle yaptığımız duygu halini gösteren grafik analizlerde görüleceği gibi gerek seçim öncesi gerek sonrası, çalıştaylarımızda negatif duygulardan daha çok pozitif duygular hakimdi.

Toplantılarımız çok sesliydi. Gerçi beklediğimiz ya da umut ettiğimiz kadar Türkiye'deki pozisyonların tüm renklerini yansıtabildiğimizi söyleyebilir miyiz? Hayır. Özellikle Cumhuriyet ve Demokrasi çalıştaylarımızda daha da geniş bir çeşitlilik olmasını arzu etmiştik. Ama ne kadar farklı kesimlerden katılımcı davet etsek de çalıştaylarımızı davetimizi kabul eden katılımcılarla yürütmek durumundaydık. Diğer yandan şunu da ifade etmemiz gerekiyor: Burada amacımız Türkiye'deki pozisyonların aritmetik bir temsiliyi çalıştaylara taşımak değildi. Niyetimiz yukarıda ifade edilen sorular üzerine düşünen, yazan, konuşan düşün ve eylem insanlarıyla söyleşmekti. Bu hedefimizi büyük

oranda gerçekleştirdiğimizi düşünüyoruz. Tartışmalarda ortaya çıkan zengin fikir repertuarı bunun kanıtı olarak görülebilir. Sonuçta çalıştaylarımızda çok seslilik vardı ve meseleler üzerine düşünen birçok düşün ve eylem insanı süre kısıtlaması dışında hiçbir sınır olmadan düşüncelerini diğer katılımcılarla ve bizlerle paylaştılar.

Çalıştaylarda, katılımcıların bazen netleşen ve sertleşen fikir ayrılıklarına rağmen, tartışma ortamının atışma ortamına dönüşmediğini, çalıştayların çok pozitif bir atmosferde geçtiğini gördük. Siyasal gerilimlerin yoğunlaştığı bu dönemde tartışmaların atışmaya dönmemesi bizim için çok anlamlıydı. Çalıştaylara katılan birçok katılımcı sözlerine kendi pozisyonlarının dışındaki pozisyonları da ekleme hassasiyeti gösteriyordu. Tartışmaların tümüne baktığımızda farklı düşünceleri temsil ya da ifade eden düşün ve eylem insanların çoğu zaman bu düşüncelerini salt "doğruyu tebliğ" etme değil, bir düşünce önerisi yapma tonuyla ifade ettiklerine şahit olduk.

Belki bunun istisnası Çevre ve Kalkınma çalıştaylarıydı zira bu toplantılarda katılımcıların pozisyonlarının diğerlerine göre çok daha keskin şekilde ifade edilmesi konunun

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından toplantılarda geçen terimler "olumlu" ve "olumsuz" olarak etiketlenerek duygu analizi gerçekleştirilmiştir. Bu grafik, her toplantıdaki duygu dağılımını gösterir. Mavi sütun olumlu, gri sütun olumsuz ifadeleri gösterir. Çalıştayların isimleri baş harfleri ile temsil edilmiştir.

doğasından kaynaklanıyordu. İnsanların küresel bir çevre felaketiyle karşı karşıya olduğu bu dönemde çevre konusunda diğer konulara göre çok daha net ve acar pozisyonların dile getirilmesi anlaşılmaz değildi.

Neticede Türkiye'nin temel meselelerinde çok derinlikli bir karşılıklı tartışma ihtiyacının olduğunu, bu ihtiyacın düşün ve eylem insanlarıncab kabul edildiğini bu çalıştayların dokusuyla teyit etmiş olduk. Geleceğini arayan Türkiye'nin sağduyulu, farklı düşüncelerin açıkça dile getirildiği, içinde samimi fikir alışverişi olan tartışma ortamlarına ihtiyacı o kadar belirgin ki! Çalıştaylarımız bu konuda bize umut verdi.

Tartışmaların dokusu ile ilgili bir diğer tespitimiz farklı grupların birbirinin varlığının farkında ve birbirlerini ilgi ile dinleme tavrında olmaları. Farklı grupların başka fikir kümelerinin varlığı hakkındaki farkındalığının eski dönemlerden, mesela 1990'lar ya da 2000'li yılların başlarından, daha gelişmiş olduğunu düşünüyoruz. Cumhuriyet ve Demokrasi çalıştaylarına katılan bir tartışmacı Cumhuriyet'in en önemli kazanımını zamanla oluşmaya başlayan "farklılıklarla bir arada yaşamının farkındalığı" olduğunu söylemişti. Bu farkındalık ruhunu bu çalıştaylarda hissettik dersek sanırım yanlış bir cümle kurmuş olmayız.

Farklılıkların farkındalığı gelecek için çok değerli. Bu farkındalık çoğulcu bir toplumun oluşması için gerekli bir koşul. Gerçi bizim çalıştaylarımızda ortaya çıkan farklılıkların farkındalığı toplum kesimlerinde ne kadar yaygın, bunu kestirmek kolay değil. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bu çalıştaylar toplumdaki cari durumu aritmetik olarak temsil etmek iddiasında değildi. Her şeye rağmen kayda değer sayıda düşün, iş, emek ve örgütlü sivil toplum insanı ile yapılan bu toplantılarda ortaya net olarak çıkan farklılıkların farkındalığı, çoğulluğun ayırdına varma, hele siyasal hayatımızdaki yoğun kutuplaşma göz önüne alındığında, çok kıymetliydi.

Yine de şunu ifade etmek gerekiyor ki farklılıkların farkındalığı çoğulcu bir toplum oluşturmak için yeter şart değil. Neticede meseleleri beraber çözüp ortak bir gelecek tasarımı yapacak bir toplumun, çoğul durumun farkında olmaktan daha öteye gidebilmesi, farklı düşüncelerden ve çıkar gruplarından insanların bir arada kâh müzakerelerle, kâh bazı konularda ortaklaşarak, kâh tartışmalar sonucu değişebilme iradesi göstererek beraber fikir üretebilmesine bağlı. Umudumuz güvenlik-özgürlük ikilemi, zenginlik ve sosyal adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği ya da çevre felaketine karşı toplumsal özveri gibi zor konularda paydaşlık kurarak ortak fikir ve böylece bir gelecek tasarımı üretimi aşamasına ileriki dönemlerde gelmemiz.

Diğer bir nokta ise çözüm önerilerinde ortaklaşmanın, kazanımların ve problemlerin tespitinde ortaklaşmaya göre doğal olarak daha zor olması. Mesela farklı çalıştaylara katılan birçok katılımcı Türkiye'de bir "devlet" sorunu olduğunu, devletin bir şekilde ideolojik formasyonunun, kurumlarının ve idari mekanizmasının toplumsal mutabakatla reform edilmesi gerektiği konusunda hemfikir. Ama bu reformun nasıl gerçekleşeceği konusunda bir görüş birliği hatta başka bir aşamaya ulaşmaya yönelik bir fikir alışverişi kurmak kolay değil. Devletin ekonomiye, sosyal hayata, kültürel yaşama, akademiye ya da ekolojik krize nasıl müdahil olması gerektiği, detaylara girildiğinde hiç de kolay mutabakat oluşturulacak bir konu değil. Evet, aslında ayrıntılarıyla bakıldığında çok temel konularda net fikir birliklerinin oluşmaması şaşırtıcı değil ama belki toplumda tespit odaklı çok kavram ve çerçeve varken, çözüm odaklı o kadar zengin bir kavram ve çerçeve setinin olmamasının da çözüm odaklı fikir alışverişlerinin yeterince güçlü olmamasında bir rolü var.

Diğer yandan çözüm odaklı kavram ve çerçeve setinin yeterince zengin olmamasını belki farklı şekilde anlayabiliriz: Bugün Türkiye'nin önündeki sorunların kolay çö-

zümleleri olmadığını tespit etmemiz gerekiyor. Yine bizim tartışmalarımızda eskisine göre kolay reçetelere, hazır ithal modellere başvurulmaması bir gözlem olarak ifade edilmeli. Çözümlerin zorluğunun kabulü konusunda önceki dönemlere göre hem daha geniş bir anlayış birliği hem de bir olgunlaşma olduğunu söyleyebiliriz. Bir kere salt uzmanların önerdiği teknokratik çözümler ne kadar yetkin olursa olsun, demokratik müzakerenin dışında kaldıklarında, toplum tarafından kabul göremiyor ve hayata geçemiyor. Diğer bir deyişle, yeni dönemde siyasetin, ekonominin, kurumların, hatta dış siyasetin yeniden yapılanması için gerekli çözüm önerilerinin demokratik tartışmaya açılarak ilerleme kaydedilmesi gerekiyor.

Öte yandan hazır reçetelerin anlamını yitirmesinin küresel dinamiklerle de bir ilgisi var. Dünyada neoliberal düzenin 2008'den itibaren sarsılmaya başlaması ile standart iktisadi programların evrenselliği konusunda bir şüphe belirdi. 1980'lerden sonra dünyada tek yol olarak görülen neoliberal iktisadi programların özellikle sosyal adalet ya da iklim krizi konusunda kötü karnesi alternatif arayışlara ortam hazırladı. Ortodoks kuramlar karşısında geliştirilmeye çalışılan alternatiflerin olgunlaştığını ya da uygulamada başarı sağladığını söyleyemesek de alternatif arayışlarının farklı kesimlerde heyecan yarattığını kabul etmek gerekiyor. Aynı şekilde popülist ve otoriter akımlar karşısında liberal ya da sosyal demokrasinin yaşadığı kriz de siyasal reform konusunda net ve evrensel reçeteler sunmayı zorlaştırıyor.

Bu dönemde liberal değerler sistemi üzerinden kurulmuş Batı Bloku'nun iktidara gelen popülist liderler tarafından sonlandırılma ihtimali ortaya çıktı. Gerçi Rusya-Ukrayna savaşı ile Batı Bloku Ukrayna'nın arkasında durmuş, bu da ABD ve Avrupa'nın tekrar evrensel değerler sistemi üzerinden bir cephe kuracağı izlenimi vermişti. Ama İsrail-Filistin/Hamas çatışması ile başka durum ortaya çıktı

ve insan hakları başta olmak üzere evrensel değerlerin jeopolitik gerçekçilik ya da kültürel ve dinî fay hatları karşısında çok da etkili olamayacağını gösteren işaretler yeniden güçlendi.

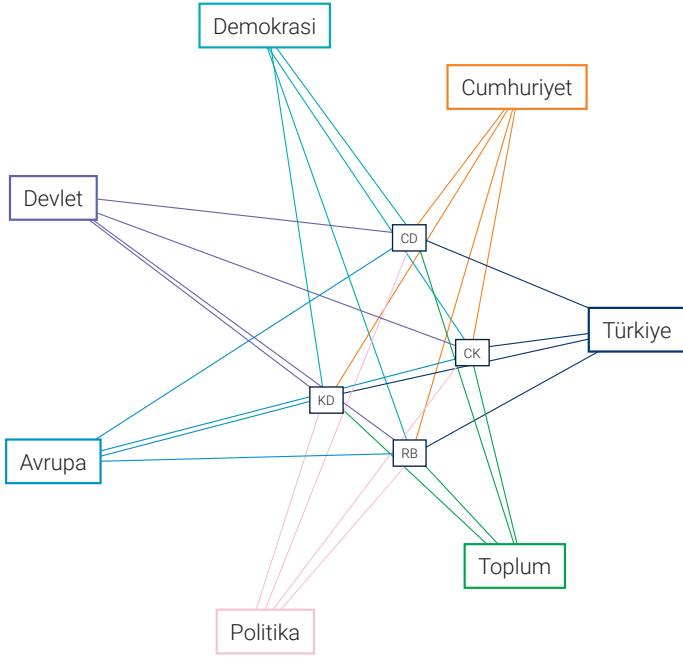
Evet, küresel bağlamdaki tüm bu belirsizlikler ve savrulmalar çok daha ciddi çalışmayı, daha sistemli demokratik müzakereler yapmayı ve hazır reçeteler yerine titiz tarihsel, ekonomik, sosyolojik, kültürel ve nicel analizlerle ülkemizi, bölgemizi ve dünyayı yeniden kapsamlı şekilde değerlendirmeyi zorunlu kılıyor.

Yine bu noktada Çevre ve Kalkınma çalıştayını biraz dışarıda tutmak gerektiğini düşünüyoruz zira çevre felaketi karşısında takınılacak tutumun çok daha evrensel ve uluslararası nitelikte olması, teknik yetkinliği ve bilimi en önde gelen koşul olarak öne çıkarması gerekiyor. Tabii ki Türkiye'nin ekolojik, sosyolojik ve iktisadi öznellikleri bu mücadelede dikkate alınması ve çalışılması gereken veriler. Tabii ki çevre mücadelesinin demokratik bir mücadele olarak verilmesi gerekiyor. Diğer yandan iklim krizi karşısında özgülcü (particularist) bir tutumun bu evrensel mücadeleye zarar vereceği de açık. Bu çalıştayda öne çıkan tutum gerek devletin gerek özel sektörün gerekse toplumun bilim ve canlıların geleceği karşısında ön kabul ve kısa vadeli çıkarlarını koşulsuz bir şekilde geri plana atmaları zorunluluğu yönündeydi.

Peki toplantılarda en çok öne çıkan kavramlar, konular, temalar nelerdi?

Çalıştaylarda ortaya çıkan değerlendirmeler, kavramlar, çerçeveler, beklentiler, kızgınlıklar, umutlar ve öneriler her çalıştayın moderatörlüğünü yürüten iki uzman tarafından derlendi ve okuduğunuz perspektif metinlerine dönüştürüldü. Bu metinlerde çalıştay eş moderatörlerinin kendi uzmanlıkları ışığında yorumlar da yapıldı. Dolayısıyla metinler toplantılardaki fikirleri yansıtanın ötesinde, akademik değeri olan, eleştirel ve sentetik metinler haline geldi.

Sonuç Yerine

Kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından hazırlanan bu mandala, çalıştaylarda kullanılan ifadelerin birbirlerine kavramsal olarak nasıl bağlandıklarını göstermektedir. Mandala, terimler ve belgeler arasındaki ilişkileri gösteren kavramsal bir görselleştirmedir. Her bir arama terimi (veya mknatıs), terimin külliyattaki göreceli sıklığına bağlı olarak belgeleri kendisine doğru çeker. Farklı bağlamları görselleştirmesi bakımından, tüm terimlerin ek almış halleri görsele dahil edilmiştir. Mandalada çalıştayların başlıkları başharfleri ile temsil edilmektedir.

Tüm tartışmaları bir arada ilişkilendirdiğimiz zaman en çok geçen kavramları Türkiye, demokrasi, cumhuriyet, toplum, politika, devlet ve Avrupa olarak tespit ettik. İlk dört kavramın sıklığı anlaşılır. Politika, bir çalıştayda münhasıran dış politika tartışıldığı için o da anlaşılabilir. Bütün toplantılarda devlet meselesi önemli bir odaktı. Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinin tarih boyunca üzerinde tartışılan bir konu olduğunu biliyoruz. Bu çalıştaylarda da benzer bir eğilim vardı. Diğer yandan bizi şaşırtan Avrupa (ve AB) kavramının toplantılarımızda bu kadar öne çıkması oldu. Türkiye'nin uzun süredir kendini ne kadar bir

Avrupa ülkesi olarak gördüğü ya da Avrupa'nın Türkiye'yi ne kadar Avrupa'da konumlandığı bugün tartışma konusu. Bizim çalıştaylarımızda ortaya çıkan bu ilginç veri ise Türkiye - Avrupa ile ilişkilerinin tarihsel, kurumsal, hukuksal, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel vb. her açıdan Türkiye'yi (ve aslında Avrupa'yı) anlamak için temel teşkil ettiği hakkında anlamlı bir ipucu veriyor.

Belki daha ilginç, toplantılarda Avrupa ile beraber, Çin üzerine de bir yoğunlaşma olduğu dikkatimizi çekti. Bu yoğunlaşma sadece Çin'in toplantılarda en çok üzerinde durulan meselelerden biri olmasının ötesinde, farklı kavramlarla en çok ilişkilendirilen konu olmasından kaynaklanıyordu. Çin; demokrasi, otokrasi, ticaret, teknoloji, gümrük, çevre, Batı ittifakı, Amerika, Rusya gibi birçok mesele ile ilişkilendirilerek çok kapsamlı bir şekilde tartışıldı. Buna karşın ABD'nin çok dar bir çerçevede işlendiğini söylememiz gerekiyor. Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji bölümünde derinlikli bir şekilde görüleceği üzere dünyanın Çin ve ABD arasında yeni bir iki kutuplu bir düzene geçtiği tezinin dillendirildiği çalıştaylarımızda Çin'in çok daha katmanlı incelenmesi, buna mukabil ABD'nin çok daha dar bir çerçevede tartışılması Türkiye'nin dış politikasının 1950'lerden beri süregelen geleneksel çerçevesinin nasıl değişiyor olduğu konusunda bize ipuçları verebilir.

Bizce çalıştaylarımızı birbiriyle ilişkilendiren en önemli konu eşitlikti. Tüm tartışmalarda eşitlik meselesine çok kuvvetli bir vurgu tespit ettik. Eşitlik ve eşitsizlikle beraber, hak ve haksızlık, sosyal adalet, fırsat eşitliği, kamusalılık gibi eşitliğin altını çizen kavramlar adeta toplantıları birbirine rabitaliyordu. Bu kavramların bu kadar öne çıkması bugünün Türkiye'si hakkında ne söylüyor? Birçok katılımcının Cumhuriyet'in en önemli kazanımını eşit yurttaşlık, fırsat eşitliği, eğitim yoluyla dikey hareketlilik gibi kavramlarla açıkladığını burada hatırlatalım. Muhakkak ki eşitlik çok karmaşık bir kavram. Toplantılarda eşitliğin gelir eşit-

liğinin çok ötesinde anlamlar kazandığını belirtmek isteriz. Sosyal, toplumsal cinsiyet kaynaklı, nesil kaynaklı, kültürel, ekolojik adalet kavramları dar anlamda eşitlik kavramının önüne geçmiş gözüküyor.

Çalıştaylarda özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği meselesinin tüm veçheleri ile tartışıldığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik hayattaki konumu toplumun tüm meseleleri ile girift bir ilişki içinde. Bu tespit bize düşünebileceğimiz her meselelerin gerek toplumsal cinsiyet eşitliği gerekse münhasıran kadın konusunun kuvvetli bir şekilde entegre edilerek ele alınması gerektiğini gösteriyor.

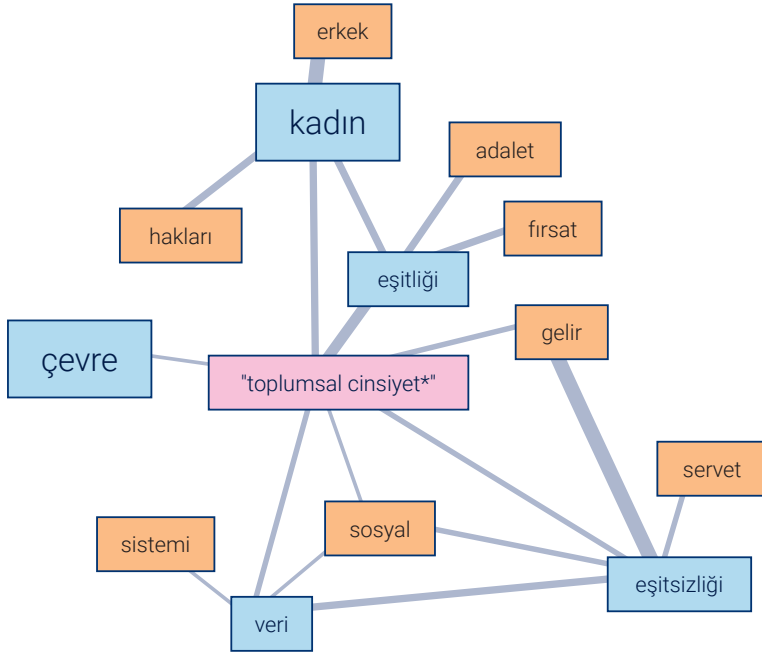
Yurttaşların siyasal eşitliği, yani etnik, dinî, bölgesel, cinsiyet kaynaklı kimliklerinden dolayı tahakküme uğramadan eşit ve özgür siyasal bireyler olabilmeleri konusundaki sınırların Cumhuriyet tarihine yayılan yapısal sınırlar olduğu konusunda da bir fikir birliği oluştu. Haklar, adalet, tahakkümsüzlük ve eşitlik konusunda bazı katılımcılar bir ilerleme olmadığını, bazıları ise eskisine göre bir gerileme olduğunu vurguladılar. Önümüzdeki dönemde Türkiye'nin gelecek tasavvuru üzerinde düşünenlerin eşitlik ve adalet meselesinin tüm bu çok katmanlı yapısını değerlendirmeleri, buna göre perspektifler ve siyaset önermeleri gerektiği tespitini yapabiliriz.

Özetlersek, çalıştaylara katılan düşün ve eylem insanları arasında eşitliğin ve adaletin altını çizen yeni bir gelecek inşa etmenin gerektiği konusunda güçlü bir mutabakat vardı. Buna mukabil geleceğin nasıl inşa edilmesi gerektiği konusunda, belki ekolojik felaket konusunda konuşan düşün ve eylem insanları dışında, bir mutabakatın olduğunu söyleyemeyiz. Ama önemli bir nokta şu ki, gidilecek güzergâh ve pratik çözümler üzerine bir mutabakatın olmaması güçlü fikir ayrılıklarından ya da gelecek tahayyülündeki çatışmalardan kaynaklanmıyor. Bu mutabakatsızlık bir yönüyle farklı fikirlerden, tutumlardan, kimliklerden

ve çıkarlardan oluşan çoğulcu bir Türkiye'nin yüzleşmesi gereken doğal ve olması gereken bir mutabakatsızlık. Ülkemizdeki, bölgemizdeki ve küresel düzeydeki belirsizlik ve öngörülemezlik ortamında kolayca uzlaşmalara varma girişimlerinin olası zararlarının farkında olunmasının çok değerli olduğunu düşünüyoruz.

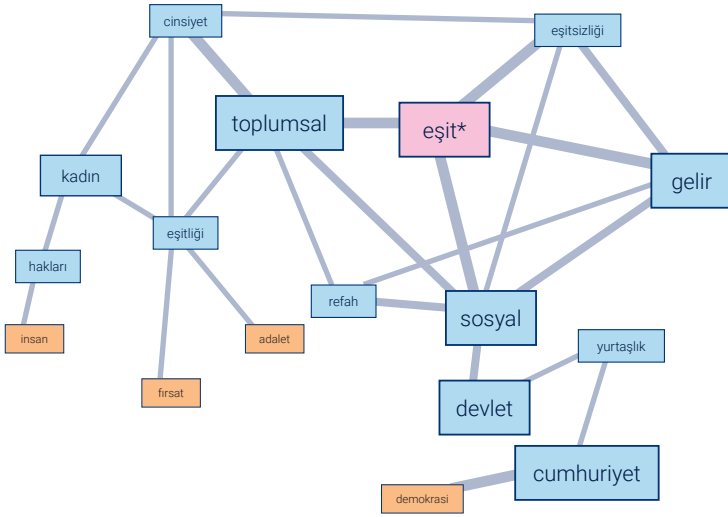
Sonuç olarak TÜSİAD'ın gerçekleşmesine imkân sağladığı çalıştaylarımızın Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına girerken oldukça zengin bir kavramsal repertuar ve katmanlı perspektifler paketi sağladığını düşünüyoruz. Elitlerdeki çalışma Türkiye'yi farklı düşünce ve eylem kümelerinden yurttaşların birlikte düşünme, söyleşme, dertleşme, beraberce fikir üretme girişimiydi. Bu çabayı ihtiyaç duyduğumuz katılımcı, kapsamlı, detaylı ve titiz Türkiye tartışmalarının bir ön aşaması olarak görüyoruz. Çalıştaylar salt uzmanların ortaya koyduğu teknokratik çalışmalar ya da toplumun tüm kesimlerinin katıldığı forumlar olarak değil, düşünce ve eylem üreten 224 yurttaşın, bir anlamı ile toplumun kanaatlerini oluşturan farklı kesimlerinden gelen düşün ve eylem insanlarının, uzun uzun tartıştığı, fikir ürettiği Türkiye Seminerleriydi.

Çalıştaylarımızdan çıkan ve raporlarımızda özetlenen sonuçlar Türkiye'ye bir reçete, bir model önermiyor. Tam aksine, içinde bulunduğumuz eşikte geleceğe yönelik farklı perspektifleri kendi doğal dağınıklıklarıyla ama bir bütünlük içinde sunuyor. Katılımcı bir tartışmanın ve beraber fikir üretmenin anlamlı bir aşamasını yurttaşların, siyasi kadroların, iş insanlarının, emekçilerin, gençlerin, kadınların değerlendirmesine sunuyor. Çalıştaylardan çıkan perspektiflerin Türkiye'nin ikinci yüzyılına hazırlanırken gerekli kapsamlı ve derinlikli projelere hem ilham hem de veri kaynağı olacağını umuyoruz.

Çalıştaylarda "toplumsal cinsiyet" kavramının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "toplumsal cinsiyet" terimi üzerine gerçekleştirilen kolokasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar ("toplumsal cinsiyet" ile doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili ("toplumsal cinsiyet" ile dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır.

Çalıştaylarda "eşit" kavramının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "eşit" teriminin kolokasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar (doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili (dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır. Farklı bağlamları görselleştirmesi bakımından, "eşit" teriminin ek almış halleri de görsele dahil edilmiştir. Bu durum terimin yanındaki "*" işareti ile belirtilmiştir.

Özgeçmişler

Bekir Ağırđır

Proje Eş Koordinatörü

1956 yılında Çal/Denizli'de doğdu. 1979 yılında ODTÜ/İdari İlimler Fakültesi İşletme Bölümünden mezun oldu. 1979- 2003 yılları arasında çeşitli sanayi şirketlerinde yöneticilik yaptı. 2003–2005 yıllarında TARİH VAKFI'nda Genel Müdür olarak çalıştı. 2005-Nisan 2022 Yıllarında KONDA Araştırma ve Danışmanlık AŞ Genel Müdürlüğü ve Yönetim Kurulu Üyeliği yaptı. Nisan 2022'den bu yana KONDA Yönetim Kurulu üyeliği yanı sıra 2018'den bu yana Vestel ve Zorlu Enerji, Eylül 2023'den bu yana Anadolu Efes ve Migros'ta bağımsız YK üyeliğini görevlerinde bulunuyor. Oksijen Gazetesi yazarı, T24 İnternet Gazetesi yorumcusu.

Prof. Dr. Evren Balta

Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji

Çalıştayı Eş Moderatörü

Özyeğin Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi ve bölüm başkanıdır. The Graduate Center, CUNY'den (2007) Siyaset Bilimi alanında doktora derecesine, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden (1999) Sosyoloji alanında yüksek lisans derecesine ve Columbia Üniversitesi, Uluslararası ve Kamu İlişkileri Okulu'ndan (2001) MIA derecesine sahiptir. Araştırma alanları arasında vatandaşlık, popülizm, güvenlik ve dış politika yer almaktadır. Özlem Altan Olcay ile birlikte kaleme aldığı "Türkiye'de Amerikan Pasaportu" adlı kitabı Amerikan Sosyoloji Derneği Küresel ve Ulusötesi Sosyoloji bölümünün En İyi Kitap Ödülünü almıştır. Balta, TÜSİAD Küresel Siyaset Forumu'nun akademik koordinatörüdür.

Prof. Dr. Ali Yaycıoğlu

Proje Eş Koordinatörü

Stanford Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olan Ali Yaycıoğlu aynı zamanda üniversitenin İslam Araştırmaları ve Orta Doğu Çalışmaları direktörü olarak görev yapmaktadır. Yaycıoğlu, ana çalışma alanı olan Osmanlı ve Türkiye sosyal-ekonomik ve siyasal tarihinin yanı sıra Osmanlı iktisadi verilerinin dijitalleştirilmesine yönelik projeler yürütmektedir. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Osmanlı siyasal sisteminin dönüşümü üzerine İmparatorluğun Ortakları: Devrimler Çağında Osmanlı Düzeninin Krizi (Stanford Üniversitesi Yayınları, 2016; Türkçe çevirisi Koç Üniversitesi Yayınları tarafından 2024 içinde çıkması bekleniyor) başlıklı kitabın yazarı olan Yaycıoğlu bir süredir Türkiye'nin demokrasi tarihi üzerine yeni bir kitap üzerine çalışmakta aynı zamanda Gazete Oksijen'de haftalık yazılar yazmaktadır.

Prof. Dr. Ceyhun Elgin

Refah ve Bölüşüm Çalıştayı

Eş Moderatörü

1982 yılında İstanbul'da doğan Ceyhun Elgin, iktisat lisans eğitimini 2001-2005 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladı. Aynı sene Anadolu Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi (Açık öğretim) lisans diploması da aldı. Sonrasında yurtdışında lisansüstü çalışmaları için Minnesota Üniversitesi'nde bulundu. 2010 yılında doktora derecesini Dinamik Makroekonomik Modeller üzerine yazdığı tez ile aldı. 2011 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde Yardımcı Doçent Dr. olarak göreve başlayan Ceyhun Elgin 2014 yılında doçent, 2019 yılında ise aynı üniversitede profesör kadrosuna atandı. Çeşitli dönemlerde IMF, Dünya Bankası ve Amerikan Merkez Bankası FED'de araştırmacı olarak bulunan Ceyhun Elgin 2018-2019 akademik yılında ABD'de Boston Üniversitesi'nde 2019-2021 yılları arasında ise Columbia Üniversitesi'nde çalıştı.

Prof. Dr. Burça Kızılırmak

Refah ve Bölüşüm Çalıştayı

Eş Moderatörü

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanları arasında eşitsizlik, feminist ekonomi, uygulamalı ekonomi ve zaman kullanımı yer almaktadır. Kadınların işgücü piyasasına katılımının belirleyicileri, dış ticaretin kadın istihdamı üzerine etkileri, yoksulluk ve zaman kullanımının toplumsal cinsiyete göre farklılıkları ile dolaylı vergiler ve enflasyonun eşitsizliğe etkileri konularında çalışmalar yürütmüştür. Kızılırmak, çeşitli eğitim seviyelerinde Toplumsal Cinsiyet Ekonomisi, Türkiye Ekonomisi, Makroekonomi, Ekonometri, İktisatçılar için Matematik gibi konularda çeşitli eğitim seviyelerinde dersler vermiştir. Halen Duke Üniversitesi, The Samuel DuBois Cook Center on Social Equity'de misafir öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Dr. Ümit Şahin

Çevre ve Kalkınma

Çalıştayı Eş Moderatörü

Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi'nde kıdemli uzman ve iklim değişikliği çalışmaları natürüdür. Ayrıca Sabancı Üniversitesi'nde küresel çevre sorunları, iklim değişikliği ve çevre politikaları dersleri vermektedir. 1969'da İstanbul'da doğdu. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden 1991'de mezun oldu. Halk sağlığı doktorası yaptı. 1990'lardan bu yana yeşil hareketin içindedir. Kurucuları arasında yer aldığı Çevre İçin Hekimler Derneği'nde başkan ve Yeşiller Partisi'nde eş sözcü olarak görev yaptı. 2007'de "Türkiye Kyoto'yu İmzala!" kampanyasının koordinatörlüğünü yürüttü. İklim değişikliği, ekoloji, yeşil politika ve çevre sağlığı alanında rapor, makale ve kitap bölümleri yazdı. 2008'den bu yana Açık Radyo'da Ömer Madra ile birlikte Açık Yeşil programını hazırlıyor ve Yeşil Gazete'de yazıyor.

Prof. Dr. Murat Somer

Cumhuriyet ve Demokrasi

Çalıştayı Eş Moderatörü

Özyeğin Üniversitesi Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Karşılaştırmalı siyaset, politik ekonomi ve Türkiye'de ve dünyada adil, barışçıl ve demokratik kalkınma konularına odaklanan bir bilim insanıdır. Eserleri karşılaştırmalı demokratikleşme, kutuplaşma ve kutuplaşmayla mücadele, demokratik erozyon, seküler ve dini siyasetler, etnik çatışmalar, ve Türk ve Kürt Meselesi üzerinedir. Daha önce, Yardımcı Doçent, Doçent ve Profesör olarak Koç Üniversitesi'nde çalıştı ve Princeton Üniversitesi'nde Demokrasi ve Kalkınma Bursiyerliği gibi, dünyanın önde gelen üniversitelerinde ziyaretçi görevler üstlenmiştir. Medya, sivil toplum ve siyasi partilere gönüllü katkılar yapmıştır. Milada Dönüş adlı kitabıyla sosyal bilimlerde 2015 Sedat Simavi ödülü sahibidir.

Prof. Dr. Erinc Yeldan

Çevre ve Kalkınma Çalıştayı

Eş Moderatörü

1960 yılında İzmit'te doğdu. Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. İktisat Doktorası derecesini 1988 yılında Minnesota Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Bilkent Üniversitesi'ne katıldı. Aynı Üniversite'de 1990'da Doçent; 1998'de Profesör unvanını aldı. Profesör Yeldan halen Kadir Has Üniversitesi Ekonomi Bölümünde görev yapmakta ve uluslararası ekonomi, kalkınma ekonomisi ve makroekonomik modeller üzerine çalışmaktadır. Merkezi, Yeni Delhi'de olan Uluslararası Kalkınma İktisatçıları Birliği (IDEAs) kurucu-direktörlerinden olan Profesör Yeldan, Bilim Akademisi ile Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Uluslararası Kaynaklar Paneli (IRP) seçilmiş üyesidir.

Barçın Yinanç

Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji

Çalıştay Eş Moderatörü

Barçın Yinanç dış politika alanında 30 yılı aşan bir haberci kariyerine sahiptir. Halen analizleri Türkçe ve İngilizce olarak T24, Ankareview ve Turkeyanalyst gibi çeşitli medya organlarında yayınlanıyor. ODTÜ Uluslararası İlişkiler'den mezun olduktan sonra 1991- 2004 yılları arasında Ankara'da sırasıyla Milliyet gazetesi ve CNN Türk'te diplomasi muhabiri olarak çalıştı. Daha sonra İstanbul'a geçen Yinanç, 2020'ye kadar Hürriyet Daily News gazetesinde görev aldı. Çok sayıda yabancı hükümet yetkilisiyle söyleşiler yaptı, uluslararası kuruluşların zirvelerini, perde arkası gelişmeleri yerinden haberleştirdi. Pek çok düşünce kuruluşunun toplantılarına konuşmacı ve kolaylaştırıcı olarak katılıyor, yabancı yayın organlarının yayınlarına yorumcu olarak katkı veriyor. Yinanç Dış Politikada Kadınlar platformu üyesidir.

Ek 1: Çalıştayların Kavram Belgeleri

CUMHURİYET VE DEMOKRASİ ÇALIŞTAYI KAVRAM BELGESİ

1 Nisan 2023, 24 Eylül 2023 ve 4 Ekim 2023

Ali Yayıoğlu, Murat Somer

Önümüzdeki yüzyılda cumhuriyet ile demokrasi ülkelerini hangi ilkeler, değerler ve kavramlar üzerinden geliştirebiliriz? Aynı anda hem ortak bir "biz" duygusunu hem de tüm farklılıklarıyla gerçek anlamda eşit yurttaşların katılımcı yoldan kendi kendini yönetebilmesini nasıl sağlayabiliriz? Geçmiş yüz yıllarından ders alarak ama asıl geleceğe bakarak bunu nasıl yapabiliriz?

Türkiye hem bir cumhuriyet hem de bir demokrasi olarak uzun bir tecrübeye sahip. Ülkemiz yüzyıllarca süren bir imparatorluk geçmişinden sonra 100 yıl önce bir cumhuriyet olarak kuruldu.

Cumhuriyet ulusal egemenliği, hukuk önünde ayrıcalıksız ve eşit bir toplum olmayı, dayanışmayı ve ortak ülküyü ve bu ülkeye doğru değişim iradesini işaret ediyordu. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılı boyunca, demokratik kurumlar filizlenmişti. 19. yüzyılın başından itibaren imparatorluk katılım mekanizmalarının artmasına, yerel ve daha sonra imparatorluk sathında kurulan meclislere ve yoğun anayasacılık hareketlerine tanık oldu.

İmparatorluğun uzun modernleşme deneyiminin yanı sıra Cumhuriyet'in yüzünü döndüğü Batı dünyası da demokrasi ve otokrasi arasında çetin bir mücadeleye sahne oluyor ve bu mücadele içinde farklı demokrasi ve cumhuriyet anlayışları yeşeriyordu. Aslında Cumhuriyet kurulduğundan itibaren aynı zamanda, halkın vekilleri aracılığı ile kendini yönettiği, demokratik bir rejim olarak görülmüştü. 1950'de çok partili hayata geçiş ve kapalı oy açık sayım ve yargıç teminatı ilkesinin kabul edildiği seçim sisteminin oluşmasıyla siyasal demokrasi cumhuriyet ile iç içe Türkiye tarihine yön verecektir.

Yirminci yüzyılda, dünyada demokrasi yurttaşların seçme ve seçilme hakkı ile bilfiil kendilerini yönetmelerinin ötesinde bireysel özgürlüklerin garanti altına alındığı, güçler ayrılığının oluşturulduğu, yönetimde sivil toplumun ve özerk kurumların söz sahibi olduğu, toplumun nispeten korunaksız, ayrımcılığa uğramış ya da temsil edilmeyen kesimlerinin desteklenmesi gerektiğinin altını çizen bir yönetim ideali olarak şekillendi. Yirmi birinci yüzyılda ise demokrasinin siyasal düzeydeki boyutları yanı sıra toplumsal ilişkiler düzeyindeki boyutu da vurgulanıyor.

20'nci yüzyılda dünyanın birçok ülkesinde ise cumhuriyet fikri belki demokrasiler kadar düşünsel ve kurumsal dönüşüme uğramadı. Ama kamu yararı, laiklik, eşit vatandaşlık, dayanışma, ortak geçmiş, ortak ülkü ve ortak vatan ideallerinin altını çizdiği cumhuriyet fikriyatı siyasal yelpazenin hem sol hem sağ cenahında var olmaya devam etti. Buna mukabil, son yıllarda, özellikle çevre sorunları ve iklim krizi, salgın hastalıklar ve artan sosyal eşitsizlikler kamu yararı ve sosyal adalet kavramlarının önemini toplumlara yeniden hatırlattı ve bunun sonucu cumhuriyetçiliğin yeniden güçlü bir fikri atılım yapmasına, demokrasiyi dengeleyen bir eş ideal olarak, yeniden siyasal ve düşünsel dünyada kendini göstermesine yol açtı.

1950'den bugüne kadar, Türkiye'de cumhuriyet ve demokrasi beraberce yollarına devam ettiler. Hem cumhuriyet hem de demokrasi açısından önemli kazanımlar elde edildi. Diğer yandan bu iki ideal arasında gerilimler de ortaya çıktı. Bazen cumhuriyet kamusal birlik, eşitlik içinde kurulan katılımcı bir ortaklık ve dayanışma anlayışından ziyade devlet ve elitler eliyle toplumun dönüştürülmesi ve homojenleştirilmesi olarak görüldü. Demokrasi ise bireysel

özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve insanın bireysel ve toplumsal özerkliklerinin korunması değil, çoğunluğun elitlerin etkisindeki devlete karşı savunulması, ya da çoğunluğun tüm toplum adına siyaset hayatını şekillendirme hakkı olarak anlaşıldı. Özellikle 1990'lardan itibaren cumhuriyet-demokrasi gerilimi siyasal tartışmalara yön verdi.

Son yıllarda Türkiye'nin ve dünyanın yaşadığı siyasal yoğunluk ve çalkantılar cumhuriyet ve demokrasinin bir arada yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılıyor. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına girdiğimiz bu dönemde, cumhuriyet ve demokrasi deneyimimiz ile ilgili içerikli bir muhasebe ve geleceğe taze bir bakış gereksinimi ortada gözükmektedir.

Biz cumhuriyet ve demokrasiyi Türkiye'nin iki büyük tecrübesi olarak görmeyi öneriyoruz. Cumhuriyetimiz'in birinci yüzyılında demokrasi ve cumhuriyete gelen özellikle son on yıllardaki eleştiriler, kazanımların da gözden kaçmasına neden olabildi. Biz ise geleceğe bakarak kazanımlarımızı yitirmeden daha gelişkin bir demokrasi ve cumhuriyet tasarısını nasıl tasavvur edebiliriz üzerine konuşmayı arzu ediyoruz. Bu iki ideali birbirinden ayıramayan, tam tersine birbirini destekleyen, dengeleyen, zenginleştiren tecrübeler, tasarımlar ve idealler olarak anlamayı ve tartışmayı öneriyoruz. Demokrasi ve cumhuriyeti hem tarihsel tecrübelerimiz hem de gelecek ideallerimiz olarak, samimice söyleşmemiz gereken bir tarihsel dönemeçte olduğumuzu düşünüyoruz.

Bu anlayışla, aşağıdaki soruları sizlerle tartışmak istiyoruz:

- Türkiye'de cumhuriyetin ve demokrasinin birinci yüzyılındaki en önemli kazanımları sizce neler? Kuruluş ve gelişim dönemlerini düşünürsek Tür-

kiye'nin cumhuriyet ve demokrasi tecrübesini üç temel kavramla tanımlarsanız ne dersiniz?

- Türkiye'de bugün demokrasi ve cumhuriyeti bir arada düşünürken bir gerilim görüyor musunuz? Görüyorsanız, bu gerilim hatlarını bizle paylaşır mısınız? Görmüyorsanız, neden görmediğinizi açıklar mısınız?
- Somutlaştırırsak eğer, önümüzdeki dönemde hangi reformlar ve uygulamalar cumhuriyet ve demokrasinin eşitlik, dayanışma, özgürlük ve katılım ideallerini aynı anda gerçekleştirmemize katkı sağlayabilir? Toplumun siyasal partilerin ötesinde dönüştürücü özne olmasının imkanlarını nasıl inşa edebilir?
- Önümüzdeki on yılda Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasisini bir arada nasıl tasavvur ediyorsunuz? Kendi profesyonel, kimliksel, entelektüel, akademik tecrübenizden yola çıkarak önümüzdeki dönemde dayanışma ve çatışma alanlarını, kamu yararı ve bireysel - kolektif özgürlük mecralarını, çoğunluk ve çoğunluk olmayanlar arasındaki ilişki kodlarını bizimle tartışabilir misiniz?
- Ülkemizde yaşanan kutuplaşmayı geride bırakıp eşitlik ve ortaklık duygusunun güçlenmesinin araçları neler olabilir?
- Ütopyalarınız nelerdir? Yine kendi profesyonel, kimliksel, entelektüel ve akademik tecrübelerinizden yola çıkarak üç kavramla, demokrasi ve cumhuriyet ütopyalarınızı bizle paylaşır mısınız? Gelecek yüzyılda kendimizi demokratik cumhuriyetin eşit sahipleri olarak görmemizin zemini üç ortak değer sizce ne olabilir?

KÜRESEL DÖNÜŞÜM VE ULUSAL STRATEJİ ÇALIŞTAYI KAVRAM BELGESİ

17 Haziran 2023 ve 8 Temmuz 2023

Evren Balta, Barçın Yinanç

Cumhuriyet'in 100. yılı, çok büyük jeopolitik kırılmaların yaşandığı bir döneme denk geldi. Dünya pek çok açıdan yeniden şekillenmektedir:

- Dünyadaki güçler dengesi yeniden şekillenmektedir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi ile soğuk savaş sonrası dönem son bulurken, kimilerinin ikinci soğuk savaş dönemi olarak nitelendirdiği yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde ABD ve Çin arasındaki rekabet güçlenmektedir. Bu rekabetin ekonomik, askeri, teknolojik boyutları vardır. Bu rekabet 20.yy'ın önemli bir bölümünde hegemonik aktör olan ABD'nin etki alanını Pasifik'e kaydırmakta ve bu geri çekilmenin yarattığı yeni dengeler bölgesel kırılmalara ve çatışmalara neden olmaktadır.
- Avrupa güvenlik mimarisi yeniden şekillenmektedir. Ukrayna'nın işgali ile Batı ile Rusya arasındaki çizgi belirginleşmiş, gerilimler derinleşmiştir. Bu kutuplaşma pek çok ülke için özerk dış politika yapma alanını daraltmaktadır. Gelişmelerin seyrine bağlı olarak pek çok ülke jeopolitik kimlikleri hakkında bir tercih yapmak zorunda kalacaktır.
- Ekonomik küreselleşme yeniden şekillenmektedir. Covid pandemisi arkasından gelen savaş dünyada devam etmekte olan enflasyonist dalgayı güçlendirmiştir. Gıda ve enerji fiyatlarının artması savaşın ekonomik maliyetlerinin sadece Rusya ve Ukrayna'da değil tüm dünyada hissedilmesine neden olmaktadır. Savaş aynı zamanda ekonomik bölgeselleşme eğilimlerine de ivme kazandırmaktadır. Dünya genelinde ekonomik milliyetçilik ve bölgeselcilik güç kazanmaktadır.
- Enerji politikaları ve enerji güvenliği yeniden şekillenmektedir: Son dönemde enerji alanının dönüşümü ciddi bir ivme kazanmıştır. Bu çerçevede hem iklim

uyumlu enerji politikalarına geçiş hem de Rus doğal-gaz ve petrolüne yönelik çeşitlendirme stratejileri hız kazanmaktadır.

- Dış politikanın cereyan ettiği ulusal siyasal alan yeniden şekillenmektedir: Son dönemde dünya demokrasi ve otoriter rejimler arasında bir gerilim hattına sahne olmaktadır. Kimi uzmanlar, kısa dönemde uluslararası ortamın "demokratik ülkeler grubu" ile "otokratik rejimler" arasında bir kutuplaşmaya gideceğini savunmaktadır. Kural bazlı uluslararası sistem yeniden şekillenmektedir.

Soğuk Savaş sırasında iki kutuplu dünyada Türkiye'nin konumlanması nispeten daha kolay olmuş, demokratik ülkeler grubunda yer almasına karşın çok taraflı dış politika yürütmeye de özen gösterilmiştir. Yukarıda tarif edildiği gibi bir dönüşüm döneminde Türkiye gibi ülkelerin önlerindeki seçenek yelpazeleri hızla değişmektedir. Bir yandan, Türkiye Batı ittifakının içerisinde kalmaya devam ederken öte yandan müttefikleri ile arasında ciddi ayrışmalar yaşanmaktadır. Batı dışı kalan ülkeler ile ilişkisini geliştirmesi müttefiklik ilişkisinde sıkıntılara yol açmaktadır. Öte yandan bölgesel bir güç olan Türkiye'nin, 2. yüzyılına girerken önünde büyük fırsatlar ve birikimler vardır. Böylesi kurucu bir dönemde izlenecek dış politika Türkiye'nin yeni yüzyılına şekillendirecektir.

Bu çerçevede aşağıdaki soruları tartışmaya açmak istiyoruz:

1. Uluslararası politikada mevcut gelişmeler ışığında Türkiye'nin ideal dış politikasını temel kavramlarınızla üç cümle ile ifade eder misiniz?
2. Türkiye önümüzdeki dönemde uluslararası alanda yakın ve uzak coğrafyalarda karşılaşılabilecek ekonomik, siyasi, kültürel, askeri sınamalara nasıl hazırlanabilir, fırsatları nasıl değerlendirebilir?
3. Türkiye'nin Batı ittifakı ile ilişkileri nasıl şekillendirilmeli; bu ilişkilerde Türkiye'nin öncelikleri ve yaklaşımı ne olmalıdır?

REFAH VE BÖLÜŞÜM ÇALIŞTAYI

6 Mayıs 2023 ve 16 Haziran 2023

Burça Kızılırmak, Ceyhun Elgin

Türkiye ekonomisi Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana belirli bir uzun vadeli trendin etrafında oynaklık göstermekle beraber hem toplam hem de kişi başı millî gelir açısından anlamlı bir ekonomik büyüme göstermiştir.

Ancak bu ekonomik büyümenin sosyal refaha ne ölçüde yansıdığı ve özellikle de toplumun tamamını kapsayacak ve toplumun geniş kesimlerinin zaman içerisinde göreceli olarak büyüyen pastadan pay alacağı şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği uzunca bir süredir hem akademik dünyada hem de siyaset ve medyada tartışılmaktadır. Bu tartışma oldukça önemlidir zira toplam millî gelirden emeğin ve sermayenin aldığı payların göreceli değişimleri, eğitim, istihdam, tüketim ve gelir başta olmak üzere birçok iktisadi ve sosyal boyutta eşitsizliği de beraberinde getirmektedir.

Türkiye ekonomisinin zaman içindeki seyrine paralel olarak, Türkiye halen OECD ve Avrupa ülkeleri (ve özellikle de Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında) içinde görece yüksek gelir ve servet eşitsizliği seviyesi ile öne çıkmaktadır. Bu yüksek eşitsizlik doğrudan ve dolaylı olarak da tüketim, eğitim, sağlık, barınma, çevre gibi alanlarda da eşitsizlik olarak kendini göstermektedir.

Söz konusu eşitsizliklerin temel nedenlerinden biri de Türkiye'de ciddi bir düzeyde olan yoksulluk olgusudur. Yoksulluğun ölçümü ve hangi politikalarla azaltılabileceği cumhuriyetin kuruluşundan beri ekonomi politikası tartışmalarının temelinde yer almaktadır.

Kimi libertaryen iktisatçılara göre yoksulluk ve eşitsizlik karşısında devletin aktif bir rol oynaması gerekmez de yine birçok iktisatçı ve iktisadi düşünce okuluna göre hem yoksulluk hem de gelir ve servet eşitsizliği bir ülkede sosyal refah üzerinde önemli bir etki göstermektedir. Bu nedenle yoksulluk ve eşitsizliğin refah üzerinde etkileri ile devletin bu

alandaki rolü yine özellikle de Türkiye ekonomisi özelinde tartışılmaya muhtaç konular arasında gözükmektedir.

Cumhuriyetimiz'in ikinci yüzyılına girmek üzere olduğumuz bu günlerde refah, bölüşüm, eşitsizlik ve yoksulluğu tartışacağımız çalıştayda üzerinde konuşmak ve cevap aramak istediğimiz kimi soruları aşağıda bulabilirsiniz:

1. Sosyal refah ya da toplumsal refah kavramlarından ne anlıyoruz? Daha zengin bir ekonomi otomatik olarak daha yüksek bir sosyal refah anlamına mı gelmektedir? Eşitsizlik, yoksulluk ile sosyal refah arasındaki ilişkiyi, özellikle de Türkiye özelinde nasıl görüyorsunuz? Hangi alanlarda ilerlemeyi hedeflemeliyiz (örneğin ekonomik eşitsizlikler, büyüme)?

2. Eşitsizlik ve adaletsizlik size aynı şeyi mi ifade ediyor? Örneğin, gelir eşitsizliği ile gelir adaletsizliği size aynı şeyi mi ifade ediyor? Sosyal refah artışı için hangisi hedeflenmelidir?

3. Gelir eşitsizliği, tüketim eşitsizliği ve servet eşitsizliğinde Türkiye'de ne gibi gelişmeler kaydedilmiştir? Gelir, tüketim ve servet eşitsizlikleri dışında Türkiye'de tartışılması gereken diğer temel eşitsizlik boyutları neler olabilir ve bu alanlardaki ilerlemeler neler olmuştur? Ekonomi politikaları tüm bu alanlarda ne kadar etkili olmuştur, hangi politikalar daha etkili sonuçlar vermiştir?

4. Türkiye'de eşitsizlikleri azaltmak için devlete düşen rol ya da roller nedir? Eşitsizliği, yoksulluğu azaltma ve sosyal refahı artırma konusunda hangi politikalar uygulanmalıdır? Bu noktada farklı ülkelerin refah ve eşitsizliğe yaklaşımlarından ve deneyimlerinden ne öğrenebiliriz?

5. Eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal refah hususlarında bugüne kadar yapılanlardan farklı olarak neler yapılabilir? Bu konularda sivil toplumun rolü ne olmalıdır? Sivil toplum devletle birlikte mi devletten bağımsız mı hareket etmelidir?

ÇEVRE VE KALKINMA ÇALIŞTAYI

18 Haziran 2023 ve 16 Eylül 2023

Ümit Şahin, Erinç Yeldan

İklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı, çevresel kirlilik ve diğer ekolojik sorunların giderek derinleştiği bir dönemde yaşıyoruz. İklim ve yok oluş krizlerinin birbirini hızlandırarak geri dönüşsüz bir noktaya gittiği bu dönem, aynı zamanda yoksulluğun, eşitsizliklerin, işsizlik ve güvencesizliğin, yer değiştirmelerin, barınma ve gıda sorunlarının da arttığı bir dönem. İklim felaketlerinin neden olduğu yüksek maliyetler de ekonomik açmazları, işsizliği ve gelir kayıplarını derinleştiriyor. Bir zamanlar birbirine rakip görünen çevre ve kalkınma önceliklerinin ikisi de yaşanan krizin kurbanı olmaya başlıyor. Bütün bu kayıplar da toplumun yoksul ve düşük orta gelirli kesimlerini daha ağır bir şekilde etkiliyor, güvenlik riskleri dahil sosyal sorunları ağırlaştırıyor. Dolayısıyla, iklim krizi bir yandan da açıkça iklim adaletsizliği sorunu olarak karşımızda duruyor.

Ancak bütün bu tehditlere ve krizlere bir cevap olarak ortaya çıkan yeşil dönüşüm, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çerçevesinde yepyeni bir büyüme, kalkınma ve sanayileşme stratejisinin doğuşunu da içeriyor. 21. yüzyılın ikinci çeyreğine damgasını vuracak gelişmelerden belki de en önemlisi yenilenebilir enerji kaynaklarına, temiz teknolojilere, döngüsel ekonomiye dayalı olarak ulusal ekonomilerin yeşil kalkınma-yeşil istihdam çerçevesindeki dönüşüm süreci. Yeşil Yeni Düzen stratejisi bir sanayileşme ve enerji planlaması olduğu kadar, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) tanımıyla insan onuruna yakışır yeşil işler hedefini içeren bir istihdam projesi olarak da görülüyor.

Türkiye'nin de iklim değişikliği ile mücadele için yeni ve yaratıcı bir söylem geliştirmeye ihtiyacı var. Türkiye, küresel sera gazı emisyonlarında "sorumluluğu görece

az" bir ülke olduğu anlayışıyla, şimdiye dek ciddi bir emisyon azaltım hedefi belirlemekten kaçınmıştır. Oysa veriler Türkiye'nin toplam ve kişi başı sera gazı emisyon artış hızında dünyanın başta gelen ülkeleri arasında olduğunu ve toplam karbon emisyonlarında tüm ülkeler arasında on altıncı sırada olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin kişi başı karbondioksit emisyonu da dünya ortalamasının üzerindedir ve AB'ye göre biraz az olsa da dolar bazında üretilen millî gelir başına emisyonları AB'den daha yüksektir. Üretim yapısı açısından gözlenen bu sonuç, özellikle elektrik sektörü özelinde çok daha belirgin bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de iklim krizi ile mücadelenin gelir kaybına neden olacağı ve kalkınma hedefleriyle çelişeceği kanısı yaygındır. Oysa ülkenin orta ve uzun zaman ufkunu kapsayan akademik çalışmalar ve STK raporları, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi ile tarım ve sanayide yeşil dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik adımları atmasının, ülke sanayinin salmakta olduğu karbonu gerçek fiyatlamaya ile birleştirdiğinde millî gelirden yüksek bir artış sağlayabileceğini, bölgesel eşitsizliklerin azaltıldığı ve enerjide ulusal güvenliğin sağlandığı bir üretim deseni yaratılabileceğini öngörmektedir. Türkiye için Net Sıfır Hedefi doğrultusunda tasarlanacak yeşil dönüşüm ve sanayileşme stratejisi, ilk bakışta ülke ekonomisi için tehdit gibi görünse de bu gelişmeler Türkiye'nin yeni finansman imkânlarına erişimi, fosil yakıta bağımlı sanayinin doğa dostu yenilenebilir enerji kullanarak üretim süreçlerini dönüştürmesi ve yeni istihdam yaratacak imkânların açılmasıyla Türkiye'nin sürdürülebilir gelişmesine önemli bir katkı sunabilecektir.

Cumhuriyetimiz'in ikinci yüzyılına girmek üzere olduğumuz bu günlerde iklim krizini, çevre ve kalkınma sorunlarını tartışacağımız bu çalıştayda üzerinde konuşmak ve cevap aramak istediğimiz kimi soruları aşağıda bulabilirsiniz:

1. Türkiye, iklim krizinin, biyoçeşitlilik kaybının, diğer çevresel kirliliklerin ve ekolojik sorunların, ülkenin çevresi, doğal kaynakları ve ekonomisi üzerinde yarattığı ve yaratacağı yıkıcı etkilere hazırlıklı mıdır? Türkiye'nin mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal gerçekliği, demokrasisinin ve hukuk devletinin niteliği, iç ve dış politikaları, iklimsel ve ekolojik krizlerin derinleşmesiyle, bu sorunlarla başa çıkma kapasitesiyle, geliştirilmesi ve uygulanması gereken stratejilerle, çevre politikalarıyla ne ölçüde bağlantılıdır?

2. Çevre (doğa, ekoloji, ekosistemler, gezegen) neden önemlidir? Mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal durumumuz ve kalkınma – istihdam artışı, refahın genişletilmesi önceliklerimiz bağlamında, çevrenin korunması ne derece önemlidir? Çevrenin korunması kalkınmaya engel mi olur, destekler mi? Büyüme odaklı kalkınma anlayışı doğru mudur, aşılmalı mıdır, aşılabılır mi? Sosyal refah politikaları ve eşitsizliklerin azaltılmasıyla çevrenin korunduğu bir kalkınma anlayışının ilişkisi nedir?

3. Türkiye'nin enerji, ulaşım, sanayi, teknoloji, inşaat, altyapı, ticaret ve şehircilik politikaları çevrenin korunduğu bir kalkınma anlayışına göre değiştirilebilir mi, ne ölçüde değiştirilebilir? Türkiye'de döngüsel ekonomi, sürdürülebilir üretim tüketim kalıpları, temiz teknolojilerin geliştirilmesi, yeşil işler, karbon fiyatlama stratejileri ve çevreyi korumaya, emisyonları azaltmaya, iklim ve yok oluş krizlerinin etkilerine karşı dirençliliği artırmaya yönelik politikalar geliştirilebilir mi, uygulanabilir mi, geliştirilmesi ve uygulanması için neler yapılabilir?

4. Doğanın, biyoçeşitliliğin (ormanlar, sulak alanlar, kıyılar), iklimin ve çevre sağlığının korunması kimin sorumluluğunda olmalıdır? Devletin, özel sektörün, meslek örgütlerinin, sivil toplumun ve akademinin rol ve sorumlulukları nasıl tanımlanabilir, iş birliği nasıl geliştirilebilir, geliştirilebilir mi?

5. Çevrenin korunmasına yönelik finansman kaynakları nasıl geliştirilebilir? Finans kuruluşlarının (Merkez Bankaları dahil) çevrenin korunmasına ilişkin para ve mali politikalar bağlamında sorumlulukları var mıdır? Varsa, "yeşil" finansal sistem nasıl tasarlanabilir?

Ek 2: Çalıştayların Katılımcıları

Cumhuriyet ve Demokrasi alıştayları Katılımcıları

Abdullah Kıran

Ahmet Acar

Ahmet Tarık elenk

Ali Avcı

Alper Yağcı

Alphan Telek

Altan Tan

Arda Őending

Armağan ztürk

Arzu Uslu

Asyahan Kardeş

Ayhan itil

Ayşe Sucu

Ayten öl

Bahattin Yücel

Behlül zkan

Berkin Malkoç

Berrin Sönmez

Burhan Uyan

Celal Yıldırım

Cuma iek

Emre Can Dağlıoğlu

Emre Erdoğan

Erol Köroğlu

Feyza Akınerdem

Gülseren Onan

Gürkan akıroğlu

Halim Kır

Haydar Baki Doğan

Hilmi Demir

Hüseyin Kağan Erdoğan

Laki Vingas

Mehmet Hayri Kırbasıoğlu

Mehmet Kaya

Melek Göregenli

Menderes ınar

Mesut Yeğen

Mustafa Karaalioğlu

Münevver Uğurlu

Nesrin Nas

Onur Alp Yılmaz

Osman Kara

Ömer Dinçer

Özlem Katisöz Yapıcı

Pınar Uyan Semerci

Reha Çamuroğlu

Roj Girasun

Semrin Kaleli

Sena Kaleli

Seren Selvin Korkmaz

Sevgi Karay

Őahismail Bedirhanoğlu

Tatyos Bebek

Uğurcan Őaşmaz

Umut Uzer

Vahap Coşkun

Vennas Akyol Haznedar

Yıldıray Oğur

Yusuf Manav

Zafer Aral

Zeynep Alemdar

Küresel Dönüşüm ve Ulusal Strateji Çalıştayları Katılımcıları

Afşin Yurdakul

Arda Mevlütoğlu

Aydın Sezer

Ayşe Sezgin

Azime Telli

Bahadır Kaleağası

Behlül Özkan

Cansen Başaran-Symes

Cansu Çamlıbel

Çağdaş Üngör

Çiğdem Nas

Defne Seymen

Deniz Kilislioğlu

Deniz Sert

Derya Göçer

Didem Tümer

Emine Erdem

Emine Uçak

Fatih Ceylan

Fırat Pürtaş

Gülru Gezer

Hakan Okçal

Haluk Tükel

Hüseyin Raşit Yılmaz

İlhan Uzgel

Kudret Bülbül

Mehmet Akif Okur

Meliha Altunışık

Mensur Akgün

Mithat Rende

Mustafa Osman Turan

Mustafa Özer

Osman Sert

Ömer Önhon

Önder Sezgi

Özgür Ünlühisarcıklı

Özlem Kaygusuz

Rana Birden

Selim Yenel

Serap Çelik

Seren Selvin Korkmaz

Sinan Ülgen

Soli Özel

Şafak Göktürk

Tunç Üğdül

Zeynep Gürcanlı

Refah ve Bölüşüm alıştayları Katılımcıları

Abuzer Pınar

Adem Y. Elveren

Anjelic Kelavgil

Arif Belgin

Aylin Gezgü

Aziz elik

Bahadır Özgür

Berman Manti

Berna Balcı İzgi

Deniz Karakaş

Dilek Aşan

Efe Efeoğlu

Elif Yıldırım

Erdal Elçi

Ergül Haliselik

Figen Ar

Gani Bereket

Gülden Demet Lüküslü

Güneş Arkadaş Açık Erpek

Haluk Levent

Hasan Ejder Temiz

Hasan Tekgü

Hüseyin Mahir Fisunoğlu

Hüseyin Mualla Yüceol

Hüseyin Yaşar Gündoğdu

Işık Tüzün

Işın Çelebi

İhsan İznebioğlu

İlhami Koç

İpek İlkkaracan

Kadem Doğan

Kısmet Deniz ifti

Kürşat Tutar

Mehmet Kılıçlar

Murat Batı

Mustafa Güler

Mutlu Doğru

Necdet Kenar

Nejat Erk

Nidal Özdemir

Nurhan Yentürk

Özge İzdeş Terkoğlu

Ragıp Aras

Raziye Selim

Reha Ruhavioğlu

Rukiye inkılı

Saniye Dedeoğlu

Sanlı Ateş

Selçuk Gemicioğlu

Selinay Koca

Sevda Keskin

Sevim Can

Sevinç Ünal

Seyfettin Gürsel

Süleyman Onata

Süleyman Sönmez

Uğur Akkoç

Ümit İzmen

Vedat Gizer

Yaşar Uysal

Yusuf Zeren

Zehra Gökçe şenol

Çevre ve Kalkınma Çalıştayları Katılımcıları

Ali Osman Karababa

Arif Ali Cangı

Aysun Sayın

Bahadır Doğutürk

Bahar Özay

Bengisu Özenç

Burcu Ünüvar

Cevdet Alemdar

Coşkun Küçüközmen

Deniz Gümüşel

Didem Eryar Ünlü

Duygu Erten

Ebru Dildar Edin

Emrah Çoraman

Erdoğan Atmış

Fatih Özkadı

Filiz İneler

Funda Barbaros

Gamze Varol

Gökhan Orhan

Gökhan Serdar

Gökmen Argun

Haluk Özdalga

İzel Levi Coşkun

Kıvılcım Eğilmez Kocabıyık

Melda Çele

Melda Onur

Meneviş Pirili Uzbay

Metin Akman

Mithat Rende

Muammer Tuna

Muharrem Aşkın

Murat Germen

Murat Gökdere

Murat Güvenç

Mustafa Özgür Berke

Mustafa Öztürk

Nihat Kandaloğlu

Nilay Özer

Özlem Altıparmak

Özlem Katisöz

Ruhan Aşkın Uzel

Sedat Gündoğdu

Selahattin Hakman

Selin Uğurtaş

Sema Bayazıt

Semra Cerit Mazlum

Seren Anaçoğlu

Serkan Köybaşı

Sevil Acar Aytekin

Sezgin Toska

Süheyla Doğan

Tanyeli Sabuncu

Ufuk Alparslan

Vehbi Ersöz

